

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME
STRATEJİLERİNİN BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA

Sevilay KONYA
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
YRD. DOÇ. DR. SAVAŞ ERDOĞAN

KONYA – 2012

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı	Sevilay KONYA		
Numarası	094226001011		
Ana Bilim / Bilim Dalı	İKTİSAT		
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
Tezin Adı	İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

Sevilay Konya

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin

Adı Soyadı	Sevilay KONYA		
Numarası	0944226001011		
Ana Bilim / Bilim Dalı	İKTİSAT		
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN		
Tezin Adı	İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA başlıklı bu çalışma 17/05/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN	Danışman	
Prof. Dr. Abdülkadir BULUŞ	Üye	
Yrd. Doç. Dr. Fatih Mangır	Üye	

ÖNSÖZ

Yapılan bu çalışmanın temel amacı Türkiye ekonomisinde ihracatın büyüme üzerindeki etkisini araştırarak ortaya koymaktır.

1980 yılından sonra ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin benimsenmesiyle ihracatın büyümenin nedeni olabileceği konusu tartışılır hale gelmiştir. Ancak bu konu hakkında farklı sonuçlar bulunması nedeniyle daha çok çalışma yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmanın her aşamasında bana destek olan ve yardımlarını asla esirgemeyen sayın danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN'a sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Çalışmam esnasında benden her türlü desteği, sabrını esirgemeyen ve kıymeti hiçbir maddi değerle ölçülemeyen annem Kamuran KONYA ve babam Ethem KONYA'ya, desteklerini benden esirgemeyen kardeşlerim Rafet KONYA ve Havvanur KONYA'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Konya 2012,

Sevilay KONYA

		T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
Öğrencinin	Adı Soyadı	Sevilay KONYA	Numarası: 094226001011	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat		
	Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN		
Tezin Adı		İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA		

ÖZET

Son yıllarda ihracat ve büyüme arasındaki ilişki olup olmadığı çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Ülkemizde 1980 sonrası ihracata dayalı sanayileşme ile birlikte ihracat ile büyüme arasındaki ilişki önemli bir hal almıştır. Çalışmada ihracat ve büyüme tarihsel süreç içerisinde gelişimi ele alınmıştır.

1980-2011 dönemine ait ihracat ve GSYİH yıllık verileriyle Türkiye’de ihracat ile büyüme arasında kısa ve uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığı (koentegrasyon) ve karşılıklı olarak bir nedenselliğin olup olmadığı test edilmiştir. Analiz sonucunda ihracat ile büyüme arasında kısa dönemde bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Ancak bu iki değişken arasında uzun dönemde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiş ve yüzde 5 ve yüzde 10 anlamlılık düzeylerinde ihracat ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı olarak bir nedensellik ilişkisinin olmadığı ortaya konmuştur.

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
Öğrencinin	Adı Soyadı	Sevilay KONYA	Numarası: 094226001011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat	
	Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN	
Tezin Adı		BASED ON EXPORTS INDUSTRIALIZATION STRATEGİES EFFECT ON GROWTH: AN EMPIRICAL APPLICATION ON TURKEY	

ABSTRACT

Whether the relationship between exports and growth in recent years caused various discussions. Based on exports industrialization in our country, together with the post – 1980 relationship between exports and economic growth has become important. Exports and economic growth in historical process in investigated in terms of its improvement.

Annual data of exports and GDP for the period 1980-2011, with the export and growth in Turkey, whether there is a relationship between the short and long term (cointegration) and tested whether mutually causality. The results shows that there is not short term relationship between exports and economic growth. However, the long term relationship between two variables was determined and It has been pointed out that mutually exports and economic growth is not cause at 5 and 10 percent significance level.

KISALTMALAR

- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- ADF:** Çoğaltılmış Dickey Fuller Testleri
- BBYKP:** Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- BOTAŞ:** Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
- DF:** Dickey Fuller Testi
- DPT:** Devlet Planlama Teşkilatı
- DTM:** Dış Ticaret Müsteşarlığı
- EKKY:** En Küçük Kareler Yöntemi
- EMP:** Enflasyonla Mücadele Programı
- GEGP:** Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
- GSMH:** Gayri Safi Milli Hasıla
- GSYİH:** Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
- IMF:** Uluslararası Para Fonu
- İBYKP:** İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- KİT:** Kamu İktisadi Teşebbüsleri
- MWALD:** Wald Testleri
- OECD:** Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
- TCMB:** Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
- TMSF:** Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
- TEAŞ:** Türkiye Elektrik Üretim İletim Anonim Şirketi
- TEDAŞ:** Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
- TEFE:** Toptan Eşya Fiyat Endeksi
- TL:** Türk Lirası

TÜFE: Tüketici Fiyat Endeksi

TÜPRAŞ: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi

VECM: Hata Düzeltme Modeli

TABLOLAR

Tablo 1: Başlıca Büyüme Teorileri ve Özellikleri.....	8
Tablo 2: 1923-1930 Döneminde İhracat ve İthalat Değerleri (000 \$).....	54
Tablo 3: 1923-1930 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %).....	54
Tablo 4: 1930-1939 Yılları Arası Dış Ticaret (000 \$).....	56
Tablo 5: 1930-1939 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %).....	57
Tablo 6: 1940-1945 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (000 \$).....	59
Tablo 7: 1940-1945 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %).....	59
Tablo 8: 1946-1958 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (000 \$).....	61
Tablo 9: 1946-1958 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %).....	62
Tablo 10: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Ekonomik Göstergeler.....	64
Tablo 11: Kalkınma Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (000 \$).....	66
Tablo 12: Kalkınma Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit fiyatlarla, %).....	68
Tablo 13: 1980-1989 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %).....	75
Tablo 14: 1990-1995 Döneminde GSMH Sektör Payları(Sabit Fiyatlarla, %).....	78

Tablo 15: 1996- 2000 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %).....	80
Tablo 16: 2001- 2006 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %).....	82
Tablo 17: 2007- 2011 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %).....	84
Tablo 18: 1923- 1980 Dönemi İhracat ve İthalat (000 \$) ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%).....	85
Tablo 19: 1950-1980 Döneminde Ana Sektörlere Göre İhracat.....	86
Tablo 20: 1950-1980 Döneminde İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı..	86
Tablo 21: 1980-2011 Döneminde İhracat, İthalat (000 \$) ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%).....	89
Tablo 22: Türkiye İhracatının Sektörlere Göre Dağılımı (milyon \$, 1980 - 2011).....	92
Tablo 23: Türkiye İhracatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (milyon \$, 1996-2011).....	94
Tablo 24: Türkiye İhracatında İlk 10 Ülke (milyon \$, 1996-2011).....	95
Tablo 25: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (Bin \$, 1980-2011).....	96
Tablo 26: Ekonomik Faaliyetlere (USSS, 3.REV.) Göre İhracat (2000- 2011).....	97
Tablo 27: Türkiye İthalatının Sektörlere Göre Dağılımı (milyon \$, 1980 - 2011).....	98
Tablo 28: Türkiye İthalatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (milyon \$, 1996-2011).....	100

Tablo 29: Türkiye İthalatında İlk 10 Ülke (milyon \$, 1996-2011).....	101
Tablo 30: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (Bin \$, 1980-2011).....	102
Tablo 31: Ekonomik Faaliyetlere (USSS, 3.REV.) Göre İthalat (2000-2011).....	102
Tablo 32: Değişkenlere Ait Gecikme Değerlerinin Seçilmesi (AIC Değerleri, 1980-2011).....	122
Tablo 33: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi (Yalın Değer).....	122
Tablo 34: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi (Birinci Dereceden Farkı).....	122
Tablo 35: EKKY ile Hesaplanan Regresyon Modeller.....	123
Tablo 36: Modellerde Hata Terimlerinin Durağanlık Testi.....	123
Tablo 37: Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Sonuçları (1980-2011).....	124

ŞEKİLLER

Şekil 1: Ekonomik Büyümenin Üretim Olanakları Eğrisi İle Gösterimi.....	4
Şekil 2: Temel Solow Diyagramı.....	19
Şekil 3: Heckscher-Ohlin Teoreminin Teorik Açıdan Kanıtlanması.....	31
Şekil 4: İki Mal Üretiminde Faktör Yoğunlukları.....	33
Şekil 5: Rybczynski Teoremi.....	36
Şekil 6: Yansız Büyüme Durumu.....	37
Şekil 7: Ticaret Artırıcı Yönlü Büyüme.....	38
Şekil 8: Türkiye’de Dış Ticaret (1980-2011).....	90

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
TABLolar.....	ix
ŞEKİLLER.....	xii
GİRİŞ.....	1
 BİRİNCİ BÖLÜM - EKONOMİK BÜYÜME.....	 3
1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı.....	3
1.1.1. Ekonomik Büyümeyi Belirleyen Faktörler.....	4
1.1.1.1. Sermaye Birikimi.....	5
1.1.1.2. Nüfus ve İşgücü Artışı.....	6
1.1.1.3. Teknolojik İlerleme.....	6
1.1.2. Büyümenin Ölçülmesi.....	7
1.1.3. Ekonomik Büyüme Modelleri.....	7
1.1.3.1. Klasik Büyüme Modeli.....	9
1.1.3.2. Karl Marx'ın Büyüme Modeli.....	10
1.1.3.3. Schumpeteryen Büyüme Modeli.....	11
1.1.3.4. Keynes'in Büyüme İle İlgili Görüşleri.....	12
1.1.3.5. Harrod- Domar Büyüme Modeli.....	13
1.1.3.6. Neo- Klasik(Solow) Büyüme Modeli.....	16
1.1.3.7. İçsel Büyüme Teorileri.....	20
1.1.3.7.1. Romer'in Yaklaşım (Bilgi Üretimi ve Taşmalar)....	21
1.1.3.7.2. Lucas'ın Yaklaşımı (Beşeri Sermaye Modeli).....	21

1.1.3.7.3. Barro'nun Yaklaşımı (Kamu Politikası Modeli).....	22
1.1.3.7.4. AR-GE Yaklaşımı.....	23
1.1.3.8. AK Modeli.....	25
1.1.3.9. Rostow'un Büyüme Modeli.....	25
İKİNCİ BÖLÜM - DIŞ TİCARET VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ.....	27
2.1. Dış Ticaret Teorileri.....	27
2.1.1. Merkantilizm.....	27
2.1.2. Fizyokrasi.....	28
2.1.3. Mutlak Üstünlükler Kuramı.....	29
2.1.4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı.....	30
2.1.5. Heckscher- Ohlin Teoremi.....	31
2.1.5.1. Faktör Donatımı.....	32
2.1.5.2. Faktör Yoğunluğu.....	33
2.1.6. Heckscher- Ohlin Teoreminden Çıkarılan Teoremler.....	34
2.1.6.1. Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi.....	34
2.1.6.2. Faktör Donatımı Teorisi.....	34
2.1.6.3. Stolper- Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi.....	34
2.1.6.4. Rybczynski Teoremi.....	35
2.2. Dış Ticaret Teorisi ve Ekonomik Büyüme Analizleri.....	36
2.2.1. Faktör Arzında Artış.....	36
2.2.1.1. Yansız Büyüme Durumu.....	37
2.2.1.2. Ticaret Artırıcı Yönlü Büyüme.....	37
2.2.1.3. Ticarete Karşıt Büyüme.....	38
2.2.1.4. Singer-Prebisch Tezi.....	39
2.3. Sanayileşme Stratejileri.....	41
2.3.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi.....	41
2.3.1.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin Amaçları.....	43
2.3.1.2. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisine Yöneltilen Eleştiriler.....	44
2.3.2. Dışa(İhracata Yönelik) Sanayileşme Stratejileri.....	45
2.3.2.1. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin Özellikleri.....	47
2.3.2.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin Temel Nitelikleri.....	48

2.3.2.3. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin Zorlukları.....	49
2.4. Dışa Açılmaya Yönelim Nedenleri.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM - TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME.....52

3.1. 1980 Öncesi Türkiye Ekonomisi.....	52
3.1.1.1923-1945 Dönemi.....	52
3.1.1.1. 1923-1930 Dışa Açık Ekonomi Dönemi.....	52
3.1.1.2. 1930-1939 Devletçilik Dönemi.....	55
3.1.1.3. 1940-1945 İkinci Dünya Savaşı Dönemi.....	57
3.1.2. 1946-1979 Dönemi.....	59
3.1.2.1. 1946-1958 Yeni Dünya Düzeni Serbest Dış Ticaret Dönemi...60	
3.1.2.2. 1960-1979 Planlama ve İthal İkameci Dönem.....	63
3.2. 1980’den Günümüze Türkiye Ekonomisi.....	69
3.2.1. 1980-1989 Dönemi ve 24 Ocak İstikrar Tedbirleri.....	71
3.2.2. 1990-1995 Dönemi ve 5 Nisan 1994 Kararları.....	75
3.2.3. 1996-2000 Dönemi, Gümrük Birliğine Geçiş Dönemi ve 9 Aralık 1999 Enflasyonla Mücadele Programı.....	78
3.2.4. 2001-2006 Dönemi, 21 Şubat 2001 Krizi ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.....	80
3.2.5. 2007-2011 Dönemi ve 2008 Küresel Ekonomik Kriz.....	82
3.3. Türkiye’de Dış Ticaret.....	84
3.3.1. 1980 Öncesi Dönemde Dış Ticaret.....	84
3.3.2. 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaret.....	87
3.3.2.1. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de İhracat.....	90
3.3.2.2. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de İthalat.....	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM - İHRACAT İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMPİRİK OLARAK ARAŞTIRILMASI.....104

4.1. Literatür Taraması.....	104
4.1.1. İhracatın Büyüme Üzerinde Yada Büyümenin İhracat Üzerinde Pozitif Etkileri Olduğunu Açıklayan Çalışmalar.....	104
4.1.2. İhracatın Büyüme Yada Büyümenin İhracat Üzerinde Etkisinin Olmadığını Savunan Çalışmalar.....	110
4.1.3. İhracat ile Büyüme Arasında Çift Yönlü İlişki Olduğunu Savunan Çalışmalar.....	112
4.2. Ekonometrik Metodoloji.....	113
4.2.1. Birim Kök Testi.....	114
4.2.2. Eş Bütünleşme Analizi(Koentegrasyon Analizi).....	116
4.2.3. Nedensellik Analizi.....	117
4.2.3.1. Granger Nedensellik Testi.....	118
4.3. Veri Tanımlaması.....	120
4.4. Ekonometrik Sonuçlar.....	121
4.4.1. Birim Kök Testi.....	121
4.4.2. Koentegrasyon Testi.....	123
4.4.2.1. Granger Nedensellik Testi.....	124
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA.....	128

GİRİŞ

İhracat ve büyüme kavramları iktisat literatüründe önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu ekonomik kavramlar arasında bir ilişkinin olup olmadığı, bir ilişki var ise bu ilişkinin ne yönlü olduğu uzun yıllar boyunca tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmada, bu kavramlar arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı, bir ilişki var ise bu ilişkinin ne yönlü bir ilişki olduğu ortaya konulacaktır.

Pek çok ülkede olduğu gibi, ülkemizde de 1980 sonrasında benimsenen dışa açık sanayileşme stratejisi birçok çalışmaya konu olmuştur. Türkiye 1980 sonrasında benimsediği dışa açık sanayileşme stratejisi için gerekli şartları sağlamış ve uygulamıştır. Bu dönemde dış ticaret serbestlik kazanmış ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiştir.

Türkiye’de ihracat ve büyümeyi temel alan çalışmanın amacı, bu kavramlar arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına, eğer bir ilişki var ise bu ilişkinin yönünün ne olduğuna dair bir sonuca ulaşmaktır. Bu nedenle bu tez çalışmasında, teorik açıdan büyüme ve dış ticaret konuları ele alınmış, Türkiye ekonomisindeki yapısal değişim ele alınmıştır. Uygulama kısmında ise sonuçlar açısından büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiye yönelik yapılmış olan çalışmalar incelenmiştir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, büyüme kavramı ele alınmış, büyüme teorilerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, tarihsel süreç içerisinde dış ticaret teorileri ele alınmıştır. Ayrıca sanayileşme stratejileri ifade edilmiştir. 1980 öncesi dönemde benimsenen ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile 1980 sonrası dönemde benimsenen ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, tarihsel süreç içerisinde Cumhuriyetten günümüze Türkiye’nin büyüme ve ihracat yapısı ele alınmıştır. Özellikle 24 Ocak 1980 kararları

ile birlikte ortaya çıkmış olan dışa açık büyüme dönemi üzerinde daha çok durulmuştur.

Dördüncü bölüm, çalışmasının esasını teşkil etmekte olup, ihracata yönelik büyüme hipotezi ampirik bulgular ile test edilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle ilk olarak seçilmiş veri setlerinin birim kök içerip içermediği tespit edilmiş ve birim kök sonucuna göre, değişkenler arasında uzun dönemli bir koentegre olup olmadığı araştırılmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger yöntemi yardımı ile test edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

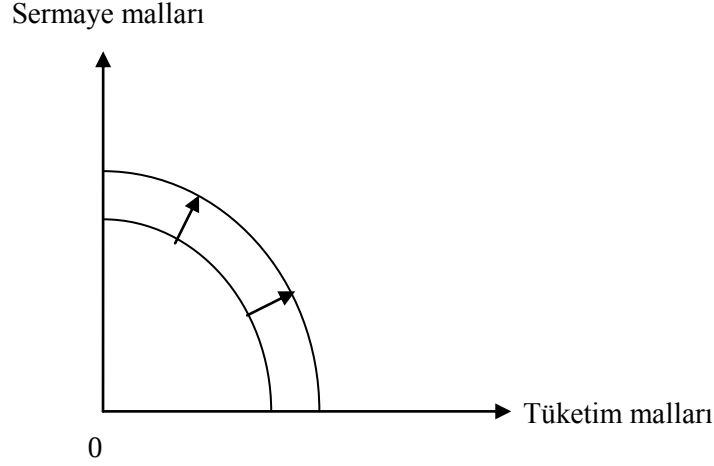
Bu bölümde çalışmamızın ana ögesi olan ekonomik büyüme kavramını ele alacağız. Bu bağlamda ekonomik büyüme ile ekonomik büyüme ile ilgili diğer kavramlar üzerinde durulacaktır. Literatürde yer alan ekonomik büyüme modelleri genel olarak tanıtılacaktır.

1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Büyüme, zaman içerisinde toplam çıktıdaki durağan artıştır (Yıldırım, 2009: 400). Bir başka tanıma göre ekonomik büyümeyi bir ülkede üretim kapasitesinin artması sonucu, üretim dolayısıyla milli gelirin artması şeklinde ifade edilebilir (Dinler, 2000: 511). Bir başka tanıma göre ise ekonomik büyüme; kişi başına düşen reel (yani fiyat artışlarından arındırılmış) hâsıladaki artışları ifade eder. Bu artışlar, ancak uzun dönemde ülkenin üretim hacminin veya potansiyelinin genişlemesi veya üretim faktörlerinin daha verimli kullanılması sayesinde ortaya çıkabileceğinden, ekonomik büyüme sorunu genellikle uzun bir dönem sorunu olarak ifade edilir. Dolayısıyla ekonomik büyüme, makroekonomik anlamda daha çok arz cephesi tarafından tanımlanır (Kibritçioğlu, 1998: 1).

Ekonomik büyüme teorik olarak farklı şekillerde ifade edilebilmektedir. Örneğin, ekonomik büyüme bir ülkenin üretim olanakları eğrisi yardımıyla açıklanabilir. Üretim olanakları eğrisi, kaynakların tam ve etkin kullanılması durumunda üretilebilecek mal miktarlarının maksimum bileşenlerini ifade etmektedir ve üretim imkanları eğrisi yardımıyla büyüme aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir (Aktaran: Aykırı, 2008: 4-5).

Şekil 1: Ekonomik Büyümenin Üretim Olanakları Eğrisi İle Gösterimi

Üretim olanakları eğrisi, dışa doğru bir harekette bulunursa, bu ulusal üretim potansiyelinin arttığının bir ifadesidir. Üretim potansiyeli belirli bir zamanda ekonomideki faktör donanımının tam ve etkin kullanımı sonucu elde edilebilecek üretim düzeyini (tam istihdam düzeyi) ifade etmektedir (Han ve Kaya, 2004: 266).

Yukarıdaki şekilde ekonomik büyümenin artması yani çıktı düzeyindeki artış üretim olanakları eğrisinin sağ yukarıya doğru kayması yani ilk durumdan ikinci duruma geçmesiyle ifade edilir.

Ekonomik büyüme denildiğinde aklımıza ilk gelecek olan oluşum nedeni birbirinden farklı iki tür üretim artışıdır. Bunlardan birincisi, ekonomi tam istihdam durumunda iken ekonomiye yeni üretim faktörlerinin ilave edilmesi yada teknolojik ilerlemeler neticesinde mevcut üretim kapasitesinin genişlemesine dayanan orta ve uzun vadeli üretim artışlarıdır. İkincisi ise, ekonomi eksik istihdamda iken talep artışı nedeniyle kapasite kullanım oranlarında sağlanan artışa dayalı üretim artışlarıdır (Berber, 2006: 2-3).

1.1.1. Ekonomik Büyümeyi Belirleyen Faktörler

Ekonomik büyüme çok farklı faktörlerden kaynaklanabilir. Örneğin; sermaye birikimi, teknolojik ilerleme ve nüfus ve işgücü artışı nedenleri olabilir. Bu nedenle

bu faktörler üzerinden ekonomik büyümeyi nasıl tanımlayabileceğimizi ortaya koymaya çalışalım.

1.1.1.1. Sermaye Birikimi

Sermaye birikimi iktisadi büyümenin temel dinamiği olarak kabul edilmektedir. Bir ülkede gelişimin sağlanabilmesi için temel şart yatırımın olmasıdır. Yatırımda ancak yüksek gelirle elde edilecek olan tasarruf artışına bağlıdır. İşte bu noktada meydana çıkan kısır döngüden kurtulmanın yolu sermaye birikiminin artırılmasıdır (Anonim, 2005).

Ekonomide sermaye miktarındaki bir birimlik artış ekonomide daha fazla çıktı miktarı anlamına gelmektedir. Örneğin traktör kullanarak üretim yapan bir çiftçi traktör kullanmadan üretim yapan bir çiftçiden daha fazla mahsul elde eder. Sermaye stoku aşınma eskime payından daha yüksek olursa bir yıldan diğerine daha fazla çıktı elde eder (Han ve Kaya, 2004: 269).

Sermaye birikimi faktörünü ele alırken teknolojik gelişmeyi sabit varsayalım. Bu durumda, hasıla (Y), sermaye (K) ve emek miktarı (L) ile ilişkilendirilen üretim fonksiyonu zaman içerisinde değişmemektedir ve üretim fonksiyonu şu şekildedir (Yıldırım, 2009: 402).

$Y = (K, L)$ şeklindedir.

Sermayenin marjinal ürünü, sermayedeki bir birimlik değişimin hasıla miktarında neden olduğu değişimdir. Eğer sermaye miktarı ΔK kadar artarsa hasıla yaklaşık olarak $MPK \times \Delta K$ kadar artar (Yıldırım vd., 2007: 482):

$$\Delta Y = MPK \times \Delta K$$

Hızlı artan işgücü tek başına büyümeyi garanti edemez. İşçilerin çalışabilmesi için makine ve ekipmana, fabrikalara ihtiyaç vardır. Ülkede fazla sayıda işçi, yetersiz düzeyde makine ve ekipman varsa bir işçinin fazla üretken olması beklenemez. Bu nedenden dolayı sermaye büyüme konusunda en önemli kaynak durumundadır (Alkin vd., 2007: 462).

1.1.1.2. Nüfus ve İşgücü Artışı

Bir ülkenin nüfusunun büyüklüğü, yapısı ve artışı ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler arasında gösterilebilir. Çünkü nüfusun miktarı ve yapısı ekonomik büyümeyi oluşturur (Han ve Kaya, 2004: 269).

İşgücündeki artışı tanımlarken de teknolojik ilerlemeyi sabit kabul ediyoruz. İşgücündeki ΔL ’ lik bir değişme $MPL \times L$ miktarında bir artışa neden olacaktır (Yıldırım vd., 2007: 482):

$$\Delta Y = MPK \times \Delta L$$

Nüfus artışı ve akabinde yaşanacak olan işgücü artışı, ekonomik büyümeyi hızlandıran önemli bir uyarıcı olmaktadır (Anonim, 2005).

1.1.2.3. Teknolojik İlerleme

Teknoloji, üretimde gerek duyulan bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünüdür. Teknoloji sayesinde üretim sırasında aynı miktarda girdi kullanıp daha fazla çıktı elde edilebilecek, işgücü tasarrufu ve sermaye tasarrufu sağlanacaktır (Anonim, 2005).

Teknolojik ilerlemeyi çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Ekonomik büyüme açısından içerilmemiş teknolojik ilerleme ve içerilmiş teknolojik ilerleme olarak sınıflandırılabilir. İçerilmemiş teknolojik ilerleme, yönetim ve organizasyonda meydana gelen verimlilik artışlarıdır. İçerilmiş teknolojik ilerleme ise makine ve teçhizatlarla görülen teknolojik gelişmelerdir (Han ve Kaya, 2004: 271).

Teknolojik ilerlemenin etkisini analiz etmek için üretim fonksiyonu üzerinde değişiklik yapmamız gereklidir. Bu durumda üretim fonksiyonu,

$Y = TF(K, L)$ şeklindedir. T burada toplam faktör verimliliği olarak ifade edilir. (Yıldırım , 2009: 404).

Teknolojik ilerleme ülkedeki bilimsel ortamla direkt ilişkilidir. Nüfusun eğitim düzeyinin fazla olması, teknolojik yenilik fırsatına daha çok imkan tanıyacaktır.

Sanayileşmiş ülkeler bu tür imkanlara daha fazla sahiptir. Bu nedenle de teknoloji yaratma fırsatları daha fazladır (Alkin vd., 2007: 463).

1.1.2. Büyümenin Ölçülmesi

Ekonomik büyüme oranı, bir ekonomide bir önceki yıla göre gerçekleşmiş olan gelir artış oranıdır. Buna göre büyüme oranı, *GSMH* büyüklükleri dikkate alınarak ölçülmektedir. Ekonomik büyüme tanım itibarıyla, belli bir dönemde bir ülkede üretilmiş olan tüm nihai mal ve hizmetlerin toplamında ortaya çıkan net artış olduğuna göre, ülkedeki *GSMH* oranındaki artış hızı, söz konusu ülkenin büyüme hızı olarak tanımlanmaktadır. $GSMH_t$; içinde bulunulan yılın reel gayri safi milli hasılasını, $GSMH_{t-1}$; bir önceki yılın gayri safi milli hasılasını göstermek üzere, bir ekonomiye ait büyüme oranı yüzde olarak şu şekilde hesaplanmaktadır (Aktaran: Aykırı, 2008: 9);

$$Büyüme\ Oranı = \frac{GSMH_t}{GSMH_{t-1}} \times 100$$

1.1.3. Ekonomik Büyüme Modelleri

Bir ülkenin iktisadi ve sosyal refah düzeyindeki artışın en önemli göstergelerinden biri olan ekonomik büyüme olgusu, iktisatçıların üzerinde sürekli tartıştığı bir konudur. Geliştirilen ekonomik büyüme teorileri, içinde bulunulan dönemin ekonomik ve sosyal özelliklerinden etkilenerek, devlete ekonomik ve sosyal alanda farklı görevler yüklemiştir. Geliştirilen teorilerde ekonomik büyüme alanında devlete kimi zaman aktif rol verilirken, kimi zaman pasif rol verilmiş ve devletin ekonomiye herhangi bir müdahalede bulunmaması gerektiği iddia edilmiştir. (Anonim, 2005).

Büyüme modeli alanındaki gelişmeler, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yoğunlaşmış olsa da, bu alandaki teorik gelişmeler Ricardo'nun klasik modeline kadar götürülebilmektedir. Ancak modern ekonomik büyüme teorileri, tarihsel bir

perspektiften bakıldığında ilk olarak Frank Ramsey’in 1928 tarihli, “A Mathematical Theory of Saving” isimli çalışmasıyla başlamıştır. Ramsey bu çalışmada, hane halkının dönemler arası optimizasyon kararlarını, büyüme teorisine uygulamaktadır. Ancak Ramsey’in yaklaşımı 1960’lara kadar iktisatçılar tarafından ön plana çıkarılmamıştır (Parasız, 2003: 1).

Tablo 1: Başlıca Büyüme Teorileri ve Özellikleri

Büyüme Teorisi	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin Özelliği
Klasik Büyüme Teorileri Adam Smith (1776) David Ricardo (1817) T.R. Malthus (1799)	İşbölümü Artık-değer’in yatırıma dönüşmesi	Sınırlı büyüme Tarımda AVK nedeniyle sınırlı büyüme Nüfus kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
Karl Marx (1867)	Sermaye Birikimi	Kapitalist süreçte kar oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme
J. A. Schumpeter (1911-1939)	Yenilikler Demeti	Kararsız Büyüme, kararsız denge
Post-Keynezyen Büyüme Modeli R. Harrod (1939) E. Domar (1946)	Tasarruf ve Yatırımlar	Kararsız Denge
Neoklasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli) R. Solow (1956)	Nüfus ve Teknolojik Gelişme “dışsal”	Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme
Roma Kulübü Modelleri Meadows (1972)	Doğal Kaynaklar	Nüfus patlaması, çevre kirliliği ve enerji tüketimi nedeniyle sonlu büyüme
Yeni Büyüme Teorileri (İçsel Büyüme Teorileri) P. Romer (1986) R. Lucas (1998) R. Barro (1990) J. Greenwood (1990) B. Jovanovic (1990)	Fiziki Sermaye, Beşeri Sermaye, Teknoloji, Kamu Sermayesi, Mali Aracılar	Büyümenin içsel olması, devletin yenilenmesi, tarihsel geçmişin dikkate alınması

Kaynak: [www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/klasik.ppt\(15/11/2010\)](http://www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/klasik.ppt(15/11/2010))

1.1.3.1. Klasik Büyüme Modeli

Klasik büyüme teorisi, ilk sistemli büyüme teorisi olması nedeniyle önem arz etmektedir. Geniş anlamda klasik ekonomiyi doğuran temel faktörlerin sanayileşme ve teknik gelişmeler olduğu kabul edilmektedir. Klasik iktisat bir bakıma büyüme iktisadı olarak da kabul edilebilir. Çünkü klasiklerden bu yana çağımızın büyüme teorilerine kadar kayda değer büyüme teorisi ortaya atılamamıştır (Berber, 2006: 57).

Klasik okulun başlangıcı A. Smith'in Milletlerin Refah'ının basıldığı 1776 yılı, sonu da J. S. Mill'in öldüğü 1873 yılı kabul edilirse, öğretisi olarak bir yüzyıl gibi uzunca bir süre egemenliğini sürdürdüğü görülür. Klasik okulun görüşlerini benimseyen iktisatçılar şunlardır: A. Smith (1723 – 1790), D. Ricardo (1772 – 1823), T.R. Malthus (1766 – 1834), J.B. Say (1767 – 1832), N. W. Senior (1790 – 1864) ve J. S. Mill (1806 – 1873) (Kazgan, 1999: 62).

Ricardo büyüme konusunu incelemekten öte üretimden, üretim faktörlerinin alacağı paylar üzerinde yoğunlaşmıştır. Yani gelirin paylaşımını temel inceleme konusudur. Ricardo üretimin 3 gelir grubunun arasında paylaşılacağı üzerinde durmuştur. Buradan hareketle üretimde üç faktörün etkili olduğu söylenebilir. Bu faktörler dolaylı yoldan belirtmiştir. Bunları şöyle sıralanabilir. Müteşebbis-Sermayedar ,Toprak sahibi, Emek sahibi (Özsağır, 2008: 4).

Klasik teoriye göre; yüksek tasarruflar yüksek yatırımlara, yüksek yatırımlar ise yüksek büyümeye neden olurlar. Klasik teoride yatırım-tasarruf eşitliğinden başlayarak, tasarrufların azalması yatırımların azalmasının nedeni olur ve bu nedenle büyüme hızı azalmaktadır yada tasarrufların artması yatırımların artmasına neden olur ve bu da büyüme hızının artması ile sonuçlanmaktadır. Bu ilişki aynı zamanda Malthus'un nüfus kuramı nüfusa bağlı olup, nüfus artış hızının çok yüksek olması durumunda kişi başına düşen gelirin azalması sebebiyle, yapılacak tasarrufların azalmasına neden olur ve bunun sonucunda ise büyüme hızı azalır (Göktaş Yılmaz, 2005: 65).

1.1.3.2. Karl Marx'ın Büyüme Modeli

Marksizm olarak adlandırılan felsefi akım liberalizme karşı oluşturulmuş en kuvvetli akımdır. Bu akım devrimci (bilimsel) sosyalizm olarak da ifade edilir (Yiğitbaşı ve Atabey, 2001: 22).

Marksizm iki bakımdan önemlidir. Birincisi yeni bir iktisadi sistem geliştirmiştir. İkincisi ise kısmen yada tamamen bir uygulama alanı bulmuştur.

Marks'ın analizlerinin temeli Ricardo' nun emek değer teorisine dayanır. Emek değer teorisine göre, malların üretimi için sarf edilen emek miktarı ile ifade edilmekteydi. Marx bu görüşü kabul etmekle birlikte bir malın iki değeri olduğunu savunmuştu. İlki kullanım değeri idi. Kullanım değeri, bir malı üreten işçinin o malı üretmek için sarf ettiği ve kendisinin ve ailesinin yaşamını sürdürmeye yetecek emek miktarı olarak tanımlanmaktaydı. İkincisi ise piyasa değeri idi. Piyasa değeri ise kapitalistin o malı piyasada sattığı değer olarak ifade edilmekteydi (Yiğitbaşı ve Atabey, 2001: 22-23).

- *Emek Değer Teorisi*: Bir malın değeri, malın üretilmesinde harcanan ortalama emek zaman miktarına eşit olmalıdır. Marx'a göre, değer yegane üreticisi emektir (Skousen, 2003: 151). Marx, işçi başına yaratılan değeri (P) üçe ayırmaktadır. Bunlar; sabit sermaye (C), değişken sermaye (V) ve işçi başına artı değerdir (S).

$$P = C + V + S$$

-*Marx'ın büyüme belirleyen oranları*: Marx'ın modelinde üç önemli oran tanımlanmıştır. Bu oranlar; artık değer oranı, kâr oranı ve sermayenin organik bileşimidir (Berber, 2006: 91);

$$\text{Artık Değer Oranı: } s = S / V$$

$$\text{Kâr Oranı: } r = S / C+V$$

$$\text{Sermayenin Organik Bileşimi: } c = C / V$$

Eğer gerçekte değerin tamamı emeğin ürünüyse, o zaman sermaye sahiplerinin aldığı kâr ve toprak sahiplerinin kazandığı faizin tümü çalışan sınıfın kazançlarından alınan artık değerdir (Skousen, 2003: 152).

Sermayenin organik bileşiminin artması, ortalama kâr oranını azaltır ve toplam kâr oranını ve toplam kâr miktarını artırır (Berber, 2006: 95).

Sonuç olarak, üretim sürecinde artı değerin mutlak anlamda artması, kâr oranlarının azalması demektir. Sermayenin organik bileşiminin artması sermayenin belirli ellerde toplanmasına neden olur. Bu da işsizliğin ve sefaletin artmasına neden olur. Buna karşılık teknolojik ilerleme sürekli sağlansa bile kâr oranları azalırken emeğin milli gelirden aldığı payı devam ettirmesi mümkün olmaz. Bunun sonunda da iktisadi sistem çöker (Berber, 2006: 96).

1.1.3.3. Schumpeteryen Büyüme Modeli

Schumpeter, büyümeyi maddi ve maddi olmayan iki faktör ile ifade etmiştir. Üretim artışı ise daha çok maddi olmayan faktörler üzerinde yoğunlaşmıştır. Schumpeter, hem toplumların gelişmesini hem de ekonomik dalgalanmaları açıklarken yenilik kavramını kullanmıştır (Aktaran: Özsağır, 2008: 6).

Schumpeter yenilik kavramını, teknik gelişme yada yeni kaynakların bulunması olarak tanımlamıştır. Schumpeter'e göre yenilik beş şekilde ifade edilir (Aydoğuş vd., 2009: 11):

1. Piyasaya yeni bir mal veya mevcut bir malın değişik bir tipinin yada daha üst kalitede bir malın getirilmesi,
2. Yeni bir üretim tekniğinin kullanılması,
3. Yeni bir piyasanın açılması,
4. Yeni bir hammadde yada yarı mamul kaynağının bulunması,
5. Herhangi bir sektörün organizasyonunda değişiklik yapılmasıdır.

Kapitalist sistemdeki her firma yeni bir tasarım, maliyet azaltıcı çaba, yeni bir ürün, yeni girdilerin bulunması, yeni üretim yöntemlerinin geliştirilmesi gibi yollarla piyasa payını artırmaya ve piyasaya hakim olmaya çalışır. Bu yaratıcı bir süreç olarak ifade edilir. Ancak her yaratıcılık, kendisinden önceki tekeli gücü yıkmaktadır. Bu anlamda kapitalizm, sürekli tekelciliğin var olduğu bir teknolojik dinamizm üzerine inşa edilmiştir. Bu teknolojik gelişme, büyümenin ve refah artışının asıl kaynağıdır (Acar, 1998: 34).

1.1.3.4. Keynes'in Büyüme İle İlgili Görüşleri

Keynes ekonomilerin durgunluğu atlatabilmelerinin çaresinin talebin genişletilmesine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse, genişleyen talep stokları eritecek, eriyen stoklar yatırımları teşvik edecek, artan yatırımlar büyümeyi hızlandıracak ve böylece eksik istihdam dengesinden tam istihdam dengesine doğru yürümeye başlanılacaktır (Acar, 2002: 78).

Keynesyen büyüme modeli çarpan ve hızlandıran mekanizmasına dayanmaktadır. Çarpan mekanizmasında ekonomik büyüme, tüketim ve yatırım fonksiyonlarında marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak otonom yatırımlarla açıklanmıştır. Keynesyen büyüme modelinde otonom yatırımlardaki bir artış, çarpan etkisi ile milli gelirde artışa yol açmaktadır. Marjinal tüketim eğilimindeki bir artışa bağlı olarak otonom yatırımlar milli geliri yükseltmektedir. Hızlandıran mekanizmasında ise uyarılmış yatırımlar gelirin bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır ve yatırımın milli gelir üzerine etkisi sınırlıdır. Keynes'in analizi kısa dönemlidir. Harrod-Domar büyüme modeli Keynes'in kısa dönemli statik analizini uzun dönemli bir yapıya dönüştürerek, yatırımların ekonomik etkilerini daha geniş bir şekilde ifade edilmektedir ve yatırım, üretim kapasitesi ve milli gelirin artmasına neden olur (Aktaran: Çetinkaya ve Şahin, 2009: 107).

Keynes, ekonomilerin durgunluktan çıkabilmeleri için, toplam talebin artırılması gerektiğini ifade eder. Toplam talepteki artış stokları eritir. Bu sayede yatırım teşvik edilir. Artan yatırımlar büyüme hızlandırır. Böylece eksik istihdamdan tam istihdama geçilir (Berber, 2006: 106). Bu varsayımlar ışığında otonom

yatırımlarda ΔI kadarlık bir artış kendisinin birkaç katı kadar gelir artışı (ΔY) demektir. Bu ifadeden anlayabileceğimiz nokta çoğaltan katsayısıdır ve şöyle ifade edilir:

k = çarpan katsayısı,

ΔI = Otonom yatırım harcamasındaki artış,

ΔY = Milli gelirdeki artış olarak ifade edildiğine göre; $\Delta Y = k \times \Delta I$ 'dir (Yiğitbaşı ve Atabey, 2001: 159-160).

1.1.3.5. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Harrod ve Domar birbirlerinden bağımsız olarak geliştirdikleri bu büyüme modeli, teoride büyümeyi ilk kez sistematik olarak ele alan model konumundadır. Model; Keynes'in büyüme ile ilgili statik görüşlerinin, dinamik hale getirilmesidir. Keynes'in göz ardı ettiği yatırımların kapasite arttırıcı etkisi modele dahil edilmiştir. Modelde otonom yatırımlara yer verilmemiş, tüm yatırımların uyarılmış yatırımlar olduğu varsayımından hareket edildiği belirtilmiştir (Unay, 1999: 392).

Harrod-Domar modelinin varsayımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Ertürk, 1999: 318):

- Model parasal sektörü içermez; reel sektörle çalışır ve fiyatlar genel seviyesini sabit kabul eder.
- Emek arzının ücret elastikiyeti sonsuzdur. Yatay bir emek arz eğrisi kabul etmektedir.
- Gelir arttıkça tasarruflar gelire bağlı olarak sabit bir oranda artar; gelir değişimlerine bağlı olarak değişme göstermez.
- K/L oranı, yani emek başına sermaye sabittir. Emek ve sermaye yoğunluğu üretim sürecinde değiştirilemez.
- Teknolojik gelişme yoktur.

Harrod modelinde üç tür büyüme oranı vardır. Bunlar (İyibozyurt, 1999: 279, 280-281):

1. *Fiili Büyüme Oranı*: Ekonominin fiili olarak gerçekleştirdiği büyüme oranı olarak ifade edilir.
2. *Tatmin Edici Büyüme Oranı*: Ekonomide, ekonomiyi yönlendiren birimleri (girişimciler, yatırımcılar vb.) tatmin eden büyüme oranı olarak ifade edilir.
3. *Doğal Büyüme Oranı*: Ekonomide teknik gelişme ve nüfus artışının imkan tanıdığı büyüme oranı olarak ifade edilir.

Domar, modelini kurarken yatırımın bir ekonomide iki etkisi üzerinde durur (İyibozyurt, 1999: 281):

1. *Üretim Etkisi*: Yatırımın sosyal ortalama prodüktivitesi (Q) ile ölçülür.

$$Q = \frac{\Delta P / \Delta t}{I} \text{ dan } \frac{\Delta P}{\Delta t} = QI$$

Burada P toplam hasılayı, t zamanı, I yatırımı ifade etmektedir.

2. *Gelir Etkisi*: Gelir etkisinin ana unsuru marjinal tasarruf eğilimidir. Gelir etkisini formülle şu şekilde ifade ederiz:

$$\Delta Y = \Delta I \frac{1}{a}$$

Harrod'un temel denklemi esasında Domar denklemi ile aynıdır. Domar'ın temel denkleminde ($g = \alpha \chi \sigma$) sermayenin verimliliği yada hasıla sermaye katsayısı (σ) kullanılmış iken Harrod denkleminde bunun tersi olan sermaye-hasıla katsayısı (v) kullanılmıştır. Bu katsayıdan yola çıkarak oluşturulacak temel denklem şu şekildedir (Berber, 2006: 124):

$$k = \frac{\Delta K}{\Delta Y} \text{ (sermaye-hasıla katsayısı)}$$

$$\Delta K = I \text{ (yatırım, sermaye stokundaki net artıştır.)}$$

$I=S$ ve $S=sY$ olduğundan bu değerler yerine konup gerekli işlem yapılırsa,

$$k = \frac{\Delta K}{\Delta Y}$$

$$k = \frac{I}{\Delta Y}$$

$$k = \frac{sY}{\Delta Y}$$

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{s}{k} \text{ ve}$$

$$g = \frac{\Delta Y}{Y} = \frac{s}{k} \text{ yazılabilir.}$$

Harrod-Domar büyüme teorisi toplam talep, üretim ve istihdam arasındaki ilişkileri açıklayarak ekonominin büyüme hızını belirlerken, iki kavrama dayanmaktadır. Bu kavramlar marjinal tasarruf oranı ile sermaye-hasıla katsayısıdır. Bir ekonomide büyüme oranı marjinal tasarruf oranı ile pozitif, sermaye-hasıla katsayısı ile negatif yönlü ilişki içindedir. Yani bir ekonomide marjinal tasarruf oranı ne kadar büyük ise ve sermaye-hasıla katsayısı ne kadar küçükse, o ekonominin büyüme hızı o derecede büyük olacaktır. Bir başka ifade ile, bir ekonomide yatırım miktarı tasarruf hacmine eşit olduğunda marjinal tasarruf eğilimi ile sermaye-hasıla katsayısı tarafından belirlenen oranda ekonomi büyüyecektir (Dinler, 2000: 511).

Harrod-Domar büyüme modelleri gelişmiş ekonomiler için kurulmuşlardır. Modellerin temel amacı; ekonomiyi, işsizlik ve enflasyon ortamına sokmadan yürütebilmektir. Gelişmekte olan ülkelerde tek amaç bu olmayıp aynı zamanda ekonominin yeterli bir hızla büyümesi de önem taşımaktadır. Harrod-Domar ise modellerinde işin bu yönü üzerinde hiç durmamışlardır (Acar, 2002: 92).

1.1.3.6. Neo-Klasik (Solow) Büyüme Modeli

Neo-klasik okul dar anlamda, 1870'lerden 1920'ye kadar geçen yarı yüzyıllık dönemde klasik değer teorisinde köklü değişim yapan ve geçimlilik ücret anlayışından marjinal verime bağlı ücret anlayışına geçen fakat, bunun dışında klasik görüşleri ve birtakım kayıtlarıyla liberal ideolojiyi sürdüren iktisatçıların okulu olmuştur (Aktaran: Erdoğan, 2006: 4).

Neo-klasik büyüme kuramında, azalan verimler kanunu işlediğinden, model durağan hale geldiğinde ekonomik büyümeyi belirleyen temel unsur teknolojik gelişmelerdeki değişme ve nüfus artışıdır. Bu modelde tasarruf oranı ile durağan olan sermaye işgücü ve kişi başına gelir ile doğru orantılıdır. Göreceli olarak tasarruf oranı daha fazla olan ülke tasarruf oranı daha az olan ülkeye göre daha zengin olur (Kar ve Taban, 2003: 148).

Bu model bir çok iktisatçının çalışmaları sonucu doğmasına karşılık Robert Solow diğerlerine göre öne çıkmaktadır. Solow neo-klasik büyüme modelinde, emek hacmindeki değişimleri dikkate alarak emek ve sermayenin birbirlerine ikame olabileceklerini belirtmektedir. Solow, büyümenin değişken faktör oranları ve esnek faktör fiyatları nedeni ile istikrarsız olamayacağını ispatlamaktadır. Bu modele göre nüfus artışı ve teknolojik ilerleme büyümenin kaynağını oluşturmaktadır. Solow; iş gücünün, dışsal bir faktör olduğunu ve nüfus artışına bağlı olarak arttığını ifade etmektedir (Savaş, 1999: 853).

Solow modelinin neo-klasik büyüme modeli olarak adlandırılmasının temel sebebi neo-klasik düşünce temeline dayanıyor olmasıdır. Neo-klasik büyüme modelinin dayandığı varsayımlar şöyle sıralanabilir (Anonim, 2005):

- Modelde homojen tek mal üreten ve tüketen bir ekonomi dikkate alınmıştır. Bu tek mal aynı zamanda ülkenin GSYİH' sını oluşturmaktadır.
- Tek mal üretilmesi varsayımı dış ticaretin olmadığı, dışa kapalı bir ekonominin olduğu anlamına gelmektedir.

- Tasarruf ve yatırım oranları birbirine eşittir. Tasarruf yapanlarla yatırım yapanlar arasında herhangi bir ayrıma gidilmemiş, tasarruf yapanlar aynı zamanda yatırım yapanlar olarak kabul edilmiştir.
- Ekonomide azalan verimler kanunu geçerlidir.
- Teknoloji dışsaldır. Aynı zamanda ekonomide herhangi bir maliyete katlanmadan teknolojiyen yararlanılabilir.
- Piyasaya tam rekabet ve tam istihdam koşulları hakimdir.
- Üretim fonksiyonu için ölçeğe göre sabit getiri fonksiyonu kabul edilmiştir.
- Uluslararası düzeyde yakınsama hipotezi kabul edilmektedir. Yani uzun dönemde aynı şartlara sahip gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere daha hızlı büyüyerek aradaki refah farkını kapatabilecekleri varsayılmaktadır.
- Ekonomi her zaman dengeli bir şekilde büyüyecektir.

Temel Solow modeli, temelde iki denklem üzerine inşa edilmiştir:

- *Sabit Getirili Üretim Fonksiyonu:* Solow modeli, ölçeğe göre sabit getirilerinin olduğu bir üretim fonksiyonu ve sermaye birikim denklemlerine dayanmaktadır. Solow modelinde üretim sürecinde sabit getirilerin olduğu, emek ile sermayenin birbirine değiştirilebilir olduğu ve azalan verimlerin geçerli olduğu bir üretim fonksiyonu vardır (Berber, 2006: 145).

Y: çıktı

K: sermaye

L: işgücü

$Y = F(K, L)$ üretim fonksiyonu yazılabilir.

$Y = F(K, L)$ üretim fonksiyonunu işgücü başına düşen üretim cinsinden yazabiliriz. Bunun için eşitliğin her iki tarafını da L ile bölersek,

$$Y/L = F(K/L, L/L) \text{ ve } Y/L = F(K/L, 1) \text{ olur.}$$

Bu ifade, işgücü başına çıktının Y/L , işgücü başına sermayenin K/L bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Yani,

$$y = Y/L \text{ işgücü başına çıktı miktarı}$$

$$k = K/L \text{ işgücü başına sermaye miktarı olmak üzere}$$

üretim fonksiyonu $y = f(k)$ olarak yazılır.

-Sermaye Birikimi: Sermaye stokundaki değişimleri ele almak için yeni yatırımlar ve aşınma eskime paylarını ele alalım (Berber, 2006: 146, 147-148):

$$\text{Yatırımlar: } y = c + s$$

$$s = sy,$$

$$s = i$$

$$i = sy \text{ olur.}$$

Üretim fonksiyonu olan $y = f(k)$ yı $i = sy$ eşitliğinde yerine koyalım:

$$i = sf(k) \text{ eşitliği elde edilir.}$$

Aşınma ve Eskime: Nüfus artışının olmadığı durumda, yatırımın ve aşınmanın sermaye stoku üzerindeki net etkisi; Sermaye stokundaki değişme = yeni yatırım – aşınma olur. Yani; $\Delta k = i - dk$ yazılabilir. Tasarruf yatırım eşitliği söz konusu olduğundan yukarıdaki denklemde $i = sf(k)$ değeri yerine konursa ;

$$\Delta k = sf(k) - dk \text{ elde edilir.}$$

Nüfus artışını da dikkate almamız gerekir. Nüfusun sabit bir ortamda n kadar arttığını kabul edersek $\Delta N/N = n$ olsun. Yani;

$$\Delta k = sf(k) - dk - nk \text{ olur. Bu denklem düzenlenirse, } \Delta k = sf(k) - (n+d)k \text{ olur.}$$

Temel solow diyagramı $y = f(k)$ ve $\Delta k = sf(k) - (n+d)k$ denklemlerinin üzerine inşa edilmiştir.

İşgücü başına düşen sermaye miktarının sabit düzeyde devam etmesi için sermaye stokunda değişme olmaması gerekir. Yani $\Delta k = 0$ olmalıdır. Bu ifadeyi gerekli denklemde yerine koyarsak (Berber, 2006: 148);

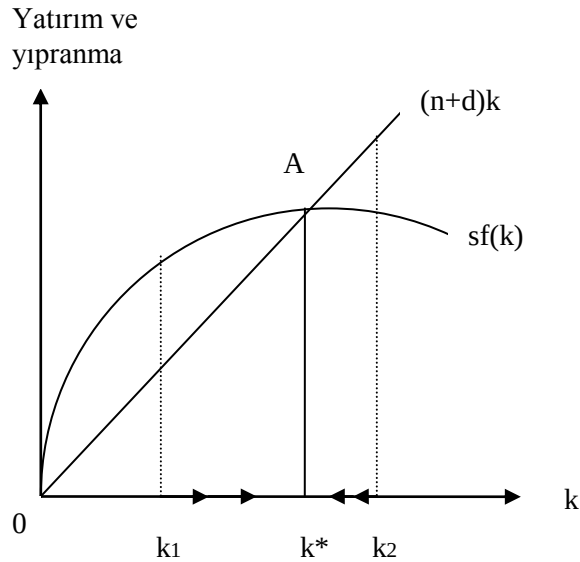
$$\Delta k = sf(k) - (n+d)k \text{ denkleminde,}$$

$$\Delta k = 0 \text{ değeri yerine konursa;}$$

$$sf(k) - (n+d)k = 0 \text{ olur. Buradan da}$$

$$sf(k) = (n+d)k \text{ elde edilir.}$$

Şekil 2: Temel Solow Diyagramı

1.1.3.7. İçsel Büyüme Teorileri

İçsel büyüme teorilerinin temelini ufak bir matematiksel ayrıntı oluşturmakla beraber oldukça geniş detaylara sahiptir. Teori, ilk olarak teknolojik gelişmenin ekonomik sistem içinde oluştuğunu ve bundan dolayı da ekonomik kararlardan etkilendiğini ifade eder. İkinci olarak, yakınsama teorisi reddedilmektedir. Eğer gelişmekte olan ülkeler gerekli önlemleri almazlarsa gelişmiş ülkeler ile gelir farkları gittikçe artabilir. Üçüncü olarak ise, bu teorilerde en iyi büyüme oranına ulaşılması için devlet müdahalelerinin gerekli olduğunu ifade eder (Yülek, 1997: 2).

Bilgi üretimi ve taşınmalar, beşeri sermaye, AR-GE ve kamu politikası modelleri Romer (1986), Lucas (1988) ve Barro ile başlayan eğilimi temsil etmektedir. Bunlara ilave olarak AK modeli ise neo-klasik üretim fonksiyonundan yeniden üretilmeyen faktörlerin çıkarılması ve beşeri sermayeyi de içerecek şekilde geniş sermaye tanımının neoklasik üretim fonksiyonuna ilave edilmesi ile ortaya çıkmıştır (Berber, 2006: 177).

İçsel büyüme modelinin dayandığı temel varsayımlar şunlardır (Anonim, 2005):

- Ekonomik büyüme, sistemin içerisinde aranmalıdır ve sistemi dışarıdan etkileyen bir faktör bulunmamaktadır.
- Teknolojik gelişme içseldir ve ekonomik kararlardan etkilenmektedir.
- Azalan verimlere dayalı Neo-klasik üretim fonksiyonu yerine, artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu kullanılmaktadır.
- İçsel Büyüme Modellerine göre, tam yakınlaşma hipotezi kabul edilmemekte ve az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerle olan gelir farkının artmaması için gerekli tedbirleri alması gerektiği vurgulanmaktadır.
- Eğitim, sağlık, kamu politikası ve yatırım oranı gibi faktörler, uzun dönemde ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır.

- Optimal büyüme oranına ulaşılabilmesi için devletin ekonomiye müdahalesi gerekmektedir.
- Bilgi, herkesin ona ulaşabildiği kamusal mal niteliğindedir ve bilginin kullanımında kimsenin dışlanması söz konusu olmamaktadır.
- Teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan bilgiden, diğer ekonomik birimlerin ne kadar yararlandıkları önem teşkil etmektedir.
- Biriktirilen sermaye faktörü, zaman içerisinde içsel olarak büyümekte ve bu faktörün marjinal verimliliği artmaktadır.

1.1.3.7.1. Romer'in Yaklaşımı (Bilgi Üretimi ve Taşmalar)

Romer teknik bilgiyi mal ve hizmet üretiminde bedelsiz girdi olarak ele almış ve bu girdi sayesinde üretimde maliyetlerin düştüğünü ve kalitenin yükseldiğini kabul etmiştir. Hatta üretilen bilgiler diğer firmaların üretimlerini ve verimliliklerini de olumlu etkilediğini ve sonuçta ise bu gelişmelerden ekonominin bir bütün olarak olumlu yönde etkileneceğini belirtmiştir (Acar, 2002: 127).

Romer bilginin ekonomik büyüme üzerinde etkisini artıracak üç temel değişken ifade eder. Bunlar; nüfus, teknoloji ve kamu politikalarıdır. Nüfusun büyüme sürecine etkisi, üretim aşamasında oluşan teknik bilginin daha fazla nüfus tarafından paylaşılması ve bilginin üretime daha fazla girmesi şeklindedir. Teknolojinin etkisi ise daha ileri teknoloji ile üretim yapan ülkede daha fazla teknik bilginin ortaya çıkacağı şeklindedir. Kamu politikalarının etkisi ise üretim yapan firmada ortaya çıkan teknik bilgi taşmalar yoluyla bütün ekonomilere yayılacaktır (Aktaran: Atamtürk, 2007: 93).

1.1.3.7.2. Lucas'ın Yaklaşımı (Beşeri Sermaye Modeli)

Beşeri sermayenin oluşumunun öncüsü olarak kabul edilen yaparak öğrenme yaklaşımı Arrow (1962) ile ifade edilirken, beşeri sermaye ile büyüme arasındaki ilişkinin sistematik olarak analiz edilmesi T.Schultz (1963) ile başlar. Günümüzde ifade edilen çalışmalarda ise Lucas (1988), Rebelo (1991), Mankiw, Romer ve Weil

(1992) beşeri sermayeyi fiziksel sermayeden ayrı bir üretim faktörü olarak ifade etmiştir. Ancak literatürde Lucas'ın modeli ön plana çıkmıştır (Berber, 2006: 179).

Lucas (1988) tarafından geliştirilen modelde, beşeri sermaye büyümenin itici motoru olarak ifade edilmektedir. Lucas'a göre beşeri sermaye birikimi büyümesinden daha ziyade, fiziksel sermaye birikimi büyümesi ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Modelin öngörülerinden bir diğeri de, farklı beşeri sermaye ve fiziksel sermaye sahip ekonomiler arasındaki geçiş dinamiklerine ilişkindir. Örneğin başlangıç beşeri ve fiziksel sermaye birikim seviyesi düşük olan ekonomiler, yüksek olan ekonomilere göre sürekli düşük kalmaya devam edecektir. Bunun sebebi, beşeri sermaye birikiminin ve dışsallıkların yüksek olduğu varlıklı ülkelerde söz konusu faktörün getirisinin daha fazla olmasıdır. Bu getiri işçilerin ücretleri olduğuna göre, varlıklı ülkelere herhangi bir veri düzeyde beceriye sahip işçi açısından, fakir ülkelere göre daha yüksek ücretler geçerli olmaktadır. Böylece Lucas'ın modeli, ülkeler arasında gelir seviyeleri ve büyüme oranlarındaki farklılıkların açıklanmasında, beşeri sermaye birikimi yada donanımındaki farklılıklar arasındaki ilişkiyi açıklayan teorik bir çerçeve sunmaktadır (Yardımcı, 2006: 101).

Lucas'a göre, eğitim sektörüne yapılan yatırımlarla oluşan beşeri sermaye iktisadi büyümeyi belirleyen temel faktörü oluşturmaktadır. Çünkü eğitime yapılan yatırımlar üretimde verimi arttırmaktadır. Modele göre eğitimin yarattığı olumlu dışsallıklar nedeni ile büyüme sürecinde azalan verimler kanunu işlememektedir. Bu nedenlerle bir ekonomide tasarruf eğilimi yükselirse, ardından sermaye stoku ve büyüme hızı yükselecektir (Unay, 1999: 413).

1.1.3.7.3. Barro'nun Yaklaşımı (Kamu Politikası Modeli)

Kamu Politikası Modeli, Barro (1990) ile birlikte ifade edilebilir bir anlam kazanmıştır. Kamu sektörü üretilen mal ve hizmetler birer üretim faktörü olarak kabul edilmiş ve üretim fonksiyonunda emek faktörü çıkartılarak yerine kamu mal ve hizmetler faktörü konmuştur. Bu modelde hükümet gelirlerinin sadece gelir vergisi,

giderlerinin de sadece kamu malı arz etmek olduğu ve devlet bütçesinin daima denk olduğu kabul edilmiştir (Yülek, 1997: 10).

Vergilerle finanse edilen kamu harcamaları kişi başına büyüme oranı üzerinde önemli etkileri vardır. Sermaye diğer içsel büyüme modellerinde olduğu gibi geniş kapsamlı olarak ifade edilmektedir. Kamu harcamaları ekonomide bir üretim girdisi olarak ele alınmakta ve modelde verimli ve verimsiz kamu harcamalarının ülkelerin ekonomik büyüme oranlarını etkilediği ifade edilmektedir. Bu yüzden model, kamu harcamaları politikasının ekonomik büyümeyi etkilediği bir içsel büyüme yaklaşımı sunmaktadır (Yardımcı, 2006: 101-102).

Kamu Politikası Modeli'ne göre, mal ve bilgi alış verisini kolaylaştıran serbest ticaretin alt yapısını devlet sağlamalıdır. Ayrıca yeni bilgi üretimi ve AR-GE faaliyetlerinin özel getirisi sosyal getirisinden düşük olacağından ekonomide pareto optimal olmayan bir durum ortaya çıkacaktır. Dolayısı ile hükümet ekonomide optimumu sağlamak için müdahale etmelidir. Bir ülkede bilgiyi kullanabilecek beşeri sermaye unsuru ne kadar çok olursa ortaya çıkan yeni bilgi o kadar çabuk kullanılabilir hale gelecektir. Bu bağlamda kamu politikası çerçevesinde devlete üç önemli görev düşmektedir. Birincisi üretken sektörlerdeki girdiler için tamamlayıcı niteliği olan kamusal mal ve hizmetler üretmek, ikincisi eğitim alanındaki yatırımları arttırmak, üçüncüsü ise AR-GE sektörüne sağlanacak teşviklerle bilginin üretimini ve yayılmasını sağlamaktır (Berber, 2006: 183).

1.1.3.7.4. AR-GE Yaklaşımı

AR- GE modelinde Romer (1990), Grossman ve Helpman (1989) ve Aghion ve Howitt'in (1992) modelleri ele alınmaktadır. Bu modellerin ilk grup içsel büyüme modellerinden ayrıldığı iki temel neden vardır. İlk olarak, modellerde ayrı bir teknoloji üreten sektörün varlığı, ikincisi de teknolojik gelişmelerin devamı için eksik rekabet piyasalarına duyulan ihtiyaç olarak ifade edilebilir. Bu modeller, daha çok teknoloji geliştirme faaliyetlerinin ayrı bir üretim faaliyeti olarak ele aldığı için, gelişmiş ülkelerin ekonomik büyüme süreçlerini açıklamakta yararlanılmaktadır (Yardımcı, 2006: 102).

Romer'in AR-GE yaklaşımında büyüme, karlarını maksimuma çıkarmayı hedefleyen firmaların yatırım kararlarından ortaya çıkan teknolojik gelişme olmaktadır. Romer'in çalışmasından çıkarılabilecek sonuçlar şu şekilde sıralanabilir (Ateş, 1998: 26).

- Beşeri sermaye stoku büyüme oranını belirler.
- Ekonomi dengedeyken, AR-GE sektörüne tahsis edilen beşeri sermaye miktarı daha düşüktür.
- Dünya ekonomisiyle daha çok bütünleşmeye gitmek, büyüme oranını artırmaktadır.
- Ekonomilerin yalnızca büyük nüfusa sahip olmaları, büyümenin sağlanabilmesi için yeterli değildir.

AR-GE'ye dayalı büyüme modellerinde piyasa yapısı monopolcü rekabet piyasasıdır. Bu yüzden de firmalar fiyat belirleyicisidirler. Firmalar, ürünlerinin fiyatlarını araştırma geliştirme harcamalarını içerecek şekilde belirler. Yeni veya farklılaştırılmış bir ürün geliştiren yenilikçi firma, piyasa gücüne sahip olabilir ve oligopolcü rekabet ortamında marjinal maliyet üzerinde fiyatlama fırsatı yakalar. Benzer şekilde, var olan bir ürün geliştirildiğinde bunu yapan firma, üretim maliyeti üzerinde fiyatlama yaparak kendi ürününü satacak tüketici bulabilir. Böylece yeni buluşlar ve yenilikler yapma isteği zaman içinde aynı şekilde devam etmektedir (Aktaran: Altın ve Kaya, 2009: 252).

Romer 1990 yılındaki çalışmasında, Ar-Ge sektöründeki beşeri sermayenin içerilmemiş teknolojik buluşları büyümenin itici gücü olduğunu savunmuştur. Aslında Romer'in çalışmaları bir anlamda büyüme sürecinde teknolojiyi içselleştirme yönünden bir araya getiren Arrow (1962)' a dayanır. Arrow bilgi üretimindeki artışın dağılma etkisiyle ve yaparak öğrenme yoluyla tüm ekonomiye sağlayacağı katkının, firma özelindeki kazanımlardan daha fazla olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadeye göre ise, bilgi rekabet edilemeyen ve tüketimden soyutlanamayan bir kamu malıdır. Romer'in varsayımları arasındaki en temel fark,

yeni tasarımların sahiplerinin tasarımları üzerindeki haklarının korunmuş olması nedeniyle bilginin tam olarak kamu malı haline gelmemesi ve bu yolla buluş yapmanın özendirilmesidir (Yener Ercan, 2000: 131-132).

1.1.3.8. AK Modeli

AK modeli sermaye stoku artarken sermayenin getirisinin azalmayacağı varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Azalan verimlerin olmadığı bu modele göre yüksek sermaye birikimine sahip ülkeler, yatırımlarını artırarak büyümelerini hızlı hale getirebileceklerdir (Berber, 2006: 183).

AK modelini ortaya atan Jones ve Manueli (1990) ve Rebelo (1991), büyüme sürecinin içselleştirilmesi için teknolojik gelişmenin sabitliği ve ölçeğe göre sabit getirinin olduğuna dair varsayımları saklı tutularak, sadece biriktirilebilen üretim faktörünün (toplam sermayenin) marjinal verimliliğinin azalmasının (artarak ya da sabit kalarak) varsayılması yoluyla bile içsel bir büyüme sürecinin ortaya çıkabileceğini ifade etmektedirler (Berber, 2006: 184).

King ve Rebelo, içsel büyüme modellerini ekonomik büyüme sürecinin iki etkisine göre ifade etmiştir. İlk olarak, iktisadi politikalar olmadan ekonomik büyüme ile trend gösteremeyecekleri şeklindedir. İkinci olarak ise reel faiz oranı uzun dönemde bir trend gösteremez (Aktaran: Çiftçi ve Aykaç, 2011: 166).

1.1.3.9. Rostow'un Büyüme Modeli

Rostow gelişmiş ülkelerin deneyimlerini değerlendirerek, endüstrileşme yolunda izledikleri süreci çeşitli aşamalara ayırmıştır ve bu aşamaları geliştirmekte olan ülkelerin de geçmesi gerektiğini belirtmektedir. Rostow'a göre büyüme aşamaları şunlardır (Anonim, 2005):

- Geleneksel toplum aşaması
- Hazırlık aşaması
- Harekete geçiş aşaması
- İktisadi olgunluk aşaması

- Kitle tüketimi aşaması

Birinci aşama olan gelenekçi toplum döneminde, ülke ekonomisi esas olarak tarıma dayalı ve üretim tekniği geri durumdadır. İkinci aşamada ise toplumda, gerek ekonomik faktörlerde gerekse kültürel ve sosyal faktörlerde değişim başlamıştır. Kalkış döneminden sonra ulaşılan, gelişen toplum geçiş aşamasının özelliği sanayi kesiminin ekonomide birinci sıraya çıkmasıdır. Bu dönemde imalat sanayi içinde, bazı sürükleyici sektörler ön plana çıkar, ekonomiye yön verir ve büyümede etkili olur. 1990 yıllarda Türkiye'nin bu aşamaya geçtiğini söylemek mümkündür. Olgunluk dönemine geçen toplum artık refah ve tüketim toplumu olmuştur. Bu dönemde, teknoloji üretimi ve ileri teknoloji ürünü malların imalatı ekonomiye yön vermektedir (Şahin, 1997: 360).

Rostow yapmış olduğu çalışmada Türkiye için kalkış tarihi olarak 1930-1940 arasında başlayan sanayileşme hareketleri doğrultusunda tarımsal gelir ve üretim artışının belirgin olarak yaşandığı 1937 tarihini belirlemiştir. Büyümenin ilk aşaması olarak adlandırılan bu aşamanın gerçekleşebilmesini sağlayacak olan mekanizma Rostow tarafından açıklanmamıştır. İşte bu noktada dış yardım veya yabancı sermaye yatırımlarının önemi ön plana çıkmaktadır (Anonim, 2005).

1950'li yıllar sonrasında batılı ülkelerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yapmış oldukları yardımların artması, bu görüşün kabul gördüğünü göstermektedir. Bu ekonomik bir modele dayanılarak yapılan en önemli ekonomik politika deneyidir (Anonim, 2005).

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

Bu bölümde çalışmamızın temel öğelerinden biri olan dış ticaret kavramı üzerinde durulacaktır. Bu bölümde kısaca dış ticaret teorileri, büyüme ile dış ticaret ilişkileri ve sanayileşme stratejileri ele alınacaktır.

2.1. Dış Ticaret Teorileri

Dış ekonomik ilişkilerin nedenlerini, mahiyetlerini, amaçlarını ve etkilerini ele alan açıklamalara kısaca dış ticaret teorileri denir. Bu teoriler de liberal klasik dış ticaret teorileri ve liberal klasik dış ticaret teoremine karşıt görüşler olarak iki grupta toplanabilir (Yiğitbaşı ve Atabey, 2000: 222).

Uluslar arası ticaret teorisinin başlıca amacı ülkeler arasındaki mal ve hizmet alım satımlarının nedenlerini açıklamaktır. Başka bir deyişle, bu alanda yürütülen bilimsel çalışmalar asıl olarak söz konusu amaç doğrultusunda teoriler geliştirme çabasına yöneliktir (Seyidoğlu, 2003: 12).

Uluslar arası ticaret teorisindeki varsayımların çoğu aşırı sabit ve kısıtlayıcı niteliktedir. Ancak, bu sınırlı varsayımlar altında ulaşılan sonuçların çoğunun, bunlar kaldırıldığında da geçerliliğini koruyacağı kabul edilir. Başka bir deyişle, modellerden elde edilen sonuçlar gerçek dünyada da olduğu gibi çok ülkeli, çok mallı ve çok faktörlü, aksak rekabete dayalı, taşıma giderlerinin, tarifelerin ve öteki dış ticaret kısıtlamalarının yer aldığı bir modelde de büyük ölçüde geçerliliğini kanıtlamıştır (Seyidoğlu, 2003: 13).

2.1.1. Merkantilizm

Merkantilizm, Avrupa İktisadi Düşüncesinde ve ulusal ekonomi politikasında 1500-1800 yılları arasında kalan dönemi kapsayan bir düşünce akımıdır (Savaş, 1999: 137).

Merkantilizm; kısaca; ticaret ve imalata öncelik veren, kıymetli madeni sağlayan, güçlü ve zengin devleti ön planda tutan, bu nedenle de devletin ekonomiye müdahalesini zorunlu gören uygulama ve doktriner görüşü ifade eder (Yiğitbaşı ve Atabey, 2001: 8).

Merkantilizm aslında feodalitenin yerine ulusal devletlerin kurulmakta olduğu bir dönemin görüşlerini yansıtır. Merkantilist görüşler aynı zamanda ulusal devletleri oluşturma sürecinde kralların otoritesini arttırma ve ulusal birliği destekleme amacına hizmet etmiştir (Seyidoğlu, 2003:14).

Merkantilizm yoğun devlet müdahaleciliğine dayanan bir doktrindir. Dış ödeme fazlası oluşturup altın stoklarını arttırabilmek üzere, iç ve dış ekonomik faaliyetler üzerine yoğun devlet müdahaleciliğini zorunlu görürler. Temel amaçları doğrultusunda izledikleri politikaları daha somut olarak söyle belirtilebilir: İhracatın arttırılmasına birinci derece önem veriler. Mamul mal ithalinin ise sıkı biçimde kısıtlanması öngörülür. Buna karşın, ham maddelerin ithali serbesttir (Seyidoğlu, 2003: 14).

2.1.2. Fizyokrasi

Fizyokrasi görüşünün kurucusu Dr. Quesnay'dır.

Ekonomide arz ve talep arasındaki dengesizliklerin geçici olduğunu ve bu dengesizliklerin piyasa mekanizması içinde kendiliğinden giderileceğini, dolayısıyla müdahalenin gereksiz olduğunu savunmuşlardır. Fizyokratların iktisadi doktrinler tarihinde ilk liberaller oldukları ileri sürülebilir. Ancak benimsedikleri liberalizm serbest piyasa mekanizmasından çok doğal düzen anlayışına dayanmaktadır. Fizyokratlar tek verimli faaliyet alanı olarak tarımı görmüşler ve ülkenin zenginliğini bu alandaki hasıla artışına bağlamışlardır (Eker ve Diğ. , 1994 : 9). Fizyokratlar ekonomide doğal düzenin tanrısal olduğunu ifade etmişlerdir (Aklin, 1975: 26).

Fizyokratlara göre ekonomik sistemin temelini kişisel çıkar (self interest) ilkesi oluşturur. Onlara göre insan her davranışın yarar ve zararlarını hesaplar ve diğer insanlarla işbirliği yapmanın gereğini kabul eder. Ünlü sloganları “bırakınız

yapsınlar bırakınız geçsinler” (Laissez Faire, Laissez Passer) bu temel düşüncenin veciz bir ifadesi olmuştur (Savaş, 1997: 228).

Fizyokratların iktisat bilimine katkıları şu noktada özetlenebilir (Yiğitbaşı ve Atabey, 2001: 13):

- Görüşlerini herhangi bir ülke veya devletle ilişkilendirmeyerek, evrensel bir çerçeve çizmişler ve bu açıdan bilimsellik özelliğine sahip sayılırlar.
- Fizyokratlar iktisadi düşünceye akım ve milli (global) ürün gibi, daha sonraları iktisat biliminin sıkça kullanacağı kavramları getirmişlerdir.
- Ekonomik ilişkileri makro çerçevede ele alarak bu çerçevede denge fikrini ortaya atmışlardır.
- Ekonomi bilimine açıkça ifade edilmemekle birlikte, ilk defa makro denge veya genel ekonomik denge düşüncesini getirmişlerdir.

2.1.3. Mutlak Üstünlükler Kuramı

Aşağıda Amerika ve Almanya ülkeleriyle A ve B malları ele alınarak mutlak üstünlükler bir örnek üzerinde gösterilmiştir (Seyidoğlu, 2003: 17).

Bir işçinin Bir Günde Üretebildiği Mallar

	A Malı	B Malı
Amerika	50 birim	30 birim
Almanya	20 birim	80 birim

Örneğe göre, Amerika A malının , Almanya ise B malının üretiminde uzmanlaşmalıdır. Çünkü bu malları daha az maliyetle üretmektedirler. Diğer bir ifadeyle, söz konusu ülkelerde emek verimliliği bu mallarda daha yüksektir. O halde, ABD Almanya’ya A malı ihraç edip ondan B malı ithal etmelidir. Böyle bir uluslar arası ticaret modeli iki ülkenin de refahını artırmaktadır. Mutlak üstünlük teorisinin dayandığı temel nokta budur.

2.1.4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Adam Smith'den yaklaşık kırk yıl sonra David Ricardo Mutlak Üstünlük Teorisi'ne ilişkin analizleri geliştirerek Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ni ortaya attı. Teori o derece güçlü bir yapıya sahiptir ki karşılaştırmalı üstünlüklerin bugün de uluslar arası ticaretin temelini oluşturduğu kabul edilir (Seyidoğlu, 2003: 18).

Ricardo'ya göre uluslar arası ticareti mutlak üstünlüklere dayandırmaya gerek yoktur. Bu teorinin kapsamını daraltmaktadır. Çünkü, mutlak üstünlükler karşılaştırmalı üstünlüklerin özel bir durumu gibidir. Ricardo'nun yaptığı katkılara göre uluslar arası ticaret için üzerinde durulması gereken, ülkenin bazı malları diğer ülkelerden daha ucuza üretebilmiş olması, yani bu mallarda mutlak üstünlük sahibi olması değildir. Tersine, önemli olan üretimdeki üstünlüklerin derecesidir. Bir ülke, diğerine göre, hangi malların üretiminde daha yüksek oranda bir üstünlük sahibi ise o mallarda uzmanlaşmalıdır (Seyidoğlu, 2003: 18).

Aşağıda, karşılaştırmalı üstünlük teorisi konusunda Ricardo'nun kendisi tarafından seçilen örnek ele alınmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 19).

Bir İşgünü İle Üretilen Mal Miktarı

	Kumaş (Metre)	Şarap (Litre)
İngiltere	80	40
Portekiz	10	20

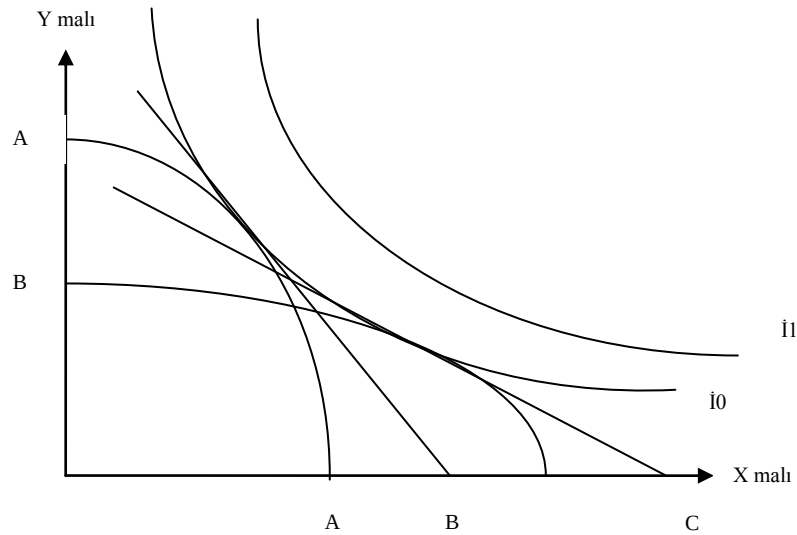
Örneğe göre İngiltere her iki malda da mutlak üstünlüğe sahiptir. Çünkü gerek şarap, gerek kuması Portekiz'den daha ucuza üretmektedir. İngiltere iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olmakla birlikte, acaba bu mallardaki üstünlüklerinin derecesi aynı mıdır? Hayır, kumaş üretimindeki üstünlük 8 kat buna karşılık şarap üretimindeki üstünlük iki kattır. Bu bakımdan İngiltere kumaş üretmeli, şarabı ise Portekiz'den ithal etmelidir. Başka bir ifadeyle İngiltere kumaş üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Portekiz'in durumu ise bu anlatılanların tersidir. Bu ülke iki malda da İngiltere'ye göre elverişsiz bir durumdadır. Fakat göreceli

maliyet yüksekliği kumaşta 8 misli iken şarapta yalnız 2 mislidir. O halde Portekiz'in her iki malı birden üretmektense şarap üretimine yönelmesi bu ülkenin yararına olacaktır. Bu durumda Portekiz şarap üretiminde uzmanlaşır ve kuması İngiltere'den ithal etme yoluna giderse her iki ülkede dış ticaretten karlı çıkmış olacaktır.

2.1.5. Heckscher-Ohlin Teoremi

İsveçli iktisatçı ve tarihçi Eli F. Heckscher 1919 yılında yayınlanan Gelir Dağılımı Üzerine Dış Ticaretin Etkisi isimli makalesinde ve daha sonra öğrencisi olan iktisatçı ve politikacı Bertil Ohlin 1933 yılında yayınlanan Bölgesel ve Uluslararası Ticaret isimli kitabında dış ticareti, malların üretim fonksiyonlarının ülkeler arasında farklı olması ile açıklamışlardır. Bu sebeple, bu iki iktisatçının adına izafeten geliştirdikleri modele; Heckscher-Ohlin Teorisi veya Faktör Oranları yada Faktör Yoğunluğu Teorisi adı verilmektedir. Heckscher-Ohlin Modeli, klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin eksikliklerini ortadan kaldırmaya çalışmakta olup, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin modern bir açıklamasıdır (Anonim, 2005).

şekil 3: Heckscher-Ohlin Teoreminin Teorik Açıdan Kanıtlanması

AA Almanya'nın ve TT Türkiye'nin dönüşüm eğrileridir. Almanya sermayeye bol olarak sahip olduğu ve motor üretiminde sermaye yoğun teknoloji kullandığı için, bu ülkenin üretim olanakları eğrisi motor eksenine yönünde daha uzundur. Emeğe

zengin biçimde sahip Türkiye'nin üretim olanakları eğrisi ise tekstil üretimi yönünde dışa doğru daha genişlemiştir. Dış ticarete başlamadan önce Almanya'nın denge noktası DA ve iç fiyat oranı B, Türkiye'nin denge noktası DT ve iç fiyat oranı C' dir. B doğrusu C' ye göre daha dik durumdadır. Bu durumdan anlayabileceğimiz nokta Almanya'da motorun ucuz (tekstil pahalı), Türkiye'de tekstilin ucuz (motor pahalı) olmasıdır (Seyidoğlu, 2003: 68).

2.1.5.1. Faktör Donatımı:

Heckser – Ohlin modelinin temel varsayımlarından birisi ülkelerin faktör donatımı bakımından birbirinden farklı olmalarıdır. Faktör donatımı ise, fiziki ve ekonomik anlamda iki ayrı biçimde tanımlanabilir. Birinci yaklaşımda faktör bolluğu kavramı arz yönüyle ele alınır. Diğer bir deyişle, faktör donatımı, üretim faktörlerinin fiziki miktarları yada faktör stoku ile açıklanır. Bu yaklaşım açısından faktör donatımını belirlemek için ülkenin sermaye stoku/emek stoku oranlarını karşılaştırmak gerekir. Örneğin, aşağıdaki eşitsizliğe göre Almanya sermaye, Türkiye ise işgücü bakımından daha zengin ülkelerdir (Seyidoğlu, 2003: 65).

$$\frac{C_A}{L_A} > \frac{C_T}{L_T}$$

C: Sermaye T: Türkiye

L: Emek A: Almanya

Ekonomik yaklaşımda ise, faktör donatımı; faktör fiyatları ile tanımlanır. Diğer bir deyişle, bu kıstas hem arz hem de talep güçlerine dayanır. Genel bir kural olarak, ülkenin göreceli anlamda zengin biçimde sahip olduğu faktörün fiyatı daha ucuzdur. Dolayısıyla iki ülkedeki göreceli faktör bedelleri karşılaştırılarak bu ülkelerinin faktör donatımı özellikleri konusunda bir sonuca varılabilir. Bunu aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür (Seyidoğlu, 2003: 66):

$$\frac{PC_A}{PL_A} < \frac{PC_T}{PL_T}$$

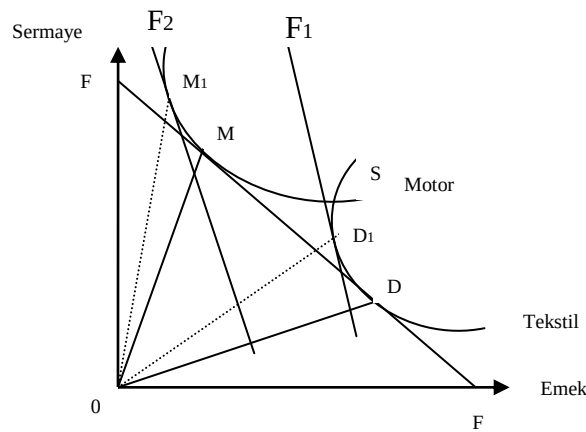
PL: Emegın bedeli ( cret)

PC: Sermaye kullanımının bedeli (faiz, rant)

2.1.5.2. Faktör Yoğunluğu

Bir malın üretiminde kullanılan girdilerle elde edilen ürün arasındaki teknik iliğkiye üretim fonksiyonu adı verilir. Geometrik olarak üretim fonksiyonu eę ürün eğrileri ile gösterilir. Diğer bir değişle, eę ürün eğrisi, teknolojinin koyduğu sınırlandırmalar altında bir maldan aynı miktarı üretmek için kullanılması gereken emek ve sermaye bileşimlerini gösteren bir eğri biçiminde tanımlanabilir (Seyidoğlu, 2003: 67).

şekil 4: İki mal üretiminde faktör yoğunlukları

Grafiğe göre faktör fiyatları oranının FF olması durumunda motordaki sermaye/emek oranı OM'nin eğimine, tekstildeki oran ise OD'nin eğimine eşittir. OM'nin OD'ye göre daha dik olması, motorun tekstile göre daha sermaye yoğun olduğunu gösterir. Faktör fiyatları değiştikçe yani FF'den F1 yada F2 olması durumunda sermaye emek yoğunlukları da motorda OM1'e tekstilde OD1'ye yükselmiştir. Yani her iki malın üretimi sermaye yoğun hale gelmiştir.

2.1.6. Heckscher-Ohlin Teoreminden Çıkarılan Teoremler

Heckscher Ohlin kuramından dört önemli teorem elde edilmiştir. Bunlar (Seyidoğlu, 2003: 69);

- Faktör fiyatları eşitliği teoremi,
- Faktör donatımı teorisi,
- Stolper – Samuelson gelir dağılımı teoremi,
- Rybczynski teoremi şeklindedir.

2.1.6.1. Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi

Faktör fiyatları eşitliği teoremine göre, faktör yoğunlukları farklı ülkeler arasında başlayan ticaret ülkeler arasında faktör fiyatlarını eşitler. Yani ucuz olan faktöre sahip ülkede, bu faktör ticaret sonrası pahalılaşır. Pahalı faktöre sahip olan ülkede ise bu faktör ticaret sonrası ucuzlar (Oktay, 2008: 49).

2.1.6.2. Faktör Donatımı Teorisi

Faktör donatımı teorisinin temel önermesi üretim olanakları ve toplumsal kayıtsızlık eğrileri kullanılarak kanıtlanabilir. Faktör donatımlarının ülkeler arasında farklı, fakat üretim teknolojilerinin aynı olduğu varsayılıyor (Seyidoğlu, 2003: 68).

2.1.6.3. Stolper – Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi

Stolper- Samuelson teoremine göre , serbest ticaret ihracat endüstrilerinde yoğun kullanılan faktörün lehinedir. Korumacılık ise ithalata rakip endüstride yoğun olarak kullanılan faktörün lehinedir (Seyidoğlu, 2003: 72).

Sermaye zengini bir ülkeyi ele alalım. Sermaye-yoğun mallar ihraç eden, emek yoğun mallar ithal eden bu ülkede, ithal malları üzerine gümrük tarifesi konulsun. Emek-yoğun malların fiyatları, sermaye-yoğun malların iç fiyatlarına oranla artar. Dolayısıyla bu endüstride çalışan işçilerin reel ücretleri artar. Gümrük tarifesi konulan malın benzerlerinin yurtiçi üretimi artarken, ihraç malının üretimi daralır.

Emeğin geliri olan ücret, sermayenin geliri olan faizden daha hızla artar. Ucuzlayan sermaye pahalılaştan emeğin yerine ikame edilir. Üretimde her emek birimi daha fazla sermaye ile birleştirildiği için emeğin verimliliği ve dolayısıyla reel ücretlerde artış sağlanmış olur (Seyidoğlu, 2003: 72).

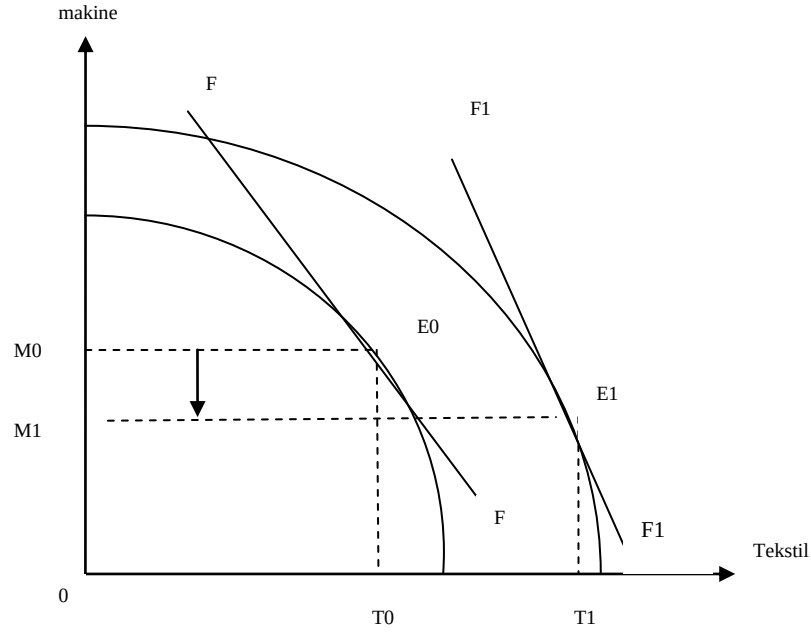
Modele göre, gümrük tarifeleri uluslar arası uzmanlaşmadan yararlanmayı ve ulusal geliri düşürür. Fakat ulusal gelir içinde ücretlerin payı artar, sermayenin payı düşer (Seyidoğlu, 2003: 72).

Gümrük tarifeleri, yurtiçi üretici ve tüketiciler açısından ithalata rakip malları fiyatını, ihraç mallarının fiyatına oranla yükselttiği sürece teorem geçerlidir. Gümrük tarifeleri bu fiyat oranını düşürürse teorem geçerliliğini yitirir (Metzler Paradoksu) (Seyidoğlu, 2003: 73).

2.1.6.4. Rybczynski Teoremi

Heckscher-Ohlin modelinden türev olan ve faktör arzındaki değişimlerin üretim sonuçlarını analiz eden Rybczynski teoremi, yine iki-mallı, iki-faktörlü bir modelde ve tam istihdam koşullarında, faktörlerden birinin arzı artınca bu faktörü yoğun kullanan malda üretim artarken arzı sabit kalan faktörü kullanan malda üretimin, sektörler arası faktör transferi yüzünden azalacağını ortaya koymaktadır (Bayraktutan, 2003: 178).

Şekil 5: Rybczynski Teoremi

Grafiğe göre başlangıçta üretim dengesi E0 dır. Emekteki artış sonucu üretim olanakları dışa doğru genişler ve yeni üretim dengesi E1 olur. Dış ticaret hadlerinin sabit kalması ($FF=F1F1$) varsayımı altında Emek faktöründeki artış (sermaye sabit) sonucu Tekstil üretimi $T0-T1$ kadar artmıştır. Makine üretimi $M0-M1$ kadar azalmıştır (Seyidoğlu, 2003:74).

2.2. Dış Ticaret Teorisi ve Ekonomik Büyüme Analizleri

Ekonomik Büyüme, bir ülkedeki GSYİH' daki net artıştır.

Ekonomik Büyüme ülkedeki üretimi, tüketimi ve dolayısıyla ikisi arasındaki farkı yansıtan dış ticareti etkiler. Aslında büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişkiler iki yönlüdür: Büyüme dış ticareti, dış ticaret de büyümeyi etkiler (Seyidoğlu, 2003: 97).

2.2.1. Faktör Arzında Artış

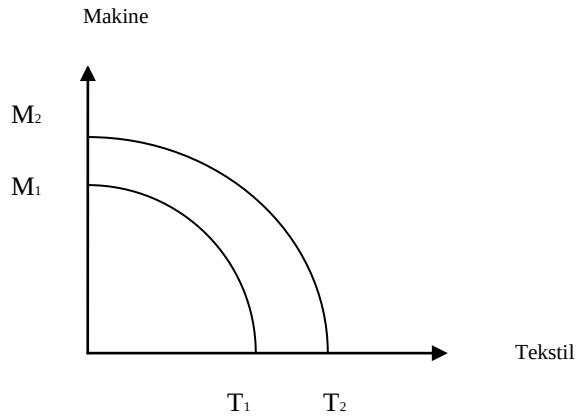
Bir ülkenin sahip olduğu üretim unsurlarının miktarında bir değişme olduğu takdirde, değişmenin yönüne göre artış azalış gösterecektir. Buna göre üretim

unsurları miktarında meydana gelen değişme, üretim üzerinde tarafsız, ticareti artırıcı yada azaltıcı yönde etki edebilir (Erdoğan, 2006: 17).

2.2.1.1. Yansız Büyüme Durumu

Gelişen bir ekonomide nüfus artışı, sermaye birikimleri, yeni doğal kaynakların bulunması gibi nedenlerle faktör donanımı sürekli bir değişme içindedir. Faktör donanımındaki bu değişimleri üretim olanakları eğrisinin yer değiştirmesi ile göstermek mümkündür. Bir ekonominin faktör donanımında meydana gelmesi olası değişmelerden bir tanesi mevcut üretim faktörlerinin oranının değişmemesi durumudur. Böyle bir durumda dönüşüm eğrisi aynı biçimini koruyacak, fakat ilkinden her noktada eşit uzaklıkta olmak üzere dışa doğru kayacaktır (Erdoğan, 2006: 18).

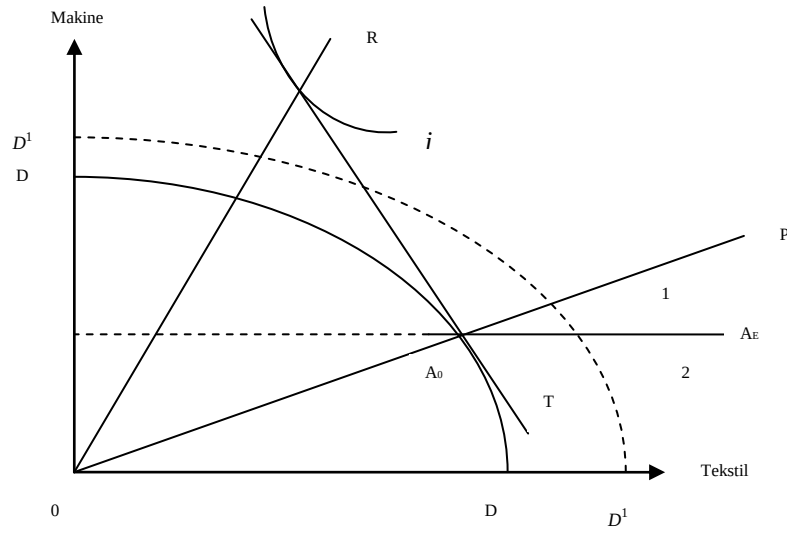
Şekil 6: Yansız Büyüme Durumu

2.2.1.2. Ticaret Artıcı Yönlü Büyüme

İhracat kesiminde yoğun olarak kullanılan faktörün daha yüksek bir oranda artışına dayanan büyüme koşulları altında, ihraç edilebilir malların üretiminden göreceli olarak daha fazla artacak ve uluslar arası ticaret de GSMH' daki toplam artıştan daha yüksek oranda genişleyecektir. Bu tip büyümeye ticaret artırıcı yönlü büyüme denir (Seyidoğlu, 2003: 102).

Şekil 7: Ticaret Artırıcı Yönlü Büyüme

Yeni üretim denge noktası A_0 'ın ötesinde ve OP doğrusunun altında bulunacaktır. Bu ise OP 'nin aşağıya doğru hareket etmesi veya eğimi azalacak biçimde yerini değiştirmesi anlamına gelmektedir. Böylece, A_0 'ın dışında ve ilk OP düzeyinin altında kalan alanı iki bölgeye ayırabiliriz. Bunun için A_0 noktasından yatay eksene A_0AE paralel doğrusu çizilirse, OA_0P arasında kalan bölgeyi 1 ile, A_0AE 'nin altında kalan alanı ise 2 ile gösterelim. Eğer yeni üretim noktası, 1 ile ifade edilen bölgede bulunuyorsa bu, hem tekstil hem de makine üretiminin arttığını, fakat tekstildeki artışın daha hızlı olduğunu göstermektedir. Eğer yeni üretim noktasının, 1 ve 2 nolu alanın sınır çizgisi yani A_0AE doğrusu üzerinde yer alıyorsa yalnız tekstil üretimi artmış, makine üretimi ise sabit kalmış şeklinde kabul edilir. Yeni üretim noktasının 2 nolu bölgede bulunması ise tekstil üretimi artarken makine üretiminin miktarı mutlak olarak azalma eğilimi göstermiştir.

2.2.1.3. Ticarete Karşıt Büyüme

İthal edilebilir mal kesiminde yoğun olarak kullanılan faktörün daha hızlı artışı dolayısıyla ortaya çıkan büyüme durumunda, ithal edilebilir malların üretimi ihraç edilebilir malların üretimine göre daha yüksek oranda artar. Dolayısıyla dış ticaret hacminde de düşme eğilimi görülür. Bu tip büyümeye ticarete karşıt yönlü büyüme denir (Seyidoğlu, 2003: 103).

2.2.1.4. Singer-Prebisch Tezi

Tarım ve sanayi ürünleri arasındaki ticaret hadlerinin uzun dönemde tarım ürünleri aleyhine değişmekte olduğunu öne süren görüşe, bunun ilk savunucuları olan Alman iktisatçısı Hans Singer ile Latin Amerikalı Raul Prebisch'in adlarından dolayı Singer-Prebisch tezi denmektedir (Seyidoğlu, 2003: 638).

Ticaret hadlerinin devamlı olarak hammadde ve tarımsal ürün ihracatçısı geliştirmekte olan ülkeler aleyhine bir seyir izlemesi karşısında Raul Prebisch ve Hans Singer, ticaret hadlerinde söz konusu aleyhte değişimin önüne geçilmesi gereği üzerinde durmuşlardır (Karakayalı ve Hepaktan, 2009: 196).

Singer- Prebisch tezinde, ticaret hadlerinin gelişmiş ülkeler aleyhine dönmesine neden olarak , 3 faktör vardır. Birincisi talep ile ilgili faktörler, ikincisi arz ile ilgili faktörler, üçüncüsü ise ekonominin yapısı ile ilgili faktörlerdir (Seyidoğlu, 2003: 638).

a) Talep ile ilgili faktörler:

Talep ile ilgili faktörler gıda maddeleri talebinin azalması, doğal hammaddelerin yerine yapayların geçmesi ve gelişmiş ülkelerde tarım kesimini koruyucu önlemlerdir (Seyidoğlu, 2003: 638-639).

Talep ile ilgili ilk faktör; gıda maddeleri talebinin azalmasıdır. Az gelişmiş ülkelerin ihracatı içerisinde, gıda maddeleri başta olmak üzere tarım ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Gıda maddeleri talebinin gelir esnekliğinin düşük olması nedeniyle, söz konusu mallara olan talep, gelir artışı oranında artmamaktadır. Engel Yasasına göre, gelir arttıkça gıda maddelerine yapılan harcamaların payı azalır. Buna karşılık, az gelişmiş ülkelerde sanayi malları talebi, hammadde ve tarımsal ürün talebinden çok daha şiddetli büyüme eğilimindedir. Talep ile ilgili ikinci bir faktör; doğal hammaddelerin yerine yapayların geçmesidir. Doğal hammaddelerin yerine kullanılmak üzere yapaylarının icat edilmesi ve hurda metallerin toplanıp yeniden kullanımı, az gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği doğal hammaddelerin talebini azaltmakta ve fiyatlarının düşmesine yol açmaktadır. Talep ile ilgili üçüncü faktör , gelişmiş

ülkelerde tarım kesimini koruyucu önlemlerdir. Gelişmiş ülkelerin çoğunda gerek siyasal gerekse ekonomik açıdan çiftçi kesimini korumak amacı ile tarım ürünlerinin ithaline önemli kısıtlamalar getirilmiştir (Karakayalı ve Hepaktan, 2009: 197).

b) Arz ile ilgili faktörler

Arz ile ilgili faktörler teknolojik yenilikler ve faktör artışları ve tekелci kuruluşların etkisidir (Seyidoğlu, 2003: 639).

Arz ile ilgili ilk faktör teknolojik yenilikler ve faktör artışlarıdır. İhraç kesiminde ortaya çıkan yenikler, tarımsal ürünlerin arzını bollaştırarak ihracat fiyatlarını düşürür. Ayrıca üretim faktörlerindeki artışlar, emek-yoğun ihraç ürünlerinin üretimini genişleterek fiyatların düşmesine neden olabilir (Seyidoğlu, 2003: 639).

Arz ile ilgili ikinci bir faktör de, tekелci kuruluşların varlığı yönünde oluşan piyasa aksaklıklarıdır. Gelişmiş ülkelerde teknik süreç, düşük fiyatlara yol açmayacaktır. Gelişmiş ülkelerde, yüksek ücret ve kârların, söz konusu sendika ve kuruluşlarca alıkonulduğu savunulmaktadır. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin ihracat kesimindeki firmaların ileri derecede tekelleşmiş olmaları, onların yüksek fiyat uygulamalarını kolaylaştırmaktadır. Emek arzının bol olduğu gelişmekte olan ülkelerde de, bu kuruluşların ya hiç bulunmayışı ya da etkisiz olması dolayısıyla verimlilik artışları, ihraç mallarının ucuzlamasıyla sonuçlanmaktadır (Karakayalı ve Hepakan, 2009: 197).

c) Ekonominin Yapısı İle İlgili Faktörler

Singer-Prebisch tezinde, ticaret hadlerindeki bozulmanın etkilerinden kaçınmayı engelleyen üçüncü bir faktör olarak yapısal esnekliklerdir. Az gelişmiş ülkelerde, ekonominin yapısal esnekliği çok düşüktür. Eğer bir ekonomide ihracat fiyatlarındaki düşme karşısında, kaynaklar ihracat kesiminden yurtiçi kesimlere kolay bir biçimde aktarılabiliriyorsa, fiyatlardaki düşüş en az ekonomik zararla atlatılabilir. Fakat, az gelişmiş ülkelerde ekonomik yapı, genellikle çok katı

olduğundan uğranılacak kayıplar da o derece büyük olmaktadır (Karakayalı ve Hapaktan, 2009: 198).

2.3. Sanayileşme Stratejileri

Genel anlamı ile strateji, alternatifler arasında seçim yapma işlemidir. Strateji seçiminin söz konusu olduğu yerde tercih de söz konusudur. Bir başka ifade ile strateji, sanayileşmeyi gerçekleştirebilmek amacı ile izlenen yaklaşımlar olarak tanımlanmaktadır. Politikalar ise bu ana stratejiyi uygulamaya koyan araçlar olup, stratejiden bağımsız düşünülemezler (Seyidoğlu, 1982: 29).

Sanayileşme yolunda olan bir ülke için iki strateji mevcuttur. Bunlardan ilki ihracata yönelik üretim gerçekleştirecek dışa yönelimli bir strateji, ikincisi ise malların yurt içinde üretilmesine yönelik ithal ikâmecî stratejidir. Genellikle ithal ikâmecî ve dışa yönelik stratejilerin birbirlerinin tersi ve alternatifi olduğuna inanılmakla birlikte, birbirlerini tamamlayan stratejiler olduğuna yönelik görüşler de vardır (Egeli, 2001: 150).

Türkiye'nin sanayileşme sürecindeki başarısızlığı yapısal güçlükleri de barındıran bir dizi sorundan kaynaklanmaktadır. Bahsi geçen her iki stratejide de karşılaşılan gerek kamu kesimi finansman krizinde gerekse de dışa açık politika sürecindeki dengesizliklerin, iktisadi artığın yaratılması ve yeniden dağıtılmasında kullanılan doğrudan ve dolaylı mekanizmalardaki sorunlardan doğduğu söylenebilir. İktisadi artığın özel sermaye gelirlerini arttırmaya yönelik bir dizi rant aktarımı ve kaynak transferi süreci ile kamu kesimi açıkları ve kamu kesimi borçlanma gereği artışının, 1980'ler sonrasında dışa açılmayla beraber kısa dönemci, spekülatif, rantiyer tipi yatırımlarla finanse edilmeye çalışılmıştır (Yeldan, 2002: 106).

2.3.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejileri

İthal ikamesine yönelik sanayileşme, ilk kez 1929 Büyük Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomileri çıkmaza giren Latin Amerika ülkelerinde uygulanmaya başlanmıştır. Arjantin, Brezilya, Kolombiya ve Meksika gibi ülkeler ABD'den ithal edilen ürünlerin rekabetinden sanayilerini koruyabilmek için,

sistemli bir şekilde gümrüklerini yükseltmiş ve ithalata engeller koymuşlardır. Bu ülkeler dışında Türkiye, bazı Asya ve Afrika ülkeleri de ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisini benimsemişlerdir. Özellikle 1960'lı yıllara gelindiğinde ithal ikamesi az gelişmiş ülkeler için ekonomik kalkınmanın temel stratejisini oluşturmuşlardır (Han, 2006: 239).

İthal ikamesi ilk olarak tüketim malları ile başlar ve ara ve yatırım malları üretilmesi ile tamamlanır. Daha önce ithal edilen bir malın üretimi üstlenildiği için ithal ikameci sanayinin yeni pazar arayışı gereksinimi yoktur (Alpar,1982: 44).

İthal ikâmecî sanayileşme stratejisi, ithal edilen ürünlerin yurt içinde üretilmesi yoluyla sanayileşmeyi hedefleyen stratejidir. Bu hedef doğrultusunda kullanılan araçlar çoğunlukla kur politikaları, gümrük tarifeleri, ithalat kota ve yasaklamalarıdır. İthal ikâmecî strateji genellikle iki aşamada gerçekleştirilmektedir (Egeli, 2001: 151): İlk aşama, tüketim mallarının yurt içi üretiminin gerçekleştiği ve yerel piyasa kapasitesinin sınırlarına gelindiğinde son bulan aşamadır. İkinci aşamada ise ya dış piyasalara açılacak yada ara ve yatırım mallarının yurt içinde üretimi gerçekleştirilecektir. Ancak ikinci durumda yüksek maliyetli girdi kullanmak zorunda olan sektörlerin ihracata açılmaları zorlaşacaktır. Ticari mallar ihracatındaki hızlı artışlar, uygun döviz kuru politikası, ihracat teşviklerinin varlığı ve teşvik sistemindeki istikrara dayanmaktadır (Balassa,1986: 169).

Bu politika döneminde yerli sanayiye korumak ve teşvik etmek için dış ticaret rejiminde yüksek tarifeler, kotalar ve ithal yasakları, gümrüksüz ara malı ve yatırım malı ithalatı yer alır. Finansal olarak da düşük faizli kredi ve ucuz döviz temini, belli bir süre vergi muafiyetleri, alt yapı yatırımlarının devlet tarafından temin edilmesi sağlanır. Ayrıca başta hammadde ve enerji olmak üzere kamu sektörünün ürettiği mal ve hizmetlerin kurulan endüstrilere zararına da satılması bir teşvik unsuru olarak nitelendirilir (Çarıkçı,1982: 19).

Türkiye'de bu süreç 1960'larda uygulamaya konan birinci beş yıllık kalkınma planının temel stratejisi olmuştur. Dış tıkanmaların yaşandığı bu dönemde, egemen olan sınıfların zevk ve eğilimlerini yansıtan radyo, buzdolabı, çamaşır ve elektrikli

süpürge, televizyon, otomobil, modern büro, mutfak ve ev eşyaları gibi dayanıklı tüketim malları talepleri karşılanmasına yönelik politika, bu malların ithalatı ile kısıt olan dövizin lüks mallara tahsisini önlemek amacıyla oluşturulmuştur. Artık bu malların üretimi yabancı sermaye ile beslenerek yurtiçinde gerçekleşecek duruma gelmiştir (Boratav, 2009: 119).

2.3.1.1. İthal İkameci Stratejinin Amaçları

İthal ikamesi ile varılmak istenen amaçlar kısaca şöyle özetlenebilir(Egeli, 2001: 151):

- a) Gelişmekte olan ekonomiler genellikle tarımın hakim olduğu bir yapıya sahiptir. Bu ülkeler sanayilerini geliştirerek kalkınmak istemekte, bunun için de bir kısım sanayi ürünlerinin ithalatından vazgeçip, bunları iç piyasada üreterek sanayileşmeyi arzulamaktadır.
- b) İthal ikameci politikalar, ekonominin dışa bağımlılığını azaltacak ve dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesinin zararlarını kısmen de olsa ortadan kaldıracaktır.
- c) Ödemeler dengesi güçlükleri önemli ölçüde aşılacak ve döviz tasarrufu sağlanacaktır. İthal listelerinde yer alan malların ülke içinde üretime geçilmesiyle giderlerinden tasarruf sağlanacağı ve böylece dış açık sorununun çözümleneceği beklenmektedir.
- d) İthal ikamesine dayalı bir sanayileşmede, daha önce ithal edilen, bir başka deyişle, belli bir iç talebi bulunan malın üretimine başlanacağından yeni pazarlar yaratılması söz konusu olmayacaktır.
- e) Tarımsal ürünler ve tarım dışı hammaddelerde dünya talebinin fiyat ve gelir elastikiyetinin düşük olduğu kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak bu ülkelerin ihracatları da hızlı bir artış gösterememektedir. Bu nedenle ihracatın yapısının değiştirilmesi gerektiği inancı ile ithal ikamesi politikası uygulanmaktadır.

f) İthal ikamesi ile sanayi üretiminin artması, sermaye birikiminin hızlanmasını, yurtiçi talebin genişlemesini ve tarımsal kesimdeki mevcut gizli işsizler için de yeni iş imkanlarının yaratılmasını sağlayabilecektir. İthal ikamesinin birinci aşaması yurtiçi piyasa kapasitelerinin sınırlarına ulaşılması ile sona ermektedir. Daha sonra sanayileşme politikası iki yönde gelişebilir. Bunlardan birincisi dış piyasalara açılmaktır. Nitekim G. Kore ve Tayvan gibi ülkeler, ithal ikamesinden başlayıp sonra ihracatın özendirilmesine yönelmişlerdir. İkinci yol ise ithal ikamesine yönelik sanayileşmenin kapsamının ara ve yatırım mallarına doğru genişletilmesidir. Türkiye dahil birçok gelişmekte olan ülke ise bu yolu izlemiştir. Bu ikinci uygulama bazı çelişkilerin ortaya çıkma ihtimalini de arttırır. Yerli üretime geçildikten sonra eskiden gümrüksüz olarak ithal edilen ara ve yatırım mallarının ithali, çeşitli koruyucu politikalarla kısıtlanacaktır. Bu durum ise sanayi, yüksek maliyetli girdi kullanmak zorunda bırakarak onların ihracata açılmalarını daha da güçleştirebilecektir.

2.3.1.2. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisine Yöneltilen Eleştiriler

İthal ikâmecî sanayileşme stratejisine yöneltilen eleştiriler şu şekilde incelenmektedir .

- a. **Kaynakların irrasyonel Kullanımı:** İthal ikâmesinde karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanan bir kaynak kullanımı söz konusu değildir. Uluslararası rekabetten uzak olan sanayi daha yüksek maliyetle üretim gerçekleştirerek kaynak israfına neden olmaktadır (Tunç, 2004: 123).
- b. **Dışa Bağımlılık:** İthal ikâmecî strateji, ithal edilen malların yurt içi üretimini gerçekleştirmeyi hedeflerken, esasen ulusal ekonominin dışa bağımlılığının artmasına neden olmaktadır. Çünkü ulusal ekonomi içerisinde üretilmesine karar verilen tüketim mallarının girdi ithalatında artış yaşanmaktadır (Tunç, 2004: 123).

- c. **Çarpık Sanayileşme:** İthal ikâmecî strateji altında ithalatı engellemek amacıyla uygulanan aşırı değerli kur politikası ile ihracatçı sektörler bir anlamda cezalandırılmış olacaktır (Tunç, 2004: 123).
- d. **Dış Borçların Artışı:** Bir yandan dışa bağımlılığın artması, diğer yandan ihracatın gerilemesi dış ödeme açıklarını daima önemli bir sorun durumuna getirir. Bu da ülkeyi açıklarını finanse etmek için, sürekli biçimde dış kaynak aramak zorunda bırakır. Böylece, artan dış borçlar bu politikaların adeta doğal bir sonucu durumuna getirir (Seyidoğlu, 2003: 594).
- e. **Ülkeye Yabancı Sanayi Yapısı:** Tüketim malları endüstrilerinden başlayarak ara ve yatırım malları endüstrileriyle bütünleşmeyi amaçlayan bir ithalat ikamesi, ileri teknoloji ve sermaye yoğun üretim yöntemlerini özendirir (Seyidoğlu, 2003: 594).

2.3.2. Dışa(İhracata) Yönelik Sanayileşme Stratejileri

Dışa yönelik sanayileşme stratejisi denildiğinde anlatılmak istenen ekonominin tüm yönleri ile dışa açık politikalar uyguladığı stratejidir. Birçok yazar ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile dışa yönelik sanayileşme stratejisini aynı anlamda kullanmaktadır. Ancak burada ihracata yönelik sanayileşme kastedilmektedir (Saçık, 2009: 165).

Dışa açılma, bir ülkenin uluslararası pazarla bütünleşmesi, içe dönük ekonominin tersine çevrilerek, iç yapının dünya ekonomisinden gelen etkilere açılması ve buna göre şekillenmesidir (Ay, 2007: 12).

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi ülkelerin serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bir başka deyişle, tüm sanayiler değil, ancak gelişme potansiyeline sahip olanlar özendirilmeye çalışılır. Bunu sağlamak için ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi ve ulusal kaynak tahsisinin, ithal ikamesinde olduğu gibi sadece iç talep tarafından değil, uluslararası talep tarafından

belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu ifade edilmektedir (Kazgan, 1985: 32).

İhracata dayalı büyümeyi sağlamak için, ekonomiyi uluslar arası yapıyla bütünleştirecek bir dış ticaret rejimi uygulanması ve kaynak tahsisinin uluslar arası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olması gerektiği düşünülür. Böylece stratejinin temel ögesi sanayileşme ve büyüme için gerekli dinamizmin sadece iç talepten değil, aynı zamanda dış talepten geldiği bir iktisadi yapılanma olmaktadır. Böylece gerçekleştirilecek üretimin rekabet ve pazarlama gücü yüksek konumda olacaktır (Berksoy, 1982: 218).

İhracatı büyümenin kaynağı olarak gören ve sanayi ürünleri ihracatında uzmanlaşmayı amaçlayan kalkınma stratejisine ihracata yönelik sanayileşme stratejisi adı verilmektedir (Çelebi, 1991: 33).

Dışa yönelik bu stratejide uygulanan politikalar arasında; gerçekçi kur politikası, reel faiz uygulaması, kamunun ürettiği mal ve hizmetlere gerçek fiyat uygulaması, firmalara sağlanan ithalat kolaylıkları ve ihracat sübvansiyonları sayılabilir. İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin gerçekleştirilebilmesi başlıca iki faktörün varlığına bağlıdır. Bunlardan ilki, ihraç edilebilecek mal ve hizmet fazlasının sağlanabilmesi, ikincisi ise elde edilen bu fazlanın dünya piyasalarında cari olan rekabet ve fiyat çerçevesi içinde satış imkanlarının bulunmasıdır. İhracata yönelik sanayileşmenin uygulandığı ekonomilerde döviz kurlarının oluşumuna dikkat etmek ve özellikle aşırı değerlenmiş kur politikasından kaçınmak gerekmektedir. Çünkü bu durumda dövizin gerçek fiyatı yansıtılmamakta ve yerli paraya yabancı para karşısında kendi ekonomik değerinden daha yüksek bir değer biçilmektedir. Bu ise; ithal mallarının fiyatlarının suni olarak düşük, ihraç malları fiyatlarının yüksek tutulmasına yol açmaktadır. Aşırı değerlenmiş döviz kuru ithalat için sübvansiyon, ihracat için vergi konumundadır (Egeli, 2001: 154).

Ucuz kredi, vergi iadesi, serbest döviz kuru vb. mali-parasal araçlarla ihracatın teşvik edilmesini öngören ihracata dayalı sanayileşme stratejisi, ithal ikameci politikaların 1970’li yıllarda başarısızlığa uğraması sonucu, alternatif kalkınma

stratejisi olarak az gelişmiş ülkelerin gündemine gelmiş, bu stratejiyi uygulayan G. Kore, Tayvan ve Singapur gibi Uzakdoğu ülkelerinin başarılı olmaları sonucu popülaritesi artmıştır. Türkiye'nin 1980 yılında ekonomide yapısal değişiklik yapılmasını öngören 24 Ocak Kararları ile içine girdiği süreç, özünde ithal ikameci kalkınma stratejisinden ihracata dayalı kalkınma stratejisine geçiştir (Anonim).

Özellikle, Hong-Kong, Kore gibi ülkelerde ihracata yönelik sanayileşme büyük bir başarı ile uygulanmıştır. Kaynaklar yoğun olarak ihracata yönelik faaliyetlere aktarılmış, böylece bu politikaların uygulandığı ilk sektörler kaynaklardan öncelikle yararlanmışlardır. Dolayısıyla bu sektörler diğer sektörler göre nispi bir üstünlüğe sahip olmuşlardır. Ancak bu ülkelerde bu politikalar devlet müdahalesi ile yürütülmüştür. Bir başka deyişle korumacılık iç piyasaya dönük üretim yapan sektörlerden dış pazara , ihracata dönük üretim yapan sektörler kaymış, yani ihracata yönelik sanayileşmeyle birlikte korumacılık yön değiştirmiştir. Böylece bu sektörlerin etkinliği piyasa ekonomisi koşullarına bağlı kalmaktan çok, sanayileşme için ayrılmış kaynaklardan büyük ölçüde yararlanmalarına neden olmuştur (Doğruel ve Doğruel, 2006: 27).

2.3.2.1. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin Özellikleri

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin gelişmekte olan ülkelere dinamizm kazandırarak ekonomik yapılarını değiştirecek bir araç olabileceği sıkça ileri sürülmektedir. Bu strateji, ekonomik yapı değişikliği ile birlikte, dış talebe göre üretim yapmayı ve ihraç edilebilecek malları çeşitlendirmeyi de beraberinde getirmektedir. Böylece ülkeler daha gelişmiş üretim tekniklerine doğru yönelmek gereğini hissederler. Bu durum daha çok üretime fırsat vereceğinden ülkelerin daha büyük pazarlar aramalarına yol açacak ve ihracat yeniden uyarılmış olacaktır. İhraç kapasitesinin genişleyerek döviz gelirlerinin artması aynı zamanda yatırım malları ithaline fırsat vererek yeni sanayilerin kurulmasını önleyen önemli bir güçlüğü giderilmesine veya olumsuz etkilerinin azaltılmasına neden olabilecektir (Serin, 1971: 37).

İhracata ağırlık veren sanayileşmenin kalkınma üzerinde neden olacağı olumlu etki, iç piyasa darlığı engelini aşılmasıdır. Piyasanın dar oluşu nedeniyle birçok gelişmekte olan ülkede bazı sanayiler kurulamamakta, kurulanlar ise optimum ölçek kapasitesinin altında çalışmaktadır. Oysa ihracata yönelen sanayiler geniş bir dış piyasa ile karşı karşıya kaldıklarından, optimum kapasiteye ulaşma imkanı bulabilecekler, böylece de, maliyetler düşecek ve üretimde etkinlik artacaktır (Seyidoğlu, 1988: 428).

İhracata yönelik sanayileşme, koruyuculuk yerine dış rekabeti temel aldığı için, üretici davranışlarında ve üretimin yapısında önemli değişimleri gerektirir. Dış rekabet monopollerini kırar, işadamlarını sürekli olarak kaliteyi iyileştirecek ve fiyatları düşürecek şekilde yeni önlemler almaya zorlar. Bu da ekonomiye daha büyük bir dinamizm kazandırır ve gelişmeyi hızlandırır (Seyidoğlu, 2003: 595).

2.3.2.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Döneminin Temel Nitelikleri

İhracata dayalı sanayileşme döneminin temel nitelikleri şöyle sıralanabilir (Erkan ve diğ., 2007: 80):

- a) IMF destekli ekonomik istikrar ve yapısal uyum politikaları ile ekonomik yapının köklü bir şekilde değiştirilmesi arayışları devam etti.
- b) Kamunun ekonomiye müdahalesi sınırlandırılarak, piyasa mekanizmasına ağırlık verildi.
- c) Kamu kesimi sanayi yatırımlarından çekildi.
- d) Başlangıçta etkinlikten uzak bir şekilde özelleştirmeye hız verildi.
- e) Dış ticaret ve kambiyo rejimi serbestleştirildi.
- f) Türkiye sanayi, dış rekabet ile tanıştı.
- g) 1980'lerde ihracata yönelik sanayileşme stratejisi, büyük ölçüde düşük ücret, yüksek faiz oranı ve döviz kuru politikasına dayandırıldı.

- h) İhracat artışı, yeni yatırımlarla üretim kapasitesinin artırılması yerine, mevcut atıl kapasitenin azami ölçüde kullanılmasıyla sağlandı.
- i) 1980'lerde tekstil, dokuma, giyim sanayi, metal eşya, makine teçhizat ve kağıt sektörleri öne çıktı. 2000'li yıllarda otomotiv ve elektronik gibi sektörlerle yöneldi.
- j) Ekonomik birimler sürdürülebilir enflasyon büyümesine kapıldı.
- k) 1990'larda iç ve dış şokların etkisiyle ekonomi istikrarsız bir büyüme süreciyle birlikte reel kesimden çok finans kesimine odaklandı.
- l) Sanayiciyi faaliyet gelirlerinden çok, faaliyet dışı gelirlere yöneldi.
- m) AB ile Gümrük Birliği gerçekleşti.
- n) Sanayinin AB'ye uyum kabiliyetinde önemli aşama kaydedildi.
- o) 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik kriz sonrasında ekonomide sağlanan nispi istikrar ortamı ile dış ticaret hacmi giderek arttı.
- p) Yerli paranın aşırı değerlenmesinin de etkisiyle ithalat artışı hızlandı.
- q) Sanayi sektörünün yatırım profili ve sektör tercihleri önemli ölçüde değişti.
- r) 1980 sonrası dönemde ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin benimsenmesiyle ümitlenen sanayi sektörü, uzun vadeli perspektiften yoksun, plansız, pusulasız uluslar arası arenada kendi kaderine terk edildi.

2.3.2.3. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin Zorlukları

İhracatı teşvik tedbirleri ihracata yönelmede önemli bir rol üstlenmektedir. Örneğin, Uzakdoğu Asya ülkelerinin ithal ikamesi politikalarının ilk dönemlerinde aynı zamanda ihracatı da teşvik etmelerinden dolayı, Latin Amerika ülkelerine oranla ihracatta daha başarılı oldukları iddia edilmektedir (Balassa, 1978: 182).

İhracata yönelik uygulamalar liberal bir dış ticaret politikası ile birlikte yürütüldüğü için ülkenin ithalat giderleri de artar. O bakımdan GSMH içinde dış ticaretin hacmi artmakla birlikte, ülkenin dış ödemeler dengesinde bir iyileşme görülmeyebilir (Seyidoğlu, 2003: 595).

Yeni kurulan sanayileri, ihracat potansiyeline sahip olsalar da, geçici bir süre vergi iadesi ve ihracat sübvansiyonu gibi mali önlemlerle desteklemek gerekmektedir. Bu durum ise, gelir kaynakları sınırlı olan hükümet bütçesi üzerinde bir yük oluşturabilir (Egeli, 2001:156).

2.4. Dışa Açılmaya Yönelim Nedenleri

İthal ikamesi ile ihracata yönelik sanayileşme politikası arasındaki temel fark, ithalata yönelik sanayileşmede bütün çabaların ithalatın sınırlandırılmasına yönelikken, ihracata yönelik sanayileşmede bütün çabaların ihracatın artırılmasına yönelik olmasıdır (Berksoy, 1982: 218).

İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisini uygulayarak dış açığı kapatıp, döviz tasarrufu sağlamayı hedefleyen Türk ekonomisi ithal ikamesinde başarılı olamamış, ihracat gücü yüksek sanayi geliştirilememiştir. Dış ödemeler dengesi açısından alınan sonuç, istenenin tersine olumsuz olmuştur. Bu durum ise ekonominin büyümesinde duraklamalara ve yüksek oranlı enflasyona neden olmuştur. Sonuçta, çok ciddi bir döviz darboğazı, dış ödemeler krizi ve enflasyonla karşı karşıya kalınmıştır. Geleneksel ithal ikameci stratejide 1980 yılına gelindiğinde iki seçenekle karşılaşılmıştır. Birincisi, ara ve özellikle yerli üretimi gerçekleştirmek, ikincisi ithal ikamesini bir yana bırakmaktır. 1980 sonrası dönemde ikinci yaklaşım göz önüne alınarak ilerlenmiştir (Özbey, 1999: 58).

Strateji değişikliğine yol açan nedenlerden biri, ülkede giderek gelişen sanayi kesiminin dışa açılma isteğidir. Ekonomideki var olan tıkanıklık yalnızca sanayicileri değil, tüm toplumsal kesimleri etkisi altına almıştır (Kazgan, 1985: 85).

Dışa açılma baskısının bir başka nedeni, biriken dış borçların geri ödenmesinin aksatılmadan yürütülmek istenmesidir. 1980’li yıllara gelindiğinde artan bu baskı

hem borçlu ülkelerin kendinden hem de dış kredi kurumlarından (IMF ve Dünya Bankası) kaynaklanmaktaydı (Kazgan,1985:86).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE BÜYÜME VE DIŞ TİCARET

Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarının tarihi aslında, iktisat hakkında çok fazla düşünmemiş bir toplumsal ve siyasal mirasa dayalı, siyasi bağımsızlıktan sonra iktisadi bağımsızlığını kazanmaya istekli olan ve süttten ağzı yandığı için yoğurdu üfleyerek yemeye meyil gösteren bir psikolojinin dışa vurum tarihi olmuştur (Buluş, 2003: 39).

Cumhuriyet tarihinde dış ticaret politikaları zaman zaman kendine yeterli bir ekonomi yaratmanın araçlarından biri olmuş, zaman zaman da karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde dışa açılmanın ve dışa açık kalkınma politikalarının temel araçlarından biri olmuştur (Taşkın, 2005).

Bu dönemde ihracatta en önemli sektör tarım sektörü iken, 1980 yılından sonra ihracata yönelik sanayileşmeye geçilmesiyle birlikte sanayi ürünlerinin dış ticaret içerisinde önemli bir şekilde artış göstermiştir.

Bu bölümde Türkiye’nin geçirdiği ekonomik evrim 1980 öncesi ve 1980 sonrası olarak ayrı ayrı değerlendirilecektir.

3.1. 1980 Öncesi Türkiye Ekonomisi

3.1.1. 1923-1945 Dönemi

1923-1945 döneminde uygulanan iktisadi politikalar bir çok model arayışına neden olmuştur. Bu dönemde bazen liberal politikalar bazen de müdahaleci politikalar uygulanmıştır. Ama bakıldığında liberal politikalardan çok müdahaleci politikaların ağırlığı hissedilmektedir.

3.1.1.1. 1923-1930 Dışa Açık Ekonomi Dönemi

Cumhuriyet kurulmadan önce savaşlarla geçmiş, Türk milleti maddi ve manevi varlığını ortaya koymuş ve 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyet ilan edilmiştir.

1923-1930 yıllarını kapsayan bu dönemde izlenen ekonomi politikası 1923 İzmir İktisat Kongresinde belirlenmiştir (Uludağ ve Arıcan, 2003: 84). Kongreye 1135 delege katılmış, Atatürk açılış konuşmasıyla başlamıştır.

Kongrede şu kararlar alınmıştır (Acar, 1999: 24):

- Gümrük işlerinin yeniden düzenlenmesi,
- Tekellerin kurulması,
- Hükümetin de ortak olacağı bir Ticaret Bankasının kurulması,
- Sanayi Teşvik Yasası'nın yeniden düzenlenmesi,
- İş güvenliğinin sağlanması.

Türkiye iktisat kongresi sonrası, Lozan Anlaşması ile büyük gelişme kaydetmiş, ekonomik ve siyasi anlamda bağımsızlık kazanmıştır. Lozan anlaşmasının dış ticaret açısından olumsuz koşulu ise, beş yıl süreyle 1916 tarihli Osmanlı gümrük tarifesinin sürdürülmesi ve gümrüklerle ilgili Türk-Lirası-Sterlin-Pound belirlenmesi olmuştur (Parasız, 1998:16).

1923-1930 dönemi cumhuriyetin ilk yılları olmasına rağmen ihracat ve ithalat miktarlarında artışlar gözlemlenmiştir. Bu dönem dış ticaret değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: 1923-1930 döneminde ihracat ve ithalat değerleri (- 000 \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1923	50 790	86 872	- 36,1
1924	82 435	100 462	- 18,0
1925	102 700	128 953	- 26,3
1926	96 437	121 411	- 25,0
1927	80 749	107 752	- 27,0
1928	88 278	113 710	- 25,4
1929	74 827	123 558	- 48,7
1930	71 380	69 540	1,8

Kaynak: www.tuik.gov.tr (12/05/2011)

Yukarıdaki tabloya göre, 1923'ten itibaren bir yandan I.Dünya Savaşı sonrasının ilk bunalımını atlaman Dünya ekonomisinin hızla gelişmesi, öte yandan Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan Türkiye'nin ekonomik canlanma dönemine girmesi nedeniyle, 1925 yılına kadar hem ihracatımız hem ithalatımız sürekli olarak artmıştır. Ancak 1926 yılından itibaren dünyadaki ekonomik bunalıma paralel olarak Türkiye'nin dış ticaret hacminde daralma olmuştur (Parasız, 1998: 17).

Bu dönemlerde bakıldığında, ihracat tarımdan oluşmakta ve çok fazla ürün bileşimi barındırmamaktadır. Bu dönemde tarım ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki payı %85, madencilik ürünlerinin payı %4- %5, sanayi ürünlerinin payı ise %10'un altındadır (Şahin, 2002: 44).

Tablo 3: 1923-1930 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1923	-	43,1	10,6	46,3
1924	14,9	47,8	8,5	43,7
1925	12,8	44,7	8,9	46,4
1926	18,21	49,9	8,7	41,5
1927	-12,8	39,5	11,9	48,6
1928	11,0	42,4	10,6	46,9
1929	21,6	49,8	9,1	41,2
1930	2,2	46,8	10,0	43,2

Kaynak: www.tuik.gov.tr (12/05/2011)

Yukarıdaki tabloda, 1923-1930 dönemi GSMH sektör payları verilmiştir. Bu dönemde bakıldığında 1927 yılında Türkiye ekonomisi negatif bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu yılda Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün GSMH içindeki payı gerilemiş, sanayi ve hizmetler sektörünün payı artmıştır.

3.1.1.2. 1930-1939 Devletçilik Dönemi

Dışa açık ekonomik yapı içerisinde 1929 Ekonomik Buhranına gidiş sürecinin etkilerini 1926'dan beri hissetmeye başlayan Türkiye ekonomisi böylece dışa kapanmaya başlamış, 1929 sonrasında Türkiye ekonomisi için yeni bir dönem başlamıştır. Devletin ekonomik yapı içerisindeki rolü oldukça artmış ve devletçi ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. 1930 yılından 1939'a kadar olan dönem, korumacı ve devletçi politikaların egemen olduğu bir dönem olmuştur (Taşkın, 2005).

Türkiye'nin devletçilik dönemine geçişinde içsel ve dışa faktörler rol oynamıştır. İçsel faktörler arasında kişi başına gelirin düşüklüğü, kalifiye eleman sıkıntısı, sermaye yetersizliği gibi nedenler varken dışsal nedenler arasında özellikle 1929-1930 krizi ifade edilir (Acar, 1999: 43-44).

1933 yılında hazırlanan ve 17 Nisan 1934 kabul edilerek uygulanmaya başlanan 1. Beş Yıllık Sanayi Planı ile, devlet iktisadi hayata doğrudan doğruya girerek devlet işletmeciliğe başlamış ve ülke genelinde planlı sanayileşmeye geçilmiştir (Coşkun, 2003: 5). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının şu esaslara dayandırılmıştı (Uludağ ve Arıcan, 2003: 11):

- Temel hammaddeleri yurtiçinde üretilen veya kısa bir sürede üretilebilecek olan hammaddeleri işleyen sınai tesislerin kurulmasına öncelik verilmesi,
- Büyük sermaye veya teknoloji gerektiren sınai tesislerin devlet tarafından kurulması,
- Kurulmasına karar verilen sınai tesislerin üretim kapasitesinin iç tüketim düzeyi oranında tutulmasıdır.

Bu planın başarılı olması üzerine, 1938-1943 dönemini kapsamak üzere ikinci bir sanayi planı daha hazırlanmış ve 1936 yılında yayınlanmıştı. Bu planda, özellikle ara malları ile yatırım mallarının üretimine ağırlık verilmiştir. Ancak ikinci sanayi planı İkinci Dünya Savaşı nedeniyle başarılı olamamıştır (Acar,1999: 48-49).

1930'lu yıllarda Hükümet dış ticareti sıkı kontrol ve denetim altında yürüttü.1929 tarihli yeni Gümrük Kanunu ve 1930 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu Hükümete ithalatı dilediği gibi kısıtlama ve denetleme imkanı veriyordu. Dış ticaretin kontrol altında tutulması içerde uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikasına da uygundu. 1930'lu yıllarda uygulanan dış ticaret politikası şu temellere dayanıyordu (Şahin, 2002: 72):

- Türkiye'nin müşterilerinden mal satın almak,
- İçeride üretilen malların ithalatını yasaklamak,
- Diğer malların ithalatını ticaret anlaşmaları çerçevesinde serbest tutmak,
- Dış ticaret fazlası elde etmek,
- İhraç malları kalitesini iyileştirmek ve çeşitlendirmektir.

Tablo 4: 1930 – 1939 Yılları Arası Dış Ticaret (-000 \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1930	71,4	69,5	1,8
1931	60,2	59,9	0,3
1932	48	40,7	7,3
1933	58	45,1	13
1934	73	68,8	4,2
1935	76,2	70,6	5,6
1936	93,7	73,6	20
1937	109	90,5	18,7
1938	115,1	118,9	-3,8
1939	100,8	93,7	3,1

Kaynak: www.tuik.gov.tr (10/05/2011)

Ticaret dengesinin 1938 yılı hariç, 1930-1939 arasında fazla verdiği bu dönemde, toplam dış ticaret değerinin en düşük olduğu yıl 1933 yılıdır. Dış ticaretimizin olumsuz yönde etkilenmesinin sebebi, bunalımın etkisinden Türkiye'nin uzak kalamaması bu sıkıntılı dönemi daha az zararla atlattmak için hükümetlerin aldığı önlemler ve bunların en önemlisi olan, 1930 yılında Türkiye'de kambiyo denetiminin kurulmuş olmasıdır (Şahinöz, 2001: 307).

Büyük buhrana rağmen 1930-1939 yılları arasında Türkiye yıllık ortalama yüzde 6'ya yaklaşan bir büyüme temposu yakalamıştır. 1923'te kişi başı 43 dolar olan milli gelir, 1939'da 90 dolara çıkmış, bu yıllarda sanayileşme yolunda ilk ciddi adımlar atılmıştır. Sanayinin sabit fiyatlarla yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 11,6 olarak gerçekleşmiştir (Büyük, 2003). Bu dönemde GSMH içerisinde sanayinin payı hissedilir derecede artmış, tarım sektörünün payı % 40'lar seviyesine gerilemiştir.

Tablo 5: 1930-1939 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1930	2,2	46,8	10,0	43,2
1931	8,4	49,2	10,5	40,3
1932	-10,6	39,3	13,9	46,9
1933	15,9	41,4	14,2	44,4
1934	6,0	40,1	15,3	44,6
1935	-3,0	38,8	15,7	45,4
1936	23,2	48,6	12,3	39,1
1937	1,6	46,2	13,4	40,4
1938	10,0	44,4	14,2	41,4
1939	6,4	43,2	15,5	41,4

Kaynak: www.tuik.gov.tr (10/05/2011)

3.1.1.3. 1940 – 1945 İkinci Dünya Savaşı Dönemi

İktisadi göstergeler açısından bir kesinti ve gerileme olarak değerlendirilebilecek olan 1940-1945 dönemi yeni güç dengelerinin kurulmasına sebep olan bir dönem olarak nitelendirilir.

Savaş yıllarında ekonominin yönetimi önceden planlamadığı için, Türkiye'nin bu konuda geliştirdiği temel çerçeve Milli Koruma Kanunu (1940) olmuştur. Devlet bu kanun ile üretim ve tüketimi bir ölçüde düzenlemeye ve denetlemeye çalışmıştır. Bu kanun ile getirilen düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir (Şahin, 2002: 84-85).

- Hükümet özel kişilere ait sanayi ve madencilik tesislerinin hangi mallarını ne kadar üreteceğini belirleyebilecektir.
- Hükümet gerek gördüğü kuruluşlara, bir tazminat ödeyerek el koyabilecektir.
- Tarımda ne ekileceğini devlet tayin edecek ve 500 hektarın üzerindeki araziye gerekirse bir tazminat ödeyerek bizzat devlet işletebilecektir.
- Özel kişilere ait taşıt araçları devletçe belirlenecek fiyatlarla istenilen yerlerde çalıştırılabilecektir.
- Özel kesimin yatırımın izin alma şartına bağlanmış ve hükümetin denetimine tabi tutulmuştur.
- İç ve dış ticarete fiyat kontrolü sistemi getirilmiştir.

Buğday fiyatları 1942'de % 200, 1943'de % 120 artmıştır. Oluşan bu aşırı kazanç ve enflasyonu önlemek için varlık vergisi çıkarılmıştır. Bir kerede ödenen ve idarece belirlenen oran üzerinden tahsil edilen bu vergiyi bir ay içinde ödemeyenler önce kamplara sonra da çalışma yükümlülüğüne tutulmak üzere Aşkale'ye gönderildiler. Sonuçta bu vergi başarısız olmuş ve 1944'te kaldırılmıştır (Buluş, 2003: 49).

İkinci Dünya Savaşının başladığı 1939 yılından, sona erdiği 1945 yılına kadar, diğer ülkelerde de olduğu gibi, Türkiye'nin dış ticareti büyük güçlüklerle yürütülmüştür. Bu dönemde, 1942 yılındaki bir miktar daralma hariç ticaret dengemiz devamlı fazla vermiştir. Savaştan sonra, 1946 yılı dış ticaret dengemizin fazla verdiği son yıl olmuştur (Şahinöz, 2001: 307).

Tablo 6: 1940-1945 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (-000\$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1940	80 904	50 035	30,9
1941	91 056	55 349	35,7
1942	126 115	112 879	13,2
1943	196 734	155 340	41,4
1944	177 952	126 230	51,7
1945	168 264	96 969	71,3

Kaynak: www.tuik.gov.tr (09/05/2011)

İthalat 1938 ve 1939 yıllarında 100 milyon doların üzerindeyken 1940 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle bir daralma sürecine girmiştir.

Tablo 7: 1940-1945 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1940	-4,9	44,8	14,6	40,6
1941	-10,3	41,8	15,9	42,3
1942	5,6	47,2	14,7	38,1
1943	-9,8	45,8	16,0	38,2
1944	5,1	43,1	15,9	41,1
1945	-15,3	39,0	15,6	45,4

Kaynak: www.tuik.gov.tr (09/05/2011)

Savaş dönemi olarak adlandırılan 1940-1945 döneminde GSMH negatif büyüme gerçekleşmiştir. Sadece 1942 yılında büyüme pozitif yönlü olmuştur.

3.1.2. 1946-1979 Dönemi

Bu dönemde çok partili hayata geçilmiş, I. Kalkınma Planı hazırlanmış, bu planın başarılı olmasının ardından 5 yıllık dönemler halinde planlar hazırlanmıştır.

3.1.2.1. 1946 – 1958 Yeni Dünya Düzeni Serbest Dış Ticaret Dönemi

1946 yılı, Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihinde hem siyasi, hem iktisadi bakımdan yeni bir dönüm noktası oluşturur. Siyasi bakımdan 1946 yılı, tek parti rejiminden çok partili parlamenter rejime geçişin başlangıç tarihidir. 5 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin, 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kuruluşları ile başlayan ve 21 Temmuz 1946'da, bütün baskı ve yolsuzluklara rağmen ilk kez tek dereceli seçimlerin yapılabilmesi ile sürdürülen ve 14 Mayıs 1950'de yine seçim yoluyla iktidarın el değiştirmesine neden olmuştur (Boratav, 1998: 63).

7 Eylül 1946'da ilk devalüasyon yapılmış, 1 dolar 1,20 TL'den 2,80 TL'ye çıkmıştır.

7 Eylül 1946 Devalüasyonunun nedenleri (Parasız, 1998: 67):

- TL'nin dış değeri sabit tutulurken, yurt içinde savaş yıllarında yüksek oranlı enflasyon yaşanması,
- Savaş yıllarında yüksek fiyatlarla gerçekleştirilen ihracatın sürdürülme güçlüğü,
- Savaş sonrası ihraç ürünlerimizin fiyatlarında olası bir düşüşün Türk üretici ve ihracatçıları zor durumda bırakma endişesinin ön plana çıkması,
- Uluslar arası Para Fonu ve Dünya Bankası'na katılabilmek için Ödünç Verme ve Kiralama ve hak talebine bağlı anlaşmanın onanması hakkındaki yasanın kabul edilmesi,
- Türk hükümetinin dış ticaret politikasının çok taraflı ve geniş sahalı mal değişimlerini mümkün kılacak, serbest dövizle ticaret sistemine katılmaya yönelmesi şeklinde sıralanabilir.

1946 devalüasyonu ağır olumsuz sonuçlarla sonuçlandı. Üretimde beklenen sonuç sağlanamadı. Devlet giderleri arttı. Bütçe açıkları çoğaldı. Nakit hacmi yükseldi. Türk parasının satın alma gücü düştü. İthalat çoğaldı, ihracat düştü (Çelebi, 2011: 60).

Tablo 8: 1946-1958 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (- 000\$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1946	214 580	118 889	95,7
1947	223 301	244 644	-21,3
1948	196 799	275 053	-78,3
1949	247 825	290 220	-42,4
1950	263 424	285 664	-22,2
1951	314 082	402 086	-88,0
1952	362 914	555 920	-193,0
1953	369 061	532 533	-136,4
1954	334 924	478 359	-143,4
1955	313 346	497 637	-184,3
1956	304 990	407 340	-102,4
1957	345 217	397 125	-51,9
1958	247 271	315 098	-67,8

Kaynak: www.tuik.gov.tr (09/04/2011)

Bu dönemde dış ticareti serbestleştirme uygulamaları kapsamında Türkiye 1947 yılında Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına taraf olmuştur. 1949 yılında yeni bir Gümrük Kanunu yürürlüğe konulmuştur. 1950 yılında ise ihracat 263,4 milyon dolar seviyesine ulaşırken, ithalat 285,7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (İnanlı, 2010: 16). 1946-1958 döneminde dış ticaretin en fazla olduğu yıl 1953 yılı olmuştur.

Tablo 9'da görüldüğü üzere tarım sektörünün büyümesi % 40 civarlarında olmuştur. Bu dönemde sanayi sektörü % 10'lar civarında büyüme göstermiştir.

Tablo 9: 1946-1958 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1946	31,9	45,5	14,9	39,5
1947	4,2	38,6	15,2	46,2
1948	16,4	44,3	12,8	42,8
1949	-5,5	40,4	13,1	46,5
1950	9,3	40,9	13,1	45,9
1951	12,8	43,4	11,9	44,6
1952	11,9	42,5	11,8	45,7
1953	11,3	41,5	12,7	45,8
1954	-3,0	36,8	14,3	48,9
1955	7,9	37,5	14,7	47,8
1956	3,1	38,2	15,6	46,2
1957	7,8	37,7	16,0	46,3
1958	4,6	39,3	16,2	44,4

Kaynak: www.tuik.gov.tr (09/04/2011)

1946 devalüasyonunu ağır dille eleştiren, o zamanın güçlü muhalefet partisi olan Demokrat Parti 1950 yılında iktidar olduktan 8 yıl sonra, 1958 yılında yüksek oranda devalüasyon uygulamıştır. 1958 devalüasyonu da beklenen sonucu vermemiştir. 4 Ağustos 1958 İstikrar Tedbirleri adı altında yapılan bu devalüasyonda Türk Lirası % 220 değer kaybederek 1 dolar (900) kuruş (9) TL olmuştur (Çelebi, 2011: 60). Yapılan bu devalüasyon Türkiye'nin isteğiyle değil IMF'in zorlamasıyla hayata geçirildi. Devalüasyon gereği aslında 1954 yılında ortaya çıkmıştı ama hükümetin önlem almakta isteksiz davranması 1954-58 döneminin kriz ortamında geçmesine sebep olmuştur. (Altınok ve Çetinkaya, 2002: 57). 4 Ağustos 1958 tedbirleri şu kararlardan oluşmaktadır (Şahin, 2002: 122):

- İthalata yeniden serbesti getirilmiş, ithalat üçer aylık programlara bağlanmıştır. İhracat ve ithalat izni verilmesi ile ilgili işlemler kolaylaştırılmıştır. Ara ve yatırım malları ihracatına öncelik verilmiştir.
- İstikrar programı çerçevesinde emisyon kısıtlanmış, banka kredileri dondurulmuştur. Kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi ve bütçe dengesinin sağlanması kararlaştırılmış fakat bütçe dengesi konusunda başarı sağlanamamıştır.

- KİT ürünlerinin fiyatlarına yüksek oranlı zam yapılmıştır. KİT ürünleri fiyatlarının, maliyetlerini karşılayacak düzeye getirmesi ve işletme zararlarının kapatılması kararlaştırılmıştır.

3.1.2.2. 1960-1979 Planlama ve İthal İkameci Dönem

1961 Anayasası hazırlanırken, 1961 yılında çıkarılan bir kanunla DPT kurulmuştur. Kuruluş kalkınma planlarını hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilmiştir. Böylece 1962 yılından itibaren Türkiye’de planlı kalkınma dönemi başlamıştır (Şahin, 2002: 133).

Bu kuruluşun amaçları şu şekilde özetlenebilir (Uludağ ve Arıcan, 2003: 27):

- Paramızın dış değerinin ayarlanması,
- Kredi ve mevduat faiz oranlarının yeniden saptanması,
- Dış ticarete kota sisteminin getirilmesi,
- Piyasada var olan aşırı satın alma gücünün azaltılması için kamu sektöründe fiyatlara zam yapılması,
- Milli Koruma Kanununun kaldırılmasına,
- O zamana kadar birikmiş olan dış ticaret borçlarının konsolide edilemeyeceği kararlaştırılmıştır.

Bütün bu amaçlar doğrultusunda Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) hazırlanmıştır. Bu plan kamu kesimi için emredici, özel kesim için özendiricidir. Kalkınma için gereken fedakarlıklara, lüks malların tüketimini sınırlandırmaya ve tasarruf artırıcı tedbirlere özel bir vurgu yapmaktadır. Ağır sanayiye yönelik bir sanayileşmeyi, vergi reformunu, fiyat istikrarını sağlayacak tedbirlerin sürekli olarak alınması işsizliği giderecek etkin bir istihdam politikasının uygulanmasını hedefleri içerisine almıştır. Sektörel gelişme önceliği bakımından tarım ve sanayiye dengeli yaklaşılacağı, sanayi gelişiminin tarıma

bağlı olduğu ancak ikisi arasında dengenin esas olduğu belirtilmektedir (Kepenek, 1990: 140).

Tablo 10: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Ekonomik Göstergeler

	1963	1964	1965	1966	1967
Büyüme Hızı	9,7	4,1	3,1	12,0	4,2
Enflasyon	4,3	1,2	8,1	4,8	7,6
İthalat	687.616	537.229	571.953	718.269	648.669
İhracat	368.087	410.771	463.738	490.508	522.334

Kaynak: Tokgöz, 2001: 164

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (1968-1972) genel amacı şudur: Hür ve medeni bir ortamda, demokrasi ve karma ekonomi düzeni içerisinde, adalete ve tam esasına bağlı olarak, herkesi insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesine ulaştırmak, gelir grupları ve bölgeler arasında dengeli bir gelişme sağlamak, çok sayıda istihdam imkanı sağlamak, nimet ve külfetleri fırsat eşitliğine ve sosyal adalete uygun olarak dağıtmaktır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 33). İkinci beş yıllık kalkınma planı yıllık büyüme hızını %7 olarak hedefliyordu. Diğer hedefleri aşağıda sıralanmıştır (Tokgöz, 2001: 168):

- Ekonomide sanayi sektörü sürükleyici bir nitelik kazanacak,
- Sanayi sektörünün yıllık büyüme hızı %12 olacak ve dönem sonunda GSMH içindeki payı % 20,5 düzeyine çıkacak,
- Tarım sektörü ortalama %4 düzeyinde büyüyecek,
- Ekonomide enflasyonist veya deflasyonist eğilimlerin önlenmesine çalışılacak,
- Dış tasarrufların GSMH içindeki payı 1967 yılında %7 iken 1972’de %1,7’ye düşürülecek ve dışa bağımlılık azaltılacak,
- Yatırım harcamaları 1967’de GSMH’nın %19,9 iken, 1972 sonunda bu oran %24,3’e yükseltilecek,

- Yurtiçi tasarrufların GSMH'ya oranı aynı yıllar için %17,9'dan %22,6'ya çıkmış olacak,
- Yıllık ortalama olarak ithalatın %7,9, ihracatın %7,4 ve işçi dövizlerinin %5,5 oranında artacağı hesaba dayalı olarak; 1972 yılı sonunda dış ticaret açığının 395 milyon, cari işlemler açığının ise 226 milyon dolar olacağı öngörülmüştür.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977); Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uzun dönemli bir yapının ilk iki planı olması dolayısıyla sonuncu planı oluşturması gerekirken, Türk ekonomisini bir AT üyesi olan İtalya'nın o günkü seviyesine ulaşması mümkün görülmüş ve 1973-1995 dönemini kapsayan 22 yıllık bir dönemin ve yeni bir stratejinin ilk dilimi olarak kabul edilmiş ve hazırlanmıştır (İlkin, 1988: 300).

Üçüncü beş yıllık kalkınma planı ile şu hususlar hedeflenmiştir (İlkin,1988: 301):

- GSMH'nın yıllık ortalama % 9 dolaylarında artırılması,
- Sanayinin milli gelirdeki payının % 23'ten % 40'a çıkarılırken, tarımın payının % 28'den % 10'a düşürülmesi,
- Toplam çalışanlar içinde sanayi kesiminin payı % 11'den % 22'ye çıkarılırken, tarımın payı ise % 60'tan % 20'ye indirilmesidir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), ağır siyasi ve ekonomik bunalımlar yaşanan bir sürecin aşılmasına yöneliktir. Plan, dinamik bir istikrar ürünüdür (Buluş, 2003: 62).

1960 yılından sonra, dış ticaret stratejisi olarak "ithal ikameci" politikalar benimsenmiştir. 1960-70 yılları arasında ithal ikamesi stratejisi çok daha yoğun bir şekilde uygulanmış ve ihracat caydırılmış ve iç pazara yönelik üretim yapan sanayilere ağırlık verilmiş, bu sanayilerde yüksek koruma duvarlarıyla korunmuştur.

5 yıllık süre (1963-1967) boyunca ihracat ortalama % 7,6, toplam 5 yılda ise % 38 oranında artış göstermiştir. (DTM, 2003).

Türk Parası'nın Kıymetini Koruma Hakkında 18 sayılı Karar 10 Ağustos 1970 tarihinden geçerli olmak üzere TL'sının 1 ABD Doları karşısındaki kuru 15 TL olarak tespit edilmiştir. Ancak (Ekzen,1980: 109),

- Pamuk, tütün, fındık, çekirdeksiz kuru üzüm, kuru incir, zeytinyağı, küspe, melas ihracatından sağlanacak dövizlere 1 ABD Doları = 12 TL kuru uygulanacaktır.
- Yurtdışında çalışan işçilerin getirdikleri dövizlere faizle birlikte uygulanacak kur 1 ABD Doları = 15 TL olarak hesaplanmıştır.
- Dış seyahat harcamalarında alınan vergi nedeniyle fiili kur 1 ABD Doları = 10 TL olarak hesaplanmıştır.

Tablo 11: Kalkınma Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (- 000 \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1961	346 740	507 205	-160,5
1962	381 197	619 447	-238,3
1963	368 087	687 616	-319,5
1964	410 771	537 229	-126,5
1965	463 738	571 953	-108,2
1966	490 508	718 269	-227,8
1967	522 334	684 669	-162,3
1968	496 419	763 659	-267,2
1969	536 834	801 236	-264,4
1970	588 476	947 604	-359,1
1971	676 602	1 170 841	-494,2
1972	884 969	1 562 554	-677,6
1973	1 317 083	2 086 214	-769,1
1974	1 532 182	3 777 555	-2 245,4
1975	1 401 075	4 738 558	-3 337,5
1976	1 960 214	5 128 647	-3 168,4
1977	1 753 026	5 796 278	-4 043,3
1978	2 288 163	4 599 024	-2 310,9
1979	2 261 157	5 069 431	-2 808,3

Kaynak: www.tuik.gov.tr (13/05/2011)

10 Ağustos 1970 devalüasyonunun kısa vadedeki etkileri beş kategoride değerlendirilebilir (Apak, 1993: 134):

- Toplam talep düzeyi yada artış oranını azaltmaya yönelik olarak yurtiçi makroekonomik politikada değişiklik yapılmıştır.
- Fiyatlar etkilenmiştir.
- Dış borçlanmanın artması, borçların ertelenmesi yada daha fazla dış yardım temin edilmesi yoluyla arzda değişiklik yapılmıştır.
- Ticarete getirilen miktar kısıtlamaların çoğunda değişiklik yapılmıştır.
- Devalüasyonun amaçlarıyla direkt olarak ilgili olmayan bazı önlemler devalüasyonla aynı zamanda alınmıştır.

1960 yılında 320,7 milyon dolar olan ihracat, 1970 yılına gelindiğinde 588 milyon dolara ulaşmış; ithalat ise 468 milyon dolardan 948 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye ekonomisi bu dönemde ithalata bağımlıyken ve ihracatı ithalatına oranla durgun bir seyir izlerken, istikrarlı ve yüksek oranlı büyümelerin gerçekleştirilmesinin temel nedeni, söz konusu dönemde ülkeye giren önemli boyuttaki dış kaynaktır. Bu dönemde dış ticaret açıkları, işçi dövizleri, kısa ve uzun vadeli krediler gibi dış kaynaklar yoluyla karşılanmıştır (İnanlı, 2010: 9).

1970’li yılların başında ve sonlarında görülen iki büyük petrol krizi Türkiye’yi de olumsuz yönde etkilemiş ve ihracat gelirinin büyük bir kısmı ancak petrol ithalatını karşılayacak düzeye gelmiştir. Ayrıca, 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında, ABD’nin ülkemize ambargo koyması dış ticaretimizi olumsuz yönde etkilemiştir. 1970’li yılların sonunda ödemeler dengesindeki açık büyümüş, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık artmış, döviz darboğazı nedeniyle üretim durma noktasına gelmiştir. Bu dönemde, ithalat hızla artarken, ihracat fazla bir gelişme gösterememiştir. 1971 yılında ithalatımız, 1973 yılında ise ihracatımız ilk kez 1 milyar doları aşmıştır. İhracatın mal gruplarına bakıldığında, tarım ürünleri ilk sıralarda yer alırken, sanayi ürünlerinin payında belli bir yükselme yaşandığı ve % 27’ler düzeyine yükseldiği görülmektedir (DTM, 2003).

Planlı dönemin başlangıç yıllarında (1963-1977) ekonomik büyüme hızının hedefi, yılda ortalama % 7 olarak belirlenmiştir. Planlı kalkınma dönemi öncesinde, bu şekilde somut bir büyüme hızı hedefi olmamıştır. Türkiye'de Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında hedeflenen; büyüme hızı % 7'dir. BBYKP döneminde (1963-1967) büyüme hızı % 6,6 olarak, İBYKP döneminde ise % 7,2 olarak gerçekleşmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hedefi % 7,4 olarak belirlenmesine rağmen, sonuç % 6,5 şeklinde gerçekleşmiştir. 1979-1983 dönemini kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında hedef % 8 olarak belirlenmiş, fakat büyüme hızı % 2,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuç da, planlı dönemler arasındaki en düşük büyüme hızı olmuştur. Bu sonuç üzerinde ise, 1979-1980 ekonomik bunalımının ve 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarının önemli etkisi olmuştur (www.ekodialog.com.tr, Erişim Tarihi: 13/05/2011).

Tablo 12: Kalkınma Döneminde GSMH Sektör Payları (sabit fiyatlarla, %)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1961	2,0	-4,9	11,7	4,2
1962	6,2	5,0	3,5	8,0
1963	9,7	9,6	12,0	8,9
1964	4,1	-0,4	11,2	4,8
1965	3,1	-3,9	9,5	5,6
1966	12,0	10,7	15,2	11,5
1967	4,2	0,1	8,2	5,2
1968	-	-	-	-
1969	4,3	-1,4	12,0	5,4
1970	4,4	2,8	-0,5	7,3
1971	7,0	5,1	8,9	7,6
1972	9,2	1,0	10,6	13,4
1973	4,9	-8,1	12,0	9,2
1974	3,3	6,2	7,1	0,7
1975	6,1	3,0	9,1	6,4
1976	9,0	6,9	8,9	10,0
1977	3,0	-2,1	6,6	3,9
1978	1,2	2,7	3,1	0,1
1979	-0,5	-0,2	-5,0	1,1

Kaynak: www.tuik.gov.tr (11/05/2011)

3.2. 1980'den Günümüze Türkiye Ekonomisi

1980'den önce dışa kapalı ve ithal ikameci bir kalkınma stratejisi uygulayan Türkiye, 1980'den sonra ihracata dönük ve daha liberal bir stratejiler izlemeye başlamıştır. 1980-2003 döneminde ülkenin dışa açıklığını arttırıcı bir dizi gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler şu şekilde sıralanabilir (Berber ve Kurt, 2008: 59):

1980-83 yılları arasında;

- İhracatta vergi iadesi sistemi yeniden düzenlenmiştir.
- İhracatçıların döviz tutma yetkisi genişletilmiştir.
- İhraç malı üretiminde kullanılacak girdiler gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.
- İhracatı teşvik fonu kurulmuştur.
- Ticari bankalara kredilerinin %15'ini sanayi malı ihracatı için kullanmaları zorunlu hale getirilmiştir.
- İhracatın kolaylaştırılması amacıyla serbest bölge ve gümrüksüz antrepo kurulması için önlemler alınmıştır.
- İthalattan alınan damga vergisi oranı % 25'ten % 1' düşürülmüştür.
- 1981'de tahsisli ithal malları listesinin kapsamı genişletilmiştir.
- 1982'de Sermaye Piyasası Kurulu kurulmuştur.
- İthalattan alınan teminat oranı düşürülmüştür.
- İthalatçıların belirlenen miktarlara kadar olan taleplerinin doğrudan bankalara yapılması düzenlemesi gerçekleştirilmiştir.
- Yabancı sermaye girişini özendirmek amacıyla yasal düzenlemeler yapılmıştır.
- Fiyat, ücret ve faizler piyasa koşullarına bırakılmıştır.

1980 yılı Türkiye ekonomisi ve dış ticaret açısından çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu yıldan itibaren ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası terk edilmiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile ihracata yönelik sanayileşme politikası benimsenmiştir. Bu politikanın temel dayanakları:

- a) Gümrük duvarlarının indirilmesi,
- b) Devalüasyolarla paranın değerinin düşürülmesi,
- c) İç talebin ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi,
- d) İhracata doğrudan parasal destek sağlanması,

olarak özetlenebilir. Bu politikalar ile 1980 sonrası ihracat artışı daha çok imalat sanayisi ürünlerinde yoğunlaşmıştır. İmalat sanayi ürün ihracatının, toplam ihracat içindeki payı % 80' e ulaşmıştır. 1980'li yıllar boyunca, büyük oranda 1980 öncesi dönemden devir alınan sanayi kapasitesi daha etkin kullanılmış ve üretim maliyetinden çok ihracat fiyatları azaltılarak, ihracat artışı sağlanmıştır. Bu düşüş; ücretlerin azaltılması, ihracat teşvik uygulamaları ve devalüasyolarla sağlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007: 318).

Dış ticarete liberasyon 1983 yılından sonra artan bir hızla devam etmiş, ithalatta miktar kısıtlamaları yerine tarife uygulaması ön plana çıkarılmış, koruma oranları giderek düşürülmüştür. İhracatta ise tescil, lisans ve ruhsat uygulamaları yürürlükten kaldırılmış, ihracat serbestisi kuralı getirilmiştir (Varol, 2003: 159).

Bu dönemde, ihracat ile ilgili bürokratik engeller büyük ölçüde azaltılmıştır. Nitekim, 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu ile ilgili olarak Temmuz 1984 tarihinde çıkarılan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 30 Sayılı Karar, 1989 tarihine kadar kambiyo rejiminin esasını oluşturmuş, bu tarihte yapılan değişiklikle her türlü dövizin ithali serbest bırakılmıştır. 1990 yılında Kambiyo Rejimi daha da liberalleştirilerek Türk Lirası'nın konvertibilite özellikleri güçlendirilmiş ve 32 sayılı Karar'da yapılan değişiklikle, TL ile ihracat ve ithalat serbest bırakılmıştır (DTM).

3.2.1. 1980-1989 Dönemi ve 24 Ocak İstikrar Tedbirleri

Türk ekonomisi, 1980'lere kadar, ekonomik yapının kendiliğinden dengeye gelemeyeceği, hükümetin gelir ve harcamaları ile en uygun büyümeyi sağlayabileceğini savunan Keynesyen teori ve uygulamalarına dayalı olarak yönetilmiştir denilebilir. Keynesyen iktisadın sorunu ise, 1974 Petrol Şoku ile dünya ekonomisinin enflasyon ve işsizliğin birlikte görüldüğü stagflasyonist bunalım hazırlamıştır. Bu tarihten sonra ise, ekonomiye müdahaleciliğin azaltılması ve parasal değişkenlerin önemsenmesi tartışmaları yoğunluk kazanmıştır. Yani monetarist anlayışlar önem kazandı, denilebilir (Buluş, 2003: 66).

24 Ocak 1980 kararları ekonominin bunalımdan çıkarılması amacıyla yürürlüğe konduğundan kısa vadede ekonomik idarede karar bütünlüğünün sağlanması, enflasyonun kontrol altına alınması, mevcut atıl kapasitenin tam olarak kullanılması, ihracatın hızla geliştirilmesi yurtiçi tasarrufların artırılması, yabancı özel sermayenin teşvik edilmesi gibi amaçları içermektedir. Uzun vadede iki yapısal değişimi sağlamaya yöneliktir. Birincisi piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak, ikincisi ise dışa açılmayı sağlamaktır (Ay, 2007: 118).

24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerinin temel hedefleri şunlardır (Şahin, 2007: 194):

- 24 Ocak İstikrar Programının temel felsefesi ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması idi. Devletin yerini özel kesimin alması, ekonomide makro ve mikro dengelerin belirlenmesinde idari kararlar yerine, fiyat mekanizmasının geçerli olması amaçlanmaktaydı.
- 24 Ocak Programı ile ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata yönelik sanayileşme stratejine geçilmiştir. 24 Ocak Kararları ekonominin bunalımdan çıkması için yürürlüğe konulmuştu. Uzun vadeli amaçlarından önce bir dizi kısa vadeli amaçları vardı. Bu kısa vadeli amaçları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Acil dış ödeme güçlüklerine çözüm bulmak,
- b) Enflasyon hızını düşürmek ve enflasyon sarmalını kırmak,

- c) Atıl kapasitelerin harekete geçirilmesi ve büyüme oranlarının yükseltilmesi idi.

Bu amaçları gerçekleştirmek için bazı tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler şu şekilde sıralanabilir (Şahin, 2007: 195):

- Programın kısa vadeli ilk amacı ekonomik istikrarı sağlamak ve enflasyonu kontrol altına almaktır. Bu nedenle talebi kontrol etmeye yönelik tedbirler alındı: Kamu kesiminde üretilen malların fiyatlarına yüksek oranlı zamlar yapıldı. İç talep kısıtlanmasına paralel olarak sağlanan dış krediler ile bekleyen ham madde ile aramalı ihracatının önü açıldı. Tüketim malları ithalatı ile piyasalarda mal yokluğuna, kuyruklara ve karaborsaya son verildi. 1980’de % 108’i bulan TÜFE 1981’de % 36,8’e 1982’de % 27,1’e çekilebildi.

- Devletin ekonomideki yerini daraltmaya ve piyasaya doğrudan müdahaleyi azaltmaya yönelik tedbirler alındı: Sigara tekelinin kaldırılması, madenlerin kamulaştırılması kararlarının iptal edilmesi ve KİT’in özelleştirilmesi gibi çalışmalar sayılabilir.

- Bazı tedbirler dış ticaretin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesine yönelik idi: Döviz alım satımının serbestleştirilmesi ve döviz piyasası üzerindeki kontrollerin ve yasakların giderek kaldırılmasıdır.

- İthalat ve ihracat rejiminin serbestleştirilmesi amacına yönelik tedbirler alınmıştır: İthalattan alınan damga resmi ve teminatlar ve kotaya tabi mal sayısı azaltılmıştır. Gümrük vergileri indirilmiştir. İthalatın üzerindeki dolaysız devlet kontrolleri kaldırılmıştır. İthalatta liberasyon artmış, ihracatta devlet müdahalesi kalkmış ve teşvik sistemi genişletilmiştir.

- Yabancı sermayenin dolaysız yatırımları teşvik edilmiş ve idari denetim azaltılmıştır.

- Faiz oranları serbestleştirilmiş ve reel faiz uygulamasına geçilmiştir.

- Fiyat oluşumu piyasaya bırakılmıştır.

24 Ocak kararları ile birlikte 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde dışa açık ve ihracata yönelik bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. Esnek kur politikası uygulamasına geçilerek Türk Lirası, ABD doları karşısında yüksek oranda devalüe edilmiştir. Yine bu dönemde, ihraç ürünlerimize dış piyasalarda rekabet gücü kazandırılması ve ihraç ürünleri içinde sanayi mamullerinin payının artırılması amacıyla yeni teşvikler uygulamaya konulmaya başlanmıştır (Parasız, 2004: 288).

Kısaca 24 Ocak tedbirlerinin en belirleyici özellikleri; ekonomide devlet müdahalesini en aza indirmek, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve ekonomide fiyatların tek yol gösterici olmasını sağlamaktır (Karluk, 2005: 408).

24 Ocak 1980 kararlarının sonuçları şu şekilde sıralanabilir (Buluş, 2003: 70):

- Bu dönemde Türkiye GSMH' sı 1987 üretici fiyatları ile, 1980'de % -2.8 oranında gerilemiştir. GSMH içerisinde sektörlerin payları ise, 1980'de tarım, sanayi ve hizmetler için sırasıyla % 24,2, % 20,5 ve % 55 oranında gerçekleşmiştir.
- Enflasyonla mücadelede tedbirlerin faydası görülmüşse de, ANAP'ın hedeflediği % 10'luk oran hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.
- Kamu kesimi borçlanma gereği Oranları 1980'de % 10,5'luk bir oranla çok yüksek bir düzeye yükselmiştir.
- Para arzındaki gelişmelere gelince, 1980=100 kabul edilirse, dolaşımdaki para, vadesiz ve vadeli mevduattan ibaret olan M2 için, 1980'den 1990'a kadar düzenli olarak artmıştır.
- Yabancı sermaye girişinde artma olmuştur.
- İhracatımız 1987'de ilk kez 10 milyar dolar sınırını aşarak 10,1 milyar dolar olmuştur.
- İthalatımız 1980'deki 7,9 milyar dolar düzeyden diğer yıllarda düzenli olarak artmıştır.

1980 döneminden 1989 dönemine kadar büyüme % 4 civarlarında gerçekleşmiştir. 1923 yılında GSMH' nin içinde tarım sektörünün payı fazla iken, bu oran 1980'de % 20 lere kadar gerilemiştir. Sanayi sektörünün payı yükselmiş ve 20,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörünün payı ise % 55,4 olarak gerçekleşmiştir.

Ekonominin dış rekabete açılması, kamu kaynaklarının altyapı yatırımlarına yönelmesi ve mali piyasaların serbestleştirilmesi piyasa ekonomisi adına atılan adımların başında gelmektedir. İç piyasanın daralması, ücretlerin baskı altında tutulması, % 100'e ulaşan devalüasyon ve büyük parasal destekler sonucu 1980'lerin ilk yarısında ihracatta önemli bir artış sağlanmış, büyüme hızı tekrar yükselmiştir. 1981-1990 döneminde Türkiye ekonomisi ortalama % 5,3 büyüme oranını yakalamıştır. Bu büyümenin altında dışa açılma ve ihracatın teşviki yanında, iç ve dış talep genişlemesi ve dış konjonktürde meydana gelen iyileşmeler, sermaye birikimi ve verimlilik artışları etkili olmuştur (Ay ve Karaçor, 2006: 70).

Tablo 13: 1980-1989 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	-2,8	24,2	20,5	55,4
1981	4,8	22,6	21,5	55,9
1982	3,1	22,7	21,9	55,4
1983	4,2	21,6	22,4	56,0
1984	7,1	20,3	23,1	56,6
1985	4,3	19,4	23,6	56,6
1986	6,8	18,8	25,0	56,2
1987	9,8	17,2	24,9	57,9
1988	1,4	18,3	25,1	56,7
1989	1,6	16,6	25,9	57,5

Kaynak: www.tuik.gov.tr (11/05/2011)

3.2.2. 1990-1995 Dönemi ve 5 Nisan 1994 Kararları

5 Nisan Kararlarına yol açan gelişmelerin başlangıcı 1989 yılına kadar gitmektedir. 1990 yılından itibaren kamu açıklarının hızla artması, devletin nakit açığını monetizasyon ve yoğun biçimde iç ve dış borçlanma ile finanse etmesi, artan enflasyon ve bozulan ödemeler dengesi açıkları ile ülkede ekonomik dengeleri bozan ve ekonomiyi krize sürükleyen 32 Sayılı Kararla mali piyasaların erken ve aşırı

ölçüde serbestleşmenin doğurduğu olumsuz gelişmeler 5 Nisan Kararlarının alınmasına yol açmıştır.

5 Nisan 1994 tarihinde hükümetin yeni bir ekonomik istikrar programı açıklamasına neden olmuştur. Bu program, kısa vadeli hedefler için Ortodoks şok tedavisi öngören, uzun vadeli hedefler için Heteredoks aşamalı politikalar içeren karma tedbirlerden oluşmaktadır (Parasız, 1995: 174).

5 Nisan 1994 istikrar kararlarının alınış amaçları şu şekildedir (Şahin, 2002: 224):

- 5 Nisan Kararlarının öncelikli hedefi mali piyasalarda istikrarı sağlamaktı. TL'den kaçışı durdurmak ve borsada düşüşü önlemek için döviz kurlarında yükseliş beklentisini ortadan kaldırmak gerekiyordu.
- Piyasalara istikrar kazandırmak için fiyat artışlarının durması gerekiyordu. Bu amaçla kamu kesimi tarafından üretilen malların fiyatlarında ayarlamaya gidildi.
- Kamu kesimi gelir dengesini kurmak, devletin ihtiyacını düşürmek ise başka bir amaç idi. Bu sayede faizlerin yükselmesi önlenilecek, devlet bütçesi üzerindeki faiz yükü hafifleyecekti. Fiyat istikrarının sağlanması içinde bu gerekliydi.
- Ödemeler bilançosu açıklarının daraltılması; döviz piyasasında arz talep dengesinin tesisi, hem döviz kurunun istikrar bulması, hem de ekonominin iç dengesinin yeniden oluşturulması için gerekliydi.
- Programın diğer bir amacı aynı zamanda politika aracı olan KİT'in özelleştirilmesi idi. Kamu kesimi açıklarının kapatılması, teknolojik geri kalmışlığa son verilmesi ve kaynakların daha etkin kullanılması için bu kurumsal ve yapısal değişikliğe ihtiyaç vardı.

5 Nisan 1994 kararları dış ticarete yönelik bazı önlemler içermektedir (Parasız, 2003: 469):

- a) 1994 yılında itibaren ihracat, turizm, dış müteahhitlik ve döviz kazandırıcı işlemler Türkiye ekonomisinin temel taslağını oluşturmuştur,
- b) Döviz kuru, 1994 yılında itibaren fiyat dezavantajını yok etmiş ve tekrar rekabet edebilir düzeye gelmiştir,
- c) Türk Exim Bank ihracatı teşvik amacıyla kredi ve sigorta programlarını 1994 yılında itibaren genişletecek, bu amaçla gerekli kaynak transferi sağlanacaktır,
- d) Avrupa Birliği ile gerçekleştirilecek Gümrük Birliği kapsamında, rekabet avantajına sahip olan sektörlerde üretim desteklenmesi çok önem taşımaktadır. Bu kapsamda Avrupa Birliği kriterlerine uygun, verimliliği yüksek, moda ve markaya yönelik üretim ve yatırımlar desteklenecektir,
- e) Yabancı sermayeyi özendirecek ortam yaratılacaktır,
- f) 5 Nisan kararlarıyla ihracatın itici güç olarak büyüme gerçekleştirmesi ve GSMH içindeki payının artması sağlanacaktır.

Bu kararlar ilgili diğer önlemler şunlardır (Karluk, 2005: 414):

- TL % 39 değer kaybetmiştir,
- TL' sının cazip hale getirmek için hazine bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan % 5 vergi kaldırılmıştır.
- Bankaların mevduatlarından devlete vermek zorunda oldukları munzam karşılıkları sıfırlanmıştır.
- Bankaların faiz oranlarında yaptıkları değişiklikleri Merkez Bankası'na bildirme zorunluluğu kaldırılmıştır.

- Döviz kurları serbest bırakılmıştır. Kurlar on bankanın verileri temel alınarak belirlenmeye başlanmıştır.10 yıl aradan sonra IMF ile stand-by anlaşması yapılmıştır.

- KİT ve TEKEL ürünleri pahalılaştırılmıştır.

Sonuç olarak, 5 Nisan 1994 kararları sonrasında 1995 yılı, mali piyasaların nispi istikrara kavuştuğu ve reel kesimin canlandığı bir yıl olmuştur. Ancak iyileşmenin büyük ölçüde yüksek faiz-düşük kur etkileşimi ile oluşan yapay dengelerin bir sonucu olmuştur ve büyüme tüketim kaynaklıdır (Buluş, 2003: 77).

5 Nisan 1994’de yürürlüğe konan istikrar programı ile reel sektörde daralma uğruna finansal piyasalardaki panik kontrol altına alınmıştır. 1994 yılında GSMH % 6’nın üstünde azalmış, işsizlik artmış, dış ticaret hacmi daralmıştır (Şahin, 2007: 238).

Türkiye ekonomisinde GSMH 1990 yılında 9,4 olarak gerçekleşmiş, 1991 ve 1992 yıllarında düşüş göstermiş, 1993 yılında % 8,1 olarak gerçekleşmiştir. Körfez krizinin etkisiyle Türkiye ekonomisi 1994 yılında % 6,1 düzeyinde küçülmüştür. 1995 yılında ise büyüme pozitif dönmüş ve Türkiye ekonomisi % 8,0 büyümüştür. Bu dönemde tarım sektörünün payı düşmüş, sanayi sektörünün payı artmıştır.

Tablo 14: 1990-1995 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1990	9,4	16,8	26,4	56,8
1991	0,3	16,6	27,0	56,4
1992	6,4	16,2	26,9	56,9
1993	8,1	14,8	26,9	58,3
1994	-6,1	15,7	27,0	57,3
1995	8,0	14,8	28,0	57,2

Kaynak: www.tuik.gov.tr (30/05/2011)

3.2.3. 1996 -2000 Dönemi, Gümrük Birliğine Geçiş Dönemi ve 9 Aralık 1999 Enflasyonla Mücadele Programı

1996 yılında, Türk ekonomisinde, kamu sektörüne kaynak yaratmak ve kamu harcamalarını kıstak için alınması gereken temel önlemler alınamamış ve günü

birlik çözümler tercih edilmiştir. Düşük kur- yüksek faiz politikası yüzünden döviz kurları baskı altında tutulmuş ve ithalata dayalı bir büyüme süreci yaşanmıştır. Sonuç olarak Gümrük Birliği anlaşması yüzünden dış ticaret açığı artmıştır (Buluş, 2003: 77).

2000 yılı başında enflasyonu düşürmek ve ekonomide büyüme ortamını yeniden sağlamak amacıyla kapsamlı bir ekonomik program uygulamaya konulmuştur. Program kapsamında sıkı maliye politikası uygulanması ve kapsamlı yapısal reformların hayata geçirilmesinin yanısıra, enflasyonist beklentileri hızla aşağıya çekmek için döviz kurları hedeflenen enflasyona göre belirlenerek önceden açıklanmış ve para politikası likidite genişlemesini yabancı kaynak girişine bağlayan bir çerçeveye oturtulmuştur (TCMB).

Aralık 1999’da IMF ile Stand-By anlaşması imzalanmış ve Enflasyon ile Mücadele Programı (EMP) uygulanmaya başlanmıştır. EMP, 2000–2002 yıllarında uygulanarak enflasyonu tek haneye düşürmeyi hedeflemiştir. Bu dönem içinde; Türkiye’nin ihtiyaçlarını karşılamak için IMF yaklaşık 7,5 milyar \$ ek rezerv kolaylığı ve 2,9 milyar \$ Stand-By için olmak üzere toplam 10,4 milyar \$ kredi imkanı sağlamıştır. Ayrıca Türkiye yine bu anlaşma ile uluslar arası mali piyasalarda da kolay kredi temin edebilme imkanı elde etmiştir. Fakat EMP yaklaşık 14 ay uygulanabilmiştir, Şubat 2001’de uygulama bırakılmıştır (Şahin, 2007: 414).

Türkiye 1990’lı yıllarda enflasyon baskısını ortadan kaldıramamış, uygulanan istikrar önlemleri başarısız olmuş, bütçe açıkları devam etmiş ve borçlanma artmıştır. Bunlara ilave olarak Güney Doğu Asya ve Rusya Krizlerinin olumsuz etkileri Türkiye’nin durumunun daha da ağırlaşmasına neden olmuştur. Faiz oranlarını ve enflasyonu düşürmek ve kamu kesimi borçlarını kontrol altına almak için Enflasyonla Mücadele Programı uygulanmıştır. Bu programın hedeflerinin şu şekilde sıralayabiliriz (Şahin, 2007: 249):

1. Enflasyonu 3 yıl içinde %5’e düşürmek.
2. GSMH’ nin program boyunca büyümesi (2000’de % 5,6, 2001’de % 5,2, 2002’de % 5,8)

3. Cari Açık/GSMH oranı 2002’de % 1,5’ e düşürmek

4. Kamu Borç Stoku/GSMH oranının % 54,6’ ya indirilmesidir.

Türkiye ekonomisi 22 Kasım tarihinde kriz yaşamaya başlamıştır. 22 Kasım krizi finansal sistem kaynaklı bir krizdir ve aktörü de bankacılık kesimidir. Finans piyasalarında yaşanan bu etkileşim aktör konumundaki bankacılık kesimin tetiği ateşlemesi ile krize dönüşmüştür. Bankaların açık pozisyonlarını kapatmaya çalışmaları, kamu ve özel bankaların borçlanma telaşına girmelerine neden olmuştur. Türkiye’nin dışsal (euro) piyasalarda borçlanma faizi üzerindeki risk primlerinin yükselmeye başlaması, bankaların dış borçlanmasını zora girmesine neden olmuştur (Uygur, 2001: 6).

1999 yılı, Marmara Depremi çerçevesinde hem ekonomik hem sosyal açıdan büyük sıkıntılara sahne olmuştur. Deprem bölgesinin, en önemli sanayi ve ticaret bölgesi olması depremin etkilerinin daha fazla hissedilmesine yol açmıştır. 1999 yılında GSMH bir önceki yıla göre % 6,1 oranında gerilemiştir (Varol, 2003: 162).

Bu dönemde Türkiye ekonomisi içerisinde hizmet sektörünün payı % 58’ler civarında, sanayi sektörünün payı % 30’lar seviyesinde gerçekleşmiştir. 1999 yılındaki küçülme hariç, bu dönemde Türkiye ekonomisi hep büyüme göstermiştir.

Tablo 15: 1996-2000 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla , %)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1996	7,1	14,4	28,0	57,6
1997	8,3	13,0	28,6	58,4
1998	3,9	13,6	28,1	58,3
1999	-6,1	13,7	28,4	57,9
2000	6,1	13,4	28,3	58,3

Kaynak: www.tuik.gov.tr (11/05/2011)

3.2.4. 2001-2006 Dönemi, 21 Şubat 2001 Krizi ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Uygulanan istikrar programı 2001 yılı Şubat ayında ortaya çıkan krizle sekteye uğramış, bankacılık sektöründe yaşanan yapısal sorunların bir türlü çözüme kavuşturulamaması ve diğer etkenler sebebiyle, faizler yeniden fırlamış, bir günde 5 milyar dolarlık sermaye çıkışı yaşanmış, borsa hızla düşmüş, krizin önlenmesi amacıyla, kurlar serbest bırakılmıştır. Dalgali kur uygulamasına geçilmesiyle TL, yabancı para birimleri karşısında hızla değer kaybetmeye başlamıştır.

19 Şubat'ta, başbakan ile cumhurbaşkanı arasında çıkan siyasi gerginlikten sonra ikinci bir kriz meydana gelmiş ve ekonomiden önemli miktarda sermaye çıkışı yaşanmıştır. Bankaların açık pozisyonlarını kapatma çabaları döviz talebini arttırarak likidite sıkışıklığına neden olmuştur. Ardından faiz oranları tekrar yükselmiş, TCMB ciddi oranda rezerv kaybetmemek için döviz satmama kararı almıştır. Ve 22 Şubat'ta 7 saat süren bakanlar kurulu toplantısı sonucu kur dalgalanmaya bırakılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007: 593).

22 Kasım 2000 tarihinde bankacılık sektöründe başlayan kriz 19 Şubat 2001 tarihinde döviz krizine dönüşerek ikiz kriz (twin crisses) karakterine bürünmüştür. 21 Şubat 2001 krizi ile, 9 Aralık 1999 tarihli program tamamen ortadan kalkmış, Merkez Bankasından 6 milyar dolar rezerv kaybı yaşanmış, İnterbank piyasasında gecelik faizler %6000'leri aşmış, ortalama olarak % 4000'ler olarak gerçekleşmiştir (Karaçor, 2006: 388)

IMF ile yapılan görüşmeler ve yapılan yeni bir stand-by anlaşması ile 14 Nisan 2001 tarihinde "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"(GEGP) başlıklı Kemal Derviş başkanlığında yeni bir ekonomi ekibi önderliğinde yürütülmesi planlanan oldukça kapsamlı bir yeniden yapılanma programı hazırlandı (Buluş, 2003: 85).

Programa ana hatları ile bakıldığında, GEGP 2002 ve 2003 yıllarında GSMH'nın sırasıyla % 3 ve % 5 büyüyeceğini; enflasyon hedefinin 2002 ve 2003 yıllarında sırasıyla TEFEBazında % 31 ve % 16.2, TÜFE bazında % 35 ve % 20 olacağını öngörmekte idi. Yapısal Reformlar ve Düzenlemelerden Mali Sektörle

İlgili Düzenlemelere bakıldığında, Kamu Bankaları ve TMSF bünyesindeki bankaların gecelik yükümlülükleri, söz konusu bankalara verilecek Devlet İç borçlanma Senedi verilerek kaldırılacak; bankaların öz sermayelerinin toplam yükümlülükleri oranı anlamında sermaye yeterlilik rasyosu öne % 5'e daha sonra % 9'a yükseltilecekti. Kamu Finansmanını Güçlendirmeye Yönelik Düzenlemelerde kamu kesimi harcamaları kontrol altına alınacak ve kamu kesimi şeffaflaştırılacaktı. Ekonomide Rekabeti ve Etkinliği Artırmaya Yönelik Düzenlemeler Kapsamında; devlet özel kesimin yapabileceği alanlardan çekilmeyi, tarımsal desteklemenin daraltılmasını ve BOTAŞ'ın tekel imtiyazlarının kaldırılarak doğalgaz ve elektrik piyasasını rekabete açılmasını, TÜPRAŞ, TEAŞ ve TEDAŞ'ın özelleştirilmesini hedeflemekte idi (Buluş, 2003: 86).

Tablo 16: GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %)

Yıl	GSMH Büyüme Hızı	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2001	-9,5	13,6	28,5	57,8
2002	7,9	13,6	28,8	57,6
2003	5,9	12,5	29,3	58,2
2004	9,9	11,6	29,2	59,2
2005	7,6	11,4	28,9	59,7
2006	6,0	11,1	29,3	59,6

Kaynak: www.tuik.gov.tr(26/01/2011)

3.2.5. 2007-2011 Dönemi ve 2008 Küresel Ekonomik Kriz

ABD'de 2002 yılından itibaren görece düşük saptanan faiz oranları, başta ipotek kredili ev alımları olmak üzere, genelde tüketime neden olmuştur. Finans kuruluşları piyasalara sürdüğü ipotek, kredi veya sigorta ve benzeri gibi çeşitli finansal ürünleri çoğaltıp, bunların satış alanlarını genişletmeye yöneltince, kredi ile ifade edilen varlıklara dayalı yeni krediler ve yeni fiktif varlıklar ortaya çıkmıştır. Finansal alan olağanüstü şekilde genişlemiştir. “Hedge Fund” olarak isimlendirilen yapay fonlarla kredi araçları olağanüstü boyutlarda geliştirilmiş ve reel kesimle arasındaki organik bağın koptuğu finans kesimi, reel kesimin boyutlarını aşarak, hesabî olarak sanal ortamda aşırı şekilde şişmiştir. Böylesi yapay mekanizma sonucunda şişirilen talep, yapay olarak ev ve diğer servet unsurlarının fiktif

değerlerini yükseltmiştir. Bireylerde yapay varsıllık algılamasına neden olmuştur (Önder, 2009: 17).

ABD’de enflasyon 54 yıl sonra ilk kez eksiye düşmüş, Dünya devi Nike, şirket tarihinin en büyük işten çıkarma operasyonuna imza atmış, ülkemizin GSYİH’sı kadar büyüklüğe sahip finans devi Lehman Brothers batmış, Freddie Mac ve Fennie Mae ulusallaştırılmış, tüketimde 2. Dünya Savaşı günlerine dönülmüş, Fortune 500 listesinde tarihi düşüşler yaşanmış ve özetle ekonomik kriz dünya ekonomilerini derinden sarsmıştır (Alptekin, 2009: 5).

2007’nin Ağustos ayında Amerikan konut-kredisi piyasalarında başlayan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan krizin Haziran 2009’da dip noktasını görerek “toparlanma” sürecine girdiği ilan edilmiştir (Yeldan, 2009: 1).

Krizin nedenleri şunlardır (Ergün ve Gökdemir, 2010: 2108):

- Konut Piyasasında Patlama ve İflaslar
- Spekülasyonlar
- Yüksek Riskli Borçlanmalar
- Sağlıksız Kredi Derecelendirme
- Menkul Kıymetleştirme Uygulamaları
- Küresel Finansal Düzenlemelerin Liberalleşmesi
- Hükümet Politikalarıdır.

2008 finansal krizinin sonuçları ise şunlardır (Alantar, 2009: 5):

- 2007 yılının başından itibaren ABD’de konut fiyatlarında düşüşler meydana gelmiştir.
- Finansal krizin reel ekonomiye yansıması sonucu hem ABD hem de Avrupa gibi gelişmiş dünya ülkelerinde büyüme oranlarında azalışlar görülmüştür.
- İşsizlik oranları da önemli ölçüde finansal krizden etkilenmiştir.

- Enflasyonist etki görülmüştür. Ancak bu etki sadece finansal krizle ilgili değildir. Petrol ve gıda fiyatlarındaki yükselmeler de enflasyonist etkiye neden olmuştur.

- Gelişmiş ülkelerde regülasyon talepleri artmıştır.

Krizin Türkiye’yi en fazla etkilediği kanal dış ticaret kanalı olmuştur. Dünyada devam etmekte olan kriz nedeniyle büyümedeki genel yavaşlama, Türkiye’nin dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. Krizle birlikte Türkiye’nin dış ticareti daralmış, bu daralmaya bağlı olarak ekonomik büyüme azalmış ve işsizlik oranı artmıştır. Krizin Türkiye’nin dış ticareti üzerindeki etkileri; dış talep daralması, avro/dolar paritesindeki dalgalanma ile emtia ve enerji fiyatlarındaki düşüşler olmak üzere başlıca üç kanal üzerinden olmuştur (Aktaran: Ergün ve Gökdemir, 2115).

Tablo 17: 2007-2011 Döneminde GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla, %)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2007	4,6	-6,9	5,8	6,0
2008	0,9	3,5	1,1	0,4
2009	-4,7	3,5	-6,7	-5,0
2010	9,2	2,4	12,8	8,6
2011	8,5	5,3	9,2	9,0

Kaynak: www.dpt.gov.tr (10/04/2012)

Türkiye ekonomisi, 2008 yılının üçüncü çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 0,5 oranında büyümüştür. Yılın ilk dokuz ayındaki büyüme yüzde 3 oranında gerçekleşmiştir. Büyüme hızında meydana gelen bu yavaşlamanın temelinde hem iç hem de dış talepte yaşanan yavaşlama yatmaktadır. 2001 krizinden bugüne büyümenin motoru olan yurt içi nihai tüketim ilk defa daralmıştır (Yörükoğlu, 2009: 3). Türkiye ekonomisi 2008 yılındaki küresel finansal krizin

etkisiyle 2009 yılında negatif büyüme gerçekleştirmiştir. 2009 yılında negatife düşen büyüme oranı 2010 yılında % 8,9 oranında gerçekleşmiştir.

3.3. Türkiye’de Dış Ticaret

3.3.1. 1980 Öncesi Dönemde Dış Ticaret

1923 yılında ihracat 50 790 milyon dolar, ithalat ise 86 872 milyon dolar iken bu rakamlar 1930 yılında sırasıyla 71 380 ve 69 540 bin dolar düzeyine yükselmiştir.

1960 yılından sonra, ekonomi ve dış ticaret politikalarında radikal değişikliklerin yapıldığı yeni bir döneme girilmiştir. "Planlı Kalkınma Dönemi" olarak adlandırılan bu dönemde ekonomi beş yıllık planlarla yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde dış ticaret stratejisi olarak "ithal ikameci" politikalar benimsenmiştir. 1960-70 yılları arasında ithal ikamesi stratejisi çok daha yoğun bir şekilde uygulanmış ve ihracat caydırılmış ve iç pazara yönelik üretim yapan sanayilere ağırlık verilmiş, bu sanayilerde yüksek koruma duvarlarıyla korunmuştur. Bununla birlikte, ihracat I. Beş Yıllık Plan hedeflerini aşmış ancak yapısında değişim olmamıştır. Sanayi ürünlerinin payı dönem boyunca artmamış hatta bazı yıllar azalış göstermiştir. Tarım ürünlerinin payında ise tam tersine bir artış yaşanmış ve % 80 düzeyine yükselmiştir. 5 yıllık süre boyunca ihracat ortalama % 7,6, toplam 5 yılda ise % 38 oranında artış göstermiştir.

1970’li yılların başında ve sonlarında görülen iki büyük petrol krizi Türkiye’yi de olumsuz yönde etkilemiş ve ihracat gelirinin büyük bir kısmı ancak petrol ithalatını karşılayacak düzeye gelmiştir. Ayrıca, 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekati sonrasında, ABD’nin ülkemize ambargo koymasının dış ticaretimizi olumsuz yönde etkilemiştir. 3. Beş Yıllık Planın da uygulandığı bu dönemde, ithalat hızla artarken, ihracat fazla bir gelişme gösterememiştir. 1971 yılında ithalatımız (1 170 840), 1973 yılında ise ihracatımız (1 317 083) ilk kez 1 milyar doları aşmıştır.

Tablo 18: 1923-1980 Dönemi İhracat ve İthalat (bin dolar)ve Karşılama Oranı

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1923	50 790	86 872	58.5
1930	71 380	69 540	102.6
1935	76 232	70 635	107.9
1940	80 904	50 035	161.7
1945	168 264	96 969	173.5
1950	263 464	285 664	92.2
1955	313 346	497 637	63.0
1960	320 731	468 186	68.5
1965	463 738	571 953	81.1
1970	588 476	947 604	62.1
1975	1 401 075	4 738 558	29.6
1979	2 261 195	5 069 432	44.6
1980	2 910 122	7 909 364	36.8

Kaynak: www.tuik.gov.tr(26/01/2011)

Planlı kalkınmanın başladığı 1960'lı yıllarda tarımın toplam içindeki payı %76,0 olarak gerçekleşmiştir. Sanayinin payı % 17,9 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılına gelindiğinde sanayi sektörü artış gösterip % 36,0 olarak gerçekleşmiş, tarım sektörü ise gerileyerek %27,4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 19: Ana Sektörlere Göre İhracat (1950-1980)

Yıllar	Tarım	Toplam İçindeki % Payı	Madencilik	Toplam İçindeki % Payı	Sanayi	Toplam İçindeki % Payı	TOPLAM
1950	245	92,9	15	5,6	4	1,4	263
1960	244	76,0	20	6,1	58	17,9	321
1970	441	74,9	39	6,6	109	18,4	589
1980	1.672	27,4	191	6,6	1.047	36,0	2.910

Kaynak: www.dpt.gov.tr(26/01/2011)

1980 öncesi dönemde ithalatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde 1950 yılında yatırım malı % 46, hammadde ithalatı % 33,4 , tüketim malı ithalatı ise

% 20,6 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılına gelindiğinde hammadde ithalatı çok büyük artışlar göstermiştir. 1980 yılına gelindiğinde yatırım malı ithalatı % 20, hammadde ithalatı % 77,9 ve tüketim malları ithalatı % 2,2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 20: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı(1950-1980)

Yıllar	Yatırım Malı	Toplam İçindeki % Payı	Hammadde	Toplam İçindeki % Payı	Tüketim Malları	Toplam İçindeki % Payı	TOPLAM
1950	131	46,0	96	33,4	59	20,6	286
1960	244	52,2	179	38,3	44	9,5	468
1970	446	47,1	454	47,9	48	5,0	948
1980	1.581	20,0	6.158	77,9	170	2,2	7.909

Kaynak: www.dpt.gov.tr(26/01/2011)

1980 öncesi dönemde GSYİH içinde tarımın payı 1968 yılından 1979 yılına kadar azalış göstermiştir. GSYİH 1979 ve 1980 yıllarda negatif büyüme göstermiştir.

3.3.2. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Dış Ticaret

1980 istikrar tedbirlerinin sonucunda İhracat artmış, ihracat içinde sanayi mallarının payı yükselmiştir. 1980’de 2,9 milyar \$ ihracat, 1983’de 5,9 milyar \$’a sıçramıştır. İhracattaki artış ve diğer döviz gelirlerindeki artış, ödemeler dengesini ve döviz sıkıntısını iyileştirmiştir. Yabancı sermaye, işçi döviz gelirleri ve turizm gelirleri artmıştır. Kısa dönemde yokluklar, kuyruk ve karaborsa ortadan kalkmıştır. 1981 liberasyonundan sonra ithalattaki artış, dış ticaret açığını artırmıştır. Enerji sıkıntısı azalmış ve kapasite kullanım oranı artmıştır. Fiyatlar 1981–1987 döneminde yıllık ortalama % 30 düzeyinde gerçekleşmiştir. Faizler yükselmiş ve banka mevduatları artmıştır. 1980–1983 döneminde GSMH sabit fiyatlarla % 4 yükselmiştir. KİT ürünlerine zam yapılarak, zararlar kapatılmış, böylelikle hazinenin yükü hafiflemiştir. Maaş ve ücretlere enflasyon oranında zam yapılmıştır bu durum gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur. Tarımsal ürünlerin destekleme fiyatları, enflasyondan daha düşük orandan yükseltilmiş ve destekleme alımlarının alanı daraltılmıştır (Karluk, 2005: 409).

Ülkemizde 2001 yılı Şubat ayında görülen ekonomik krizin ardından ihracatımızda ciddi oranda bir artış görülmüştür. Kriz sonrasında serbest dalgalanmaya bırakılan Türk Lirası'nın büyük oranlı devalüe edilmesi ve krizin etkisiyle birlikte büyük oranda daralan iç talep sonucunda, firmalar, krizden çıkış yolu olarak ihracata yönelmişlerdir. Bunun neticesinde, ihracat 2001 yılında, 2000 yılına göre % 12,8 oranında artmış ve 31,3 milyar dolar olmuştur. 2001 yılında görülen ihracat artışı, yüksek oranlı devalüasyon gibi bir gelişmenin olmamasına rağmen, 2002 yılında da devam etmiş ve 2001 yılına göre %15,1 oranında artışla 36 milyar dolar olmuştur. Sağlanan bu yüksek oranlı artışta, iç talepte devam eden durgunluk, özellikle imalat sanayi üretimindeki artış, işgücü verimliliğindeki yükseliş, reel işgücü maliyetlerindeki düşüş ve 2001 yılında gerçekleştirilen ihracat bağlantılarının çok etkili olduğu anlaşılmaktadır (DTM).

1995 yılında erken seçimlere gidilmesiyle, genişletici para ve maliye politikası uygulanmıştır. Böylelikle ihracatta 3,5 milyar \$'lık, ithalatta ise 12,5 milyar \$'lık artış yaşanmıştır. Bu gelişmeler TL'nin yabancı paralar karşısında değer kaybının artmasına yol açmıştır (Şahinöz, 2001: 310).

2001 Ekonomik kriz ardından dış ticaret hızlı bir şekilde ilerlemiştir. 2002–2006 döneminde, ihracatın yıllık ortalama artışı %21,8, ithalatın ise %28 olarak gerçekleşmiştir. İhracattaki ve ithalattaki hızlı artış dış ticaret ve cari açığı arttırmıştır. 2002–2006 döneminde reel döviz kurunun yükselmesi ithalatı arttırıcı rol oynamıştır. İhracat ise, ithalattaki serbestleşmeye, büyümeye, dünya ekonomisindeki gelişmelere, imalat sanayinde kapasite ve verim artısına bağlı olarak artmıştır. İthalatın ihracatı karşılama oranı 2002–2006 döneminde % 71 olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret genişledikçe, dış ticaret açığında ve cari açıkta artış Türkiye'nin dış kaynak ihtiyacını arttırmıştır. 2005 yılında 42,5 milyar \$ gerçekleşen dış ticaret açığı 2006 yılında 52,5 milyar \$; cari açık 2005'de 22,7 milyar \$, 2006 yılında 31,5 milyar\$ olarak gerçekleşmiştir (Şahin, 2007: 397).

2007 yılında ihracatımız %25,3 artışla 107,2 milyar dolar olmuştur. Böylece ihracatımız, ilk defa 100 milyar dolar seviyesini geçmiş ayrıca dünya ihracatı

içerisindeki payımız da % 1,04 olmuştur.2008 yılında ise ihracatımız 132 milyar dolar olmuş, dünya ihracatı içerisindeki payımız da % 1,1'e yükselmiştir (DTM).

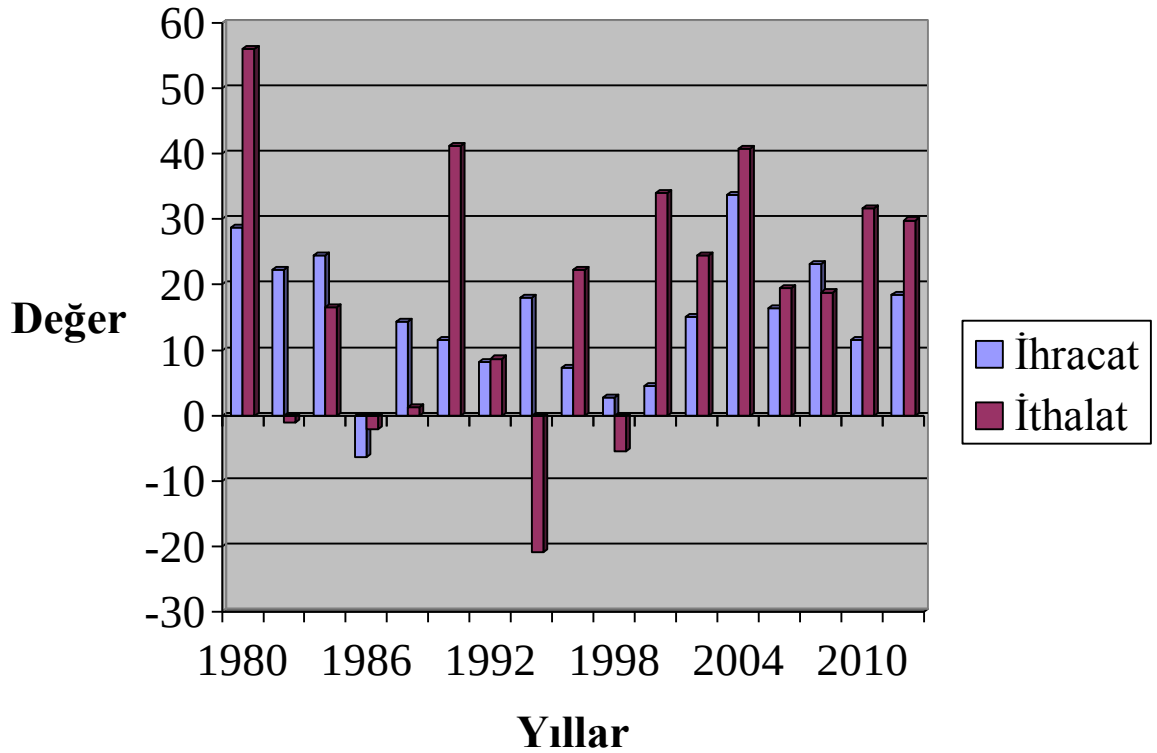
İhracat 2008 yılında % 23,1 oranında artmış, 2009 yılı ilk 9 aylık döneminde ihracatımızdaki aylık bazda düşüşler ortalama % 30,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, 2009 yılı Ekim ayı ile birlikte ihracatımız dünya genelinde görülen toparlanma eğilimlerine paralel olarak yeniden artış eğilimine girmiştir. Kasım ayındaki % 5,2'lik düşüşe rağmen Aralık ayında görülen % 30,2'lik büyüme sonucunda 2009 yılında ihracatımız, bir önceki yıla göre % 22,6 oranında azalarak 102,1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede ihracatımız, 2010-2012 Orta Vadeli Program'ında öngörülen 98,5 milyar dolar ihracat hedefini 3,6 milyar dolar aşmıştır (DTM).

Tablo 21: 1980-2011 Arası İhracat, İthalat (000 \$) ve Karşılama Oranları

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	2 910 122	7 909 364	36,8
1981	4 702 934	8 933 374	52,6
1982	5 745 973	8 842 665	65,0
1983	5 727 834	9 235 002	62,0
1984	7 133 604	10 757 032	66,3
1985	7 958 010	11 343 376	70,2
1986	7 456 726	11 104 771	67,1
1987	10 190 049	14 157 807	72,0
1988	11 662 024	14 335 398	81,4
1989	11 624 692	15 792 143	73,6
1990	12 959 288	22 302 126	58,1
1991	13 593 462	21 047 014	64,6
1992	14 714 629	22 871 055	64,3
1993	15 345 067	29 428 370	52,1
1994	18 105 872	23 270 019	77,8
1995	21 637 041	35 709 011	60,6
1996	23 224 465	43 626 642	53,2
1997	26 261 072	48 558 721	54,1
1998	26 973 952	45 921 392	58,7
1999	26 587 225	40 671 272	65,4
2000	27 774 906	54 502 821	51,0
2001	31 334 216	41 399 083	75,7
2002	36 059 089	51 553 797	69,9
2003	47 252 836	69 339 692	68,1
2004	63 167 153	97 539 766	64,8
2005	73 476 408	116 774 151	62,9
2006	85 534 676	139 576 174	61,3
2007	107 271 750	170 062 715	63,1
2008	132 027 196	201 963 574	65,4
2009	102 142 613	140 928 421	72,5
2010	113 899 174	185 496 717	61,4
2011	134 969 273	240 837 860	56,0

Kaynak: www.tuik.gov.tr(23/04/2012)

Şekil 8: Türkiye’de Dış Ticaret (1980-2011)

3.2.2.1. 1980 Sonrası Türkiye’de İhracat

Türkiye ihracatının yapısal analizine bakıldığında, ihracatta sanayi mamullerinin payının artırılması amacıyla, 1980 yılından itibaren uygulamaya konan teşvikler (vergi iadesi, ihracatçıların döviz tutma yetkisi) etkili olmuş ve 1980-2005 döneminde sanayi ürünleri ihracatının payı % 36’dan % 94 düzeyine yükselmiştir. Sanayi ürünlerinin ihracat payındaki gelişme, tarım ürünleri ihracatının payının azalmasına paralel olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde, sanayi malları ihracatının GSMH içindeki payı da sürekli artış göstermiştir (Hepaktan, 2007: 94).

Türkiye ihracatının sektörel analizine bakıldığında, tarımsal ürünlerin ihracat gelirlerindeki göreceli payı, 1980’den sonra izlenen teşvik politikalarına ve döviz kurlarındaki ayarlamalara paralel olarak gerileyerek 1995’de % 10’un altına düşmüştür. Buna karşılık sanayi ürünlerinin payı, 1980’de % 36 düzeyinden 2000’li

yılların başında % 90'ın üzerine çıkmıştır. Bu artışta, sanayi ürünleri ihracatını teşvik edici politikalar, döviz kurlarındaki ayarlamalar ve iç talebi kısarak sanayi üretimini dış piyasalara yönlendirmeye yönelik önlemler etkili olmuştur. İzlenen politikalar sonucunda, 2005 yılında toplam ihracat içerisinde sanayi ürünlerinin payı, yaklaşık % 94 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2005 yılında tarımsal ürünlerin toplam ihracattaki payı % 4,5'e gerilemiştir. Son 10 yıl itibariyle ihracat içerisindeki düzeyini koruyan madencilik ve taşocakçılığı ürünlerinin 2005 yılındaki payı % 1,1 oranında gerçekleşmiştir (Hepaktan, 2007: 94).

Türkiye ihracatının sektörel analizini değerlendirecek olursak; ön plana çıkan ana sektör, sanayi sektörüdür. Sanayi sektörü içerisinde önemli paya sahip olan alt sektörler ise; tekstil, motorlu kara taşıtları ve demir-çelik sektörleridir (Hepaktan, 2007: 96).

1980 yılında tarım kesimi 1,629 dolarlık bir gerçekleşme gösterirken sanayi kesimi ise 1,064 olarak gerçekleşmiştir. Ancak son yıllara bakıldığında tarım sektörüne göre sanayi sektörünün payı artmıştır.

Tablo 22: Türkiye İhracatının Sektörlere Göre Dağılımı (milyon \$, 1980-2011)

Yıllar	İhracat	Sanayi	Tarım	Madencilik	Balıkçılık
1980	2.910.122	1.064.829	1.629.230	190.915	24.856
1981	4.702.934	2.297.088	2.172.926	193.131	39.039
1982	5.745.973	3.448.506	2.082.621	174.308	40.235
1983	5.727.834	3.666.055	1.837.447	188.322	35.846
1984	7.133.604	5.150.879	1.694.144	239.312	49.200
1985	7.958.010	6.049.411	1.652.945	241.996	13.554
1986	7.456.726	5.392.788	1.784.608	242.945	36.060
1987	10.190.049	8.085.385	1.788.278	271.798	41.708
1988	11.662.024	8.970.390	2.288.895	359.207	42.975
1989	11.624.692	9.170.114	2.012.076	411.163	30.895
1990	12.959.289	10.348.562	2.249.106	326.135	35.071
1991	13.593.463	10.685.838	2.584.930	284.967	27.586
1992	14.714.628	12.286.280	2.134.138	267.023	26.757
1993	15.345.067	12.793.889	2.292.099	233.433	21.445
1994	18.105.873	15.517.849	2.301.359	262.952	22.202
1995	21.637.043	19.089.311	2.133.166	391.317	21.450
1996	23.224.466	20.526.003	2.152.578	368.626	26.508
1997	26.261.072	23.312.800	2.353.849	404.263	33.171
1998	26.973.951	24.064.587	2.357.426	363.652	17.182
1999	26.587.225	23.957.807	2.057.513	384.993	37.898
2000	27.774.905	25.517.540	1.659.092	400.268	24.506
2001	31.334.216	28.826.014	1.976.410	348.651	29.745
2002	36.059.090	33.701.648	1.754.286	387.192	51.420
2003	47.252.835	44.378.428	2.120.688	469.088	80.747
2004	63.120.949	59.532.913	2.541.777	649.237	103.119
2005	73.390.000	68.737.000	3.322.000	809.000	138.000
2006	85 534 676	80 246 109	3 480 539	1 146 326	130 858
2007	107 271 750	101 081 873	3 725 213	1 660 895	158 252
2008	132 027 196	125 187 659	3 936 711	2 155 150	240 330
2009	102 142 613	95 449 246	4 347 483	1 682 915	188 990
2010	102 122 224	94 611 473	4 369 362	2 424 557	131 444
2011	134 969 273	126 022 560	5 168 501	2 805 680	186 052

Kaynak: www.tuik.gov.tr ve www.dtm.gov.tr (23/04/2012)

OECD ülkeleri içerisinde yer alan ABD, 1945'ten sonra Türkiye'nin ihracatında önemli yer tutmaya başlamıştır. 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra kurulan Türk Cumhuriyetleri'nin yanı sıra, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde önemli bir potansiyele sahip olan Rusya Federasyonu ile gerçekleştirilen ikili anlaşmalar çerçevesinde, dış ticaret hacmi genişlemeye başlamıştır. Bu olumlu gelişmeler sonucunda, 1995 yılında Rusya Federasyonu, toplam ihracatta % 5,7'lik bir paya sahip iken, bu oran 1997 yılında % 7,8'e yükselmiştir. 1999 yılında Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde %2,2 oranı ile son yıllardaki en düşük düzeyine düşen Rusya Federasyonu'na ihracatın payı, 2004 yılında ise, % 2,9 oranında gerçekleşmiştir (Hepaktan, 2006: 121).

Tablo-23'den de görüldüğü üzere, 1997 yılında Türkiye'nin ihracatı içerisinde % 13,4'lük paya sahip Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin payı, yıllar itibariyle azalarak 2004 yılında % 6,2 olmuştur. Orta Doğu ülkelerinin ihracat içerisindeki payı ise, yıllar itibariyle çok az bir artış göstermiştir. 1996 yılında % 9,4 paya sahip Orta Doğu ülkelerine ihracat, 2004 yılında % 11,6'dır. Türk Cumhuriyetleri'nin 1997 yılında % 3,5 olan ihracat içerisindeki payı, 2004'te % 1,9'a gerilemiştir. EFTA Ülkelerinin ihracat içerisindeki payı, 1997 yılında % 1,5 iken, 2004 yılında % 1,0 oranında gerçekleşmiştir (Hepaktan, 2006: 122).

Türkiye'nin ihracatında 1996-2009 yılları arasındaki dönem incelendiğinde, ön plana çıkan ülkeler, Tablo-24'de görülmektedir. İhracatta 2004 yılı itibariyle ilk on sırayı oluşturan ülkeler sırasıyla; Almanya, İngiltere ABD, İtalya, Fransa, İspanya, Hollanda, Rusya Federasyonu, Belçika , Suudi Arabistan 'dır (Tablo 24).

Tablo 23: Türkiye İhracatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (milyon \$, 1996-2011)

Seçilmiş Ülke Grupları	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
OECD Ülkeleri	14.456	15.609	17.003	18.077	19.006	20.616	23.551	30.425	40.518	44.355	54.481	65.675	70.472	54.217	61.492	67.152
EFTA Ülkeleri	336	414	357	362	324	316	409	538	667	821	1.189	1.328	3.262	4.327	2.416	1.892
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	2.926	3.825	3.290	2.232	2.467	2.932	3.599	5.044	6.779	8.620	11.584	16.784	20.867	12.338	14.456	17.775
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.129	1.286	1.125	866	874	972	1.042	1.569	2.206	2.670	3.341	4.700	6.248	5.945	7.617	9.295
Bağımsız Devletler Topluluğu	2.664	3.512	2.667	1.533	1.649	1.978	2.279	2.963	3.962	5.057	6.993	10.088	13.938	8.763	10.288	13.383
Türk Cumhuriyetleri	747	908	835	574	572	557	619	899	1.194	1.409	1.982	2.874	3.749	3.397	3.921	5.043
İslam Konferansı Teşkilatı	4.143	4.218	4.391	3.961	3.573	4.197	4.725	7.205	10.214	13.061	15.007	20.311	32.597	28.665	32.470	37.338

Kaynak: www.dtm.gov.tr(23/04/2012)

Tablo 24: Türkiye İhracatında İlk 10 Ülke (milyon \$,1996-2011)

Ülkeler	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Almanya	5.165	5.191	5.460	5.470	5.171	5.367	5.385	7.485	8.725	6.455	9.686	11.993	12.952	9.783	11.479	13,959
İngiltere	1.250	1.486	1.740	1.830	2.024	2.174	3.006	3.670	5.533	5.917	6.814	8.627	8.159	5.915	7.236	8.156
ABD	1.627	1.971	2.233	2.437	3.074	3.133	3.337	3.751	4.827	4.911	5.061	4.171	4.300	3.223	3,763	4.595
İtalya	1.443	1.377	1.557	1.685	1.755	2.342	2.361	3.193	4.602	5.617	6.752	7.480	7.819	5.890	6.505	7.854
Fransa	1.045	1.149	1.305	1.570	1.648	1.895	2.124	2.826	3.662	3.806	4.604	5.974	6.618	6.209	6.055	6.808
İspanya	361	432	513	751	685	950	1.115	1.789	2.606	3.011	3.720	4.580	4.047	2.824	3.536	3.920
Hollanda	766	772	889	932	871	892	1.044	1.526	2.130	2.470	2.539	3.019	3.144	2.124	2.461	3.245
Rusya Fed.	1.510	2.049	1.348	587	644	924	1.168	1.367	1.852	2.377	3.238	4.727	6.483	3.202	4.628	5.995
Belçika	488	561	670	623	641	688	705	885	1.178	1.183	1.292	1.381	1.736	2.122	1.960	2.451
S.Arabistan	431	534	473	367	386	500	547	741	767	962	983	1.487	2.202	1.771	2.218	2.764

Kaynak: www.tuik .gov.tr(23/04/2011)

İhracatımızı madde grupları olarak incelediğimizde, tüketim malları toplam ihracat içerisinde en yüksek payı oluşturmaktadır. Ancak 2010 yılına baktığımızda toplam ihracat içerisinde ara mallarının payının arttığı görülmektedir.

Ara malları ihracatı 1980 yılından 2005 yılına kadar bir azalma göstermiştir. Tüketim malları ihracatı ise toplam ihracatımız içinde 2000 yılında diğer yıllara oranla daha düşük bir oranda gerçekleşmiştir.

Tablo 25: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (Bin \$, 1980-2011)

YILLAR	Yatırım Malları	Ara Malları	Tüketim Malları	Toplam İhracat
1980	49048	152780	13332	2910122
1985	201617	448148	32748	7958010
1990	284262	869040	11840	2163704
1995	830221	115729	14013	2777490
2000	2176	511565	13987	27775
2005	7998	30290	34835	73476
2010	11774	56362	43352	113883
2011	141996	67970	52245	134969

Kaynak: www.tuik.gov.tr (23/04/2012)

Türkiye ihracatı ekonomik faaliyetlere göre değerlendirildiğinde, tarım ve ormancılık faaliyetleri 2000 yılından 2010 yılına kadar yükselme trendi içerisine girmiştir. İmalat sanayi 2009 yılındaki düşme haricinde hep yükselme seyri göstermiştir.

Tablo 26: Ekonomik Faaliyetlere (USSS,3.REV.) Göre Dış Ticaret (2000-2011)

Yıllar	Tarım ve Ormancılık	Balıkçılık	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi	Toplam İhracat
2000	1659	25	400	25518	27775
2001	1976	30	349	28826	31334
2002	1754	51	387	33702	36059
2003	2121	81	469	44378	47253
2004	2542	103	649	59579	63167
2005	3329	140	810	68813	73476
2006	3481	131	1146	80246	101082
2007	3725	158	1661	101082	107272
2008	3937	240	2155	125188	132027
2009	4347	189	1683	95449	102143
2010	4940	150	2677	105494	113899
2011	5168	186	2806	126023	134969

Kaynak: www.dtm.gov.tr (23/04/2012)

3.2.2.2. 1980 Sonrası Türkiye’de İthalat

Türkiye ithalatında ön plana çıkan ana sektör, sanayi sektörüdür. Tablo 27’de görüldüğü üzere, 2004 yılında Türkiye’nin sanayi ürünleri ithalatı, 82,476 milyon \$ tutarında gerçekleşmiştir. İthalatta 2004 yılı itibariyle madencilik ürünleri ithalatı 10,980 milyon \$ tutarında iken, tarım ürünleri ithalatı ise, 2,757 milyon \$’dır.

Tablo 27: Türkiye İthalatının Sektörlere Göre Dağılımı (milyon \$,1980-2011)

Yıllar	İthalat	Sanayi	Tarım	Madencilik	Bahkçılık
1980	79 09364	4674.856	79.702	3154.479	0.000
1981	8933.374	5272.138	143.095	3517.446	0.000
1982	8842.665	4939.197	189.502	3713.187	0.005
1983	9235.002	5639.502	159.061	3435.424	0.031
1984	10757.032	6728.002	406.179	3621.813	0.222
1985	11343.376	7454.501	281.951	3605.711	0.459
1986	11104.771	8675.945	288.119	2138.625	0.921
1987	14157.807	10638.018	475.262	3042.366	1.314
1988	14335.398	11101.398	299.840	2931.863	1.031
1989	15791.924	11836.252	886.465	3064.737	1.031
1990	22302.125	16931.451	1137.094	4227.752	2.414
1991	21047.014	17040.561	675.281	3327.279	0.707
1992	22871.056	18597.673	924.401	3344.742	1.534
1993	29428.369	24709.203	1357.293	3358.550	1.574
1994	23270.017	19031.181	881.897	3353.642	1.518
1995	35709.013	29706.340	1907.788	4090.559	1.689
1996	43626.642	35207.186	2165.688	5081.960	1.549
1997	48558.719	39802.295	2416.734	5127.974	1.701
1998	45921.391	39024.929	2125.385	3755.675	1.130
1999	40671.272	33935.827	1648.519	4245.738	1.191
2000	54502.821	44200.243	2123.188	7096.767	1.660
2001	41399.084	32686.102	1409.313	6576.827	0.877
2002	51553.799	41383.029	1702.643	7192.305	1.199
2003	69339.692	55689.765	2535.427	9020.508	2.428
2004	97539.767	80447.302	2757.392	10980.937	7.867
2005	116.537.000	94.004.000	2.797.000	16.320.000	24.000
2006	139576.174	110378.826	2902.369	22033.762	32.627
2007	170062.715	133938.136	4640.577	25314.075	30.935
2008	201963.574	150252.335	6391.914	35649.704	41.125
2009	140928.421	111030.525	4593.839	20624.650	31.217
2010	164921.704	129236.771	5743.491	23082.538	23.082
2011	240837.859	183926.630	8895.148	37331.370	48.716

Kaynak: www.tuik.gov.tr , www.dtm.gov.tr(23/04/2012)

Toplam ithalat içerisinde OECD ülkelerinin payı; 1996 yılında % 71,2, 2000 yılında % 65,4 ve 2004 yılında ise, % 61,1 olarak gerçekleşmiştir. (Hepaktan, 2006: 135).

1980'li yıllardan itibaren Türkiye'nin İslam ülkeleriyle olan dış ticaret hacmindeki daralma, ithalatta da gözlenmiştir. 1981 yılında toplam ithalat içerisinde İslam ülkeleri % 40'lık bir paya sahip iken, 1985 yılında bu oran % 33, 1989 yılında % 18,5, 1990 yılında %17,3, 1995 yılında % 12,1 ve 2004 yılında % 11,1 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi, İslam ülkeleriyle dış ticaret hacmindeki daralma, bu ülkelerden gerçekleştirilen ithalata da yansımaktadır. Dolayısıyla İslam ülkelerinden gerçekleştirilen ithalat, yıllar itibariyle azalma göstermektedir (Hepaktan, 2006: 135).

1990 yılı sonrasında bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerin yanı sıra Rusya Federasyonu da, Türkiye'nin dış ticaretinde görece öneme sahip bir ülke konumuna gelmiştir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi içinde önemli bir potansiyele sahip olan eski Sovyetler Birliği, yeni Rusya Federasyonu ile yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde iki taraf arasındaki dış ticaret hacmi hızla artmıştır. Bu olumlu gelişmeler sonucunda, Rusya Federasyonu'nun, ithalat içerisindeki payının yıllar itibariyle sürekli arttığı görülmektedir. Rusya Federasyonu'nun yıllar itibariyle, Türkiye'nin toplam ithalatı içerisindeki payı 1996 yılında % 4,4, 1997 yılında % 4,4, 1998 yılında % 4,7, 1999 yılında %5,8, 2000 yılında % 7,1, 2001 yılında % 8,3, 2002 yılında % 7,5, 2003 yılında % 7,8, 2004 yılında ise % 9,3 oranında gerçekleşmiştir (Hepaktan, 2006: 138).

Türkiye ithalatını değerlendirecek olursak; Türkiye'nin ihracatında olduğu gibi, ön plana çıkan ülke Almanya'dır. Türkiye ithalatında ilk on ülke Almanya, Rusya Federasyonu, İtalya, Fransa, ABD, Çin, İngiltere, İsviçre, İspanya, Japonya'dır. Bu ülkelerden yapılan toplam ithalatın en fazla gerçekleştiği yıl 2008 yılıdır.

Tablo 28: Türkiye İthalatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (milyon \$, 1996-2011)

Seçilmiş Ülke Grupları	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
OECD Ülkeleri	31.116	34.838	33.496	28.356	35.682	26.011	32.985	43.899	59.650	66.107	77.813	91.857	102.902	75.143	99.379	121.324
EFTA Ülkeleri	1.112	1.287	1.169	926	1.155	1.481	2.512	3.396	3.911	4.440	4.522	5.775	6.218	28.299	4.002	5.845
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	3.897	4.495	4.358	4.308	6.746	5.553	6.588	9.298	15.368	20.480	27.021	34.809	45.632	26.045	33.592	38.770
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.197	1.107	948	1.123	1.543	1.238	1.548	2.736	3.218	5.108	8.102	9.972	13.221	17.970	13.298	17.306
Bağımsız Devletler Topluluğu	3.074	3.615	3.724	3.734	5.693	4.630	5.555	7.777	12.927	17.253	23.373	31.263	42.614	7.011	30.600	33.160
Türk Cumhuriyetleri	304	399	449	457	628	283	468	623	754	1.267	1.967	2.669	4.279	2.781	4.615	3.643
İslam Konferansı Teşkilatı	5.587	5.233	4.238	4.078	6.321	5.540	6.072	8.195	10.631	14.459	19.111	21.524	29.179	2.874	27.949	31.417

Kaynak: www.dtm.gov.tr(23/04/2012)

Tablo 29: Türkiye İthalatında İlk On Ülke (milyon \$ 1996-2011)

Ülkeler	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Almanya	7.813	8.021	5.880	7.316	7.198	5.335	7.015	9.453	12.494	13.634	14.768	17.540	18.687	14.097	17.549	22.985
Rusya Federasyonu	1.921	2.174	2.174	2.155	2.374	3.886	3.863	5.451	9.009	12.906	17.806	23.508	31.364	19.450	21.601	23.953
İtalya	4.285	4.463	4.221	3.192	4.332	3.484	4.132	5.472	6.857	7.566	8.663	9.968	11.012	7.673	10.204	13.549
Fransa	2.771	2.967	3.034	3.127	3.531	2.283	3.048	4.164	6.198	5.888	7.240	7.850	9.022	7.092	8.177	9.230
ABD	3.515	4.329	4.053	3.080	3.911	3.261	3.068	3.496	4.690	5.376	6.261	8.166	11.976	8.576	12.319	16.034
Çin	556	787	846	895	1.345	926	1.368	2.610	4.464	6.885	9.669	13.234	15.658	12.677	17.181	21.693
İngiltere	2.510	2.763	2.683	2.189	2.747	1.913	2.430	3.500	4.308	4.696	5.138	5.477	5.324	3.473	4.681	5.840
İsviçre	1.014	1.104	1.017	748	891	1.227	2.138	2.968	3.403	4.054	4.015	5.269	5.588	1.999	3.154	5.019
İspanya	1.033	1.275	1.276	1.262	1.678	1.066	1.389	2.004	3.248	3.555	3.833	4.343	4.548	3.777	4.840	6.196
Japonya	1.421	2.040	2.045	1.393	1.620	1.307	1.463	1.927	2.677	3.109	3.217	3.703	4.027	2.782	3.298	4.264

Kaynak: www.dtm.gov.tr (23/04/2012)

Tablo 30: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (Bin \$, 1980-2011)

YILLAR	Yatırım Malları	Ara Malları	Tüketim Malları	Toplam İthalat
1980	79761	67471	363861	79094
1985	18252	88532	664573	113434
1990	40407	161540	207558	223021
1995	81194	250777	24165	357090
2000	11365	36010	6928	116774
2005	20363	81868	13975	116774
2010	28820	131445	24734	185544
2011	37268	173140	29692	240838

Kaynak: www.tuik.gov.tr (23/04/2012)

İthalatımızı madde grupları olarak incelediğimizde, ara malları toplam ithalat içerisinde en yüksek payı oluşturmaktadır. Ancak 2010 yılına baktığımızda toplam ithalat içerisinde tüketim mallarının payının arttığı görülmektedir.

Tablo 31: Ekonomik Faaliyetlere (USSS, 3.REV.) Göre İthalat (2000-2011)

Yıllar	Tarım ve Ormancılık	Balıkçılık	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi	Toplam İthalat
2000	2123	2	7097	44200	54503
2001	1409	1	6577	32686	41399
2002	1703	1	7192	41383	51554
2003	2535	2	9021	55690	69340
2004	2757	8	10981	80448	97540
2005	2801	24	16321	94208	116774
2006	2902	33	22034	110379	139576
2007	4641	31	25314	133938	170063
2008	6392	41	35650	150252	201964
2009	4594	31	20625	111031	140928
2010	6457	33	25932	145322	185497
2011	8595	49	37331	183926	240838

Kaynak: www.dtm.gov.tr (15/06/2011)

Türkiye ithalatı ekonomik faaliyetlere göre değerlendirildiğinde, tarım ve ormancılık faaliyetleri 2000 yılından 2010 yılına kadar 2001 yılındaki düşüş hariç hep yükselme trendi içerisine girmiştir. İmalat sanayi 2001 ve 2009 yılındaki düşme haricinde hep yükselme seyri göstermiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İHRACAT İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMPİRİK OLARAK ARAŞTIRILMASI

Bu bölümde ilk olarak ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar ele alınmıştır. Literatür taramasından sonra, çalışmanın temelini teşkil eden ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması için kullanılan test ve yöntemler tanımlandıktan sonra, bu test ve yöntemlere kullanılan değişkenler bulunan sonuçlara göre yorumlanmıştır.

4.1. Literatür Taraması

İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olduğu teorideki yaklaşımlar ihracattan büyümeye bir ilişkinin olduğunu göstermiş, hem de bu yönde yapılan çalışmaları etkilemiştir. İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ihracat büyümeyi etkiliyor olabilir, büyüme ihracatı etkiliyor olabilir yada hem ekonomik büyüme hem de ihracat birbirini etkiliyor olabilir şeklinde gerçekleşir.

Nitekim çalışmanın bu bölümünde ihracatın büyümeyi pozitif, negatif ve birbirlerini karşılıklı şekilde etkileri şeklinde inceleme yapılmıştır.

4.1.1. İhracatın Büyüme Üzerinde Yada Büyümenin İhracat Üzerinde Pozitif Etkileri Olduğunu Açıklayan Çalışmalar

Emery (1967), 1953-1963 döneminde elli ülkeyi kapsayan çalışmasında en küçük kareler yöntemini kullanmıştır. Bu çalışmasında ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Syron ve Walsh (1968), yaptıkları çalışmada elli ülkeyi kullanmışlardır. Bu çalışma 1953-1963 dönemini kapsamaktadır. Bu çalışmanın sonucunda ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuşlardır.

Kravis (1970), 1835-1966 döneminde otuz yedi ülkeyi kapsayan çalışmasında rank korelasyonu yöntemini kullanmış, ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Michaely (1977), kırk bir az gelişmiş ülkeyi kapsayan çalışmasını 1950-1973 dönemini kapsayacak şekilde ele almıştır. Bu çalışmasında rank korelasyonunu kullanmış, ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Balassa (1978 A), 1960-1966 ve 1966-1973 yıllarını kapsayan iki dönemlik bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma on bir yarı sanayileşmiş ülkeyi kapsamaktadır. Rank korelasyonu ve en küçük kareler yöntemini kullanmıştır. İhracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Balassa (1978 B), 1960-1966 ve 1966-1973 yıllarını kapsayan iki dönemlik çalışmasında on bir gelişmekte olan ülkeyi (Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, İsrail, Yugoslavya, Hindistan, Kore, Singapur ve Tayvan) ele almış, rank korelasyonu ve en küçük kareler yöntemini kullanmıştır. İhracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Heller ve Porter (1978), 1950-1978 döneminde yaptığı çalışmada kırk bir az gelişmiş ülkeyi ele almıştır. Rank korelasyonu kullandığı bu yöntemde ihracat artışının büyümeyi düşük oranda etkilediğini bulmuştur.

Krueger (1978), 1954-1971 döneminde Brezilya, Şili, Kolombiya, Gana, Hindistan, İsrail, Güney Kore, Filipinler ve Türkiye'yi kapsayan çalışmasında en küçük kareler yöntemini kullanmış ve ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Tyler (1981), 1960-1977 döneminde elli beş orta gelirli gelişmekte olan ülkeyi kapsayan çalışmasında ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Feder (1983), 1964-1970 döneminde otuz iki ülkeyi kapsayan çalışmasında en küçük kareler yöntemini kullanmış ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Kavoussi (1984), 1960-1978 dönemini kapsayan çalışmasında yetmiş üç düşük ve orta gelirli gelişmekte olan ülkeyi ele almıştır. Bu çalışmasında rank korelasyonu ve en küçük kareler yöntemini kullanmıştır.İhracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Jung ve Marshall(1985), 1950-1981 yıllarını kapsayan çalışmasında otuz yedi gelişmekte olan ülkeyi ele almış ve en küçük kareler yöntemi ve granger nedensellik analizini kullanmıştır. Sadece Endonezya, Mısır, Kosta Rika ve Ekvator için ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Balassa (1985), 1973-1979 dönemini kapsayan çalışmasında kırk üç yarı sanayileşmiş ülkeyi ele almış ve en küçük kareler yöntemini kullanmıştır. Bu çalışmanın sonucunda ise ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Ram (1987), 1960-1982 dönemini kapsayan çalışmasında seksen sekiz ülkeyi ele almış, en küçük kareler yöntemini kullanmış ve otuz dokuz ülke için ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Knust ve Marin (1989), Avusturya için yaptıkları çalışmalarında büyümenin ihracatı yönlendirdiğini savunmuşlardır.

Sheehey (1990), 1960-1970 dönemini kapsayan çalışmasında otuz altı ülkeyi ele almış ve en küçük kareler yöntemini kullanmıştır. Bu çalışmanın sonucunda ise ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Afxentiou ve Serletis (1991), 1950-1985 dönemini kapsayan çalışmalarında on altı sanayileşmiş ülkeyi ele almış ve Philips-Perron Birim Kök testini kullanmışlardır. Bu çalışmanın sonucunda ABD ve Norveç için sistematik bir ilişki bulmuştur.

Dollar (1992), 1976-1985 yıllarını kapsayan çalışmasında doksan iki ülkeyi ele almıştır. Bu çalışmasında en küçük kareler yöntemini kullanmış ve çalışmanın sonucunda ise ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Marin (1992), dört gelişmiş OECD ülkesini (ABD, Japonya, İngiltere ve Almanya) ele aldığı çalışmasının sonucunda ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Greenaway ve Sapsford (1994), 1957-1985, 1970-1985 ve 1971-1985 yıllarını kapsayacak şekilde çalışmasını gerçekleştirmiştir. Çalışmasında on dokuz ülkeyi ele almış, en küçük kareler yöntemini kullanmış ve çalışmanın sonucunda ise ihracat artışının büyümeyi düşük oranda desteklediğini bulmuştur.

Toda ve Yamamoto (1995), çalışmasında granger nedensellik testini uygulamış ve GSYH ile ihracat arasında güçlü bir ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Hebriques ve Sadorsky (1996), Kanada'yı kapsayan çalışmalarında GSYH' nın ihracatı yönlendirdiğini bulmuştur.

Özmen ve Furtun (1997), 1970-1995 dönemini kapsayan çalışmalarında Türkiye'yi ele almışlardır. Bu çalışmalarında Johansen eş bütünleme yöntemini kullanmışlardır. Sonuç olarak ise ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuşlardır.

Yiğidim ve Köse (1997), 1980-1996 yıllarını kapsayan çalışmalarında Türkiye'yi ele almışlar ve büyümeden ihracata tek taraflı bir ilişkinin olduğunu bulmuşlardır.

Saraçoğlu (1997), 1923-1995 yıllarını kapsayan çalışmasında Türkiye'yi ele almıştır. İhracata dayalı büyüme politikası ile ihracat artışının sağlanacağını bulmuştur.

Thornton (1997), 1850-1913 yıllarını kapsayan çalışmasında İtalya, Danimarka, Almanya, Norveç, İsveç ve İngiltere'yi ele almıştır. Bu çalışmasında ADF birim kök testini kullanmış ve bu çalışmanın sonucunda İsveç, Norveç ve İtalya için ihracat artışının büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Shan ve Sun (1998 A), 1978-1996 dönemini kapsayan Hong-Kong, Kore ve Tayvan için yaptıkları çalışmada ADF birim kök testi ve Granger Nedensellik testi

uygulamıştır. Yalnızca Tayvan için ihracat artışının büyümei desteklediğini bulmuştur.

Shan ve Tian (1998), Shangai için yaptıkları çalışmada ihracat artışının büyümei desteklediğini bulmuşlardır.

Doğanlar ve Füsunoğlu (1999), Türkiye, Güney Kore, Singapur, Filipinler, Hindistan, Tayland ve Pakistan' ı kapsayan çalışmalarında Türkiye, Güney Kore, Singapur, Filipinler ve Hindistan için çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Tayland için nedenselliği ihracattan toplam çıktıya doğru, Pakistan için ise toplam çıktıdan ihracata doğru olduğunu savunmuşlardır.

Özmen ve Diğerleri (1999), 1987 (Ocak)-1997 (Haziran) dönemini kapsayan çalışmalarında Türkiye' yi ele almışlardır. Bu çalışmalarında Granger nedensellik testini kullanmışlardır. Nedenselliğin yönünün ihracattan büyümeye tek taraflı olduğunu savunmuşlardır.

Hatemi-J ve Irandoust (2000), 1960-1997 yıllarını kapsayan çalışmalarında Türkiye, Yunanistan, İrlanda, Meksika ve Portekiz'i ele almışlardır. Toda ve Yamamoto yöntemini kullanmışlardır. İrlanda ve Meksika için ihracattan büyümeye, Portekiz için ise büyümeden ihracata doğru bir ilişki bulmuşlardır.

Panas ve Vamvokuas (2002), Yunanistan'ı ele aldıkları çalışmalarında uzun dönemde çıktı büyümesinden ihracata doğru bir ilişkinin olduğunu bulmuşlardır.

Tuncer (2002), Türkiye'de 1980 sonrası yirmi yıllık dönemde ihracat, ithalat, yatırımlar ve GSYİH arasındaki nedensellik ilişkilerini üç aylık veriler kullanarak, bir Vektör Otoregressif Model (VAR) çerçevesinde irdelemektedir

Crespo ve Wörz (2003), 1981-1997 yıllarını kapsayan dönemde kırk beş endüstrileşmiş ve gelişmekte olan ülkeyi ele almış birim kök, koentegrasyon testinin ve hata düzeltme modeli ile nedensellik testini uygulamışlardır. İhracatın gelişmiş ülkeler ve yüksek teknolojik ürünler üreten ülkelerde büyümeyi pozitif yönde etkileyeceğini bulmuştur

Şimşek (2003), 1960-2002 dönemini kapsayan çalışmasında Türkiye'yi ele almıştır. Bu çalışmasında eş bütünleme yöntemini kullanmışlardır. Bu çalışmasının sonucunda ihracat artışının ekonomik büyümeye yol açtığını bulmuştur.

Demirhan ve Akçay (2005), MENA ülkeleri (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) için yaptıkları çalışmalarında Granger nedensellik testini uygulamışlardır. Büyümeden ihracat artışına doğru mevcut nedenselliğin yönü tespit edilmiştir.

Kösekahyaoğlu ve Şentürk (2006), Türkiye ve Yedi Gelişen Ülke'yi ele almışlardır. Bu çalışmalarında Granger nedensellik testi uygulamışlardır. Bu çalışmalarında ise ihracattan milli gelire doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu dolayısıyla ihracata dayalı büyüme hipotezinin genel olarak desteklenmesi gerektiği sonucunu ortaya koymuşlardır.

Özer ve Erdoğan (2006), 1978-2006 yıllarını kapsayan çalışmalarında Türkiye'yi ele almışlardır. Bu çalışmalarında Granger nedensellik testini uygulamışlardır. Bu çalışmalarının sonucunda Türkiye'de ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu bulmuşlardır.

Yapraklı (2007) tarafından yapılan çalışmanın amacı, Türkiye'de ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliği incelemektir. Bu amaçla 1970-2005 dönemi için, toplam ve ana sektörler (tarım, madencilik ve sanayi) göre ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler, eş-bütünleme ve hata düzeltme-geliştirilmiş Granger nedensellik test teknikleri kullanılarak ekonometrik açıdan incelenmiştir. Analiz sonuçları, Türkiye'de toplam ve sanayi ihracatından ekonomik büyümeye doğru pozitif ve tek yönlü nedensellik bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yani, hata düzeltme geliştirilmiş Granger nedensellik testlerinin sonuçları, Türkiye'de toplam ve sanayi ihracatı açısından ihracat yönlü büyüme hipotezinin desteklendiğini göstermektedir. Ayrıca, tarım ve madencilik ihracatı ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik olduğu ileri sürülmüştür

Şimşek ve Kadılar (2010), 1960-2004 dönemini kapsayan çalışmasında Türkiye'yi ele almışlardır. Eş bütünleme ve hata düzeltme yöntemini kullanmışlardır. Bu çalışmanın sonucunda uzun dönemde Türkiye'de bir taraftan ihracattaki artış ve

beşeri sermaye birikiminin, uzun dönemli ekonomik büyümeyi etkilediğini bulmuşlardır.

Mangır (2012), 2002-2011 dönemini kapsayan çalışmasında 2002-2011 yıllarını dönemler halinde ve Türkiye'yi ele almıştır. Johansen ve Juselies koentegarsyon yöntemini ve Granger nedensellik testini uygulamıştır. Uzun dönemde ihracat ile büyüme arasında bir ilişki bulmuştur.

4.1.2. İhracatın Büyüme Yada Büyümenin İhracat Üzerinde Etkisinin Olmadığını Savunan Çalışmalar

Ram (1987), 1960-1982 dönemini kapsayan çalışmasında seksen sekiz ülkeyi ele almış, en küçük kareler yöntemini kullanmış ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu kırk dokuz ülke için ihracat artışının büyümeyi desteklemediğini bulmuştur.

Afxentiou ve Serletis (1991), 1950-1985 dönemini kapsayan çalışmalarında on altı sanayileşmiş ülkeyi ele almış ve Philips-Perron Birim Kök testini kullanmışlardır. Bu çalışmanın sonucunda on dört ülke için sistematik bir ilişki bulamamışlardır.

Thornton (1997), 1850-1913 yıllarını kapsayan çalışmasında İtalya, Danimarka, Almanya, Norveç, İsveç ve İngiltere'yi ele almıştır. Bu çalışmasında ADF birim kök testini kullanmış ve bu çalışmanın sonucunda Danimarka, Almanya ve İngiltere için ihracat artışının büyümeyi desteklemediğini bulmuştur.

Shan ve Sun (1998 B), 1978-1996 dönemini kapsayan çalışmasında Çin'i ele almıştır. Bu çalışmasında ADF birim kök testi ve Granger nedensellik testi kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda ihracat artışının büyümeyi desteklemediğini bulmuştur.

Hatemi-J ve Irandoust (2000), 1960-1997 yıllarını kapsayan çalışmalarında Türkiye, Yunanistan, İrlanda, Meksika ve Portekiz'i ele almışlardır. Toda ve Yamamoto yöntemini kullanmışlardır. Türkiye ve Yunanistan için ihracat ve çıktı arasında nedensellik ilişkisi bulamamışlardır.

Parikh ve Stirbu (2004), kırk iki gelişmekte olan ülkeyi ele almışlardır. Çalışmalarında birim kök, koentegrasyon testinin ve hata düzeltme modeli ile nedensellik testini uygulamışlardır. Gelişmekte olan ülkelerde 1980 sonrası dönemde 1980 ile 1989 yılları arasında ihracat artışının büyüme üzerinde etkisi olmadığını saptamışlardır.

Demirhan'ın (2005) yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'de 1987:01-2004:03 dönemi ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Serilerin birinci farklarında durağanlaştırılan sağlanması ile birlikte uzun dönemli ilişkinin araştırılması için eşbütünleşme testi yapılmıştır. Eşbütünleşme testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin bulunması nedenselliğin yönünün tespit edilmesi için hata düzeltme modeli kullanılmasını gerektirmiştir. Test sonucunda ihracattan büyümeye doğru nedenselliğin bulunmadığını, ithalattan büyümeye doğru ise nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de incelenen dönemde ihracata dayalı büyüme stratejisinin geçerli olmadığı anlaşılmıştır. Çalışmada ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün büyümeden ihracata doğru olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda Türkiye'de incelenen dönemde ihracat ve büyüme arasında tek yönlü ilişki bulunmuştur.

Taban ve Aktar (2005), 1923-1979 ve 1980-2003 yıllarını kapsayan iki dönemlik çalışmada Engle-Granger ne Johansen testini uygulamıştır. 1980 öncesi ithal ikameci dönemde ihracata dayalı bir büyümenin olmadığını savunmuştur.

Yavuz (2006), 1982-2002 dönemini kapsayan çalışmada ADF ve Philips-Peron birim kök testleri ile Johansen maksimum olabilirlik eş bütünleme testlerini kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin olmadığı sonucuna varmıştır. Değişkenlerin ilk farklarına uygulanan Granger nedensellik testi ile ihracat ve iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını ileri sürmüştür.

Takım (2010), 1975-2008 yıllarını kapsayan çalışmasında Türkiye'yi ele almıştır. Çalışmasında Granger nedensellik testini uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda ise ihracat artışının büyümeyi desteklemeyi bulmuştur.

4.1.3. İhracat ile Büyüme Arasında Çift Yönlü İlişki Olduğunu Savunan Çalışmalar

Bahmani-Oskooe ve Domaç (1995), 1923-1990 dönemini kapsayan çalışmalarında Türkiye'yi ele almışlardır. Eş bütünleme ve hata düzeltme yöntemini kullanmışlar, ihracat ve büyüme arasında karşılıklı ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Ay, Erdoğan ve Mucuk (2004), 1980-2003 yıllarını kapsayan çalışmalarında Türkiye'yi ele almışlardır. Bu çalışmalarında Granger nedensellik testini kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda ise ihracattaki artışın ekonomik büyümenin temel belirleyici unsurlarından birisi olmasının yanı sıra GSMH' daki artışında ihracatı artırdığı bir sistem olarak görmüşlerdir.

Taban ve Aktar (2005), 1923-1979 ve 1980-2003 yıllarını kapsayan iki dönemlik çalışmasında Engle-Granger ve Johansen testini uygulamıştır. 1980 sonrası ihracata dayalı kalkınma stratejisi ile birlikte değişkenler arasında iki taraflı bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Erdoğan (2006), 1923-2004 dönemini kapsayan çalışmasında Türkiye'yi ele almıştır. Koentegrasyon ve nedensellik testi uygulamış ve bu testlerin sonucuna göre Türkiye'de iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu bulmuştur.

Taban ve Aktar (2008), 1980:1-2007:2 dönemini kapsayan çalışmasında Türkiye'yi ele almıştır. Granger ve Johansen eş bütünleme testlerini uygulamıştır. İhracat ile ekonomik büyüme arasında uzun ve kısa dönemli çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Bilgin ve Şahbaz (2009), 1987-2007 dönemi için aylık veriler kullanarak Türkiye'de ihracat ile büyüme arasındaki ilişkilerini araştırmışlardır. Bir diğer ifadeyle, ihracata dayalı büyüme hipotezini sınamışlardır. Aylık bazda seriler dolayısıyla gayri safi yurt içi hasıla yerine sanayi üretim endeksi kullanılmaktadır.

Birim kök testleri sonucunda aynı dereceden bütünleşik oldukları tespit edilen ihracat, ithalat, dış ticaret hadleri ve sanayi üretim endeksi değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkiler Johansen eşbütünleşme analizi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Test edilen uzun dönemli ilişkinin varlığına bağlı olarak, hata düzeltme modeli (VECM) tahmin edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü belirlemek amacıyla hata düzeltme modeline bağlı Granger nedensellik testleri ve Toda ve Yamamoto(1995) tarafından tanımlanan dönüştürülmüş Wald (MWALD) testleri uygulanmaktadır. Toda ve Yamamoto yöntemine göre, ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyecek bir şekilde, ihracattan sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü Granger nedensellik olgusu gözlemlenmiştir. Bunun dışında, ihracat ile dış ticaret hadleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

4.2. Ekonometrik Metodoloji

Zaman serisi analizi Box ve Jenkins'in 1970 yılında yayınlanan kitabı ile ivme kazanmıştır (Ertek, 2000: 379). Zaman serileri, her değeri belirli bir zaman farkı ile ilişkili peş peşe gelen nümerik verilerden oluşur (Kutlar, 1998: 231). Zaman serisi çözümlemelerinde zaman değişkeninin sıkları genellikle $t=1, 2, \dots, n$ ile ifade edilmektedir. Buna göre bir zaman serisi, eşit aralıklı $t=1, 2, \dots, n$ zaman noktalarında Y değişkeniyle ilgili elde edilen $Y_1, Y_2, \dots, Y_t, \dots, Y_n$ gözlem değerlerini zamana göre sıralanmış olarak gösteren seridir (Özmen, 2009: 295).

Zaman serisi verileri kullanılarak tahmin edilen regresyon denklemlerinde öncelikle modelde kullanılan serilerin durağan olup olmadığının denemesi gereklidir. Bir zaman serisi, ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmiyor ise ve iki dönem arasındaki ortak varyans bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağandır (Gujarati, 1999: 726).

Doğrusal zaman serisi modelleri serilerin durağanlık varsayımı ile yakından ilgilidir. Bu yüzden zaman serisi analizlerinde durağan olmayan serilerin trend ve mevsimlik dalgalanma gibi sistematik etkilerden arındırılır ve daha sonra kalıntılardaki değişme doğrusal bir zaman serisi ile belirtilir (Karagöz, 2003: 31).

4.2.1. Birim Kök Testi

Birim kökün varlığını tespit etmek için kullanılan testlerden, Dickey Fuller (DF) ve Çoğaltılmış Dickey Fuller (ADF) testlerin en bilindiklerindendir. Yapısal değişmelerden dolayı durağan olan serideki kırılmalarla durağan olmayan serinin ortaya çıkması durumunda birim köklerin test edilmesi gerekir. Bir serinin birim kök testleri, zaman trendlere ve sabit trendlere hassastırlar. Bundan dolayı testle belirleme daha kolay hale gelir (Kutlar, 2005: 307).

Durağan serilerle durağan olmayan seriler arasında farklar şu şekilde sıralanır (Kutlar, 2005: 308):

Durağan serilerde;

- Seri uzun dönemde, dalgalanmalar olsa bile, aynı ortalamaı muhafaza eder.
- Zamana bağılı olarak değişmeyen bir sonlu varyansa sahiptir.
- Gecikme zamanı uzadıkça, korelogram gittikçe sıfıra yaklaşır ve sıfır olur.

Durağan Olmayan Serilerde;

- Serinin uzun dönemde döneceği bir ortalama değeri bulunmamaktadır.
- Zaman sonsuza yaklaştığında, varyans zamana bağılı olduğundan, o da sonsuza yaklaşır.
- Teorik korelogram hemen bitmez, yavaş yavaş azalır.

Zaman serisinde serilerin durağanlaştırılmasında kullanılan en önemli yöntem birim kök testidir. Y_t değişkeninin aldığı değerin geçen dönemdeki değeri Y_{t-1} olan ilişkisi şu şekilde ifade edilir :

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (1) \text{ 'dir.}$$

Burada u_t bir hata terimidir. Bu hata terimi beyaz gürültü hata terimi olarak adlandırılır. Bu modelde Y_{t-1} katsayısı (α) 1 'e eşitse durağan olma sorunuyla karşı karşıya kalınmaktadır ve ilişkisi şu şekilde ifade edilir:

$$Y_t = \alpha Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

biçimini almaktadır. Yapılan bu hesaplama sonucunda $\alpha=1$ olursa, Y_t stokastik değişkenin birim kökü vardır şeklinde ifade edilir. Birim kökü olan bir zaman serisi, ekonometri biliminde bir rassal yürüyüş olarak adlandırılır (Gujarati, 1999: 718). Yukarıdaki 1 nolu denklemin sağ ve sol tarafından Y_{t-1} çıkarırsak,

$$\Delta Y = (1 - \alpha)Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

ilişkisi elde edilir. Burada $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$ (birinci fark)dir. $\delta = (1 - \alpha)$, olarak ifade edilirse ilişki,

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4)'dir.$$

$\alpha=1$ olduğunda $\delta=0$ olacaktır. $\delta=0$ olduğunda da,

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} \quad (5)$$

olacaktır ve bundan dolayı da Y_t (birinci fark)durağan olacaktır. Böylece, orijinal bir serinin birinci farkı durağan ise orijinal seriye birinci dereceden entegre olmuş denir ve $I(1)$ olarak ifade edilir. Eğer seriyi durağan yapmak için iki defa fark almak gerekirse $I(2)$ ve d defa fark almak gerekirse $I(d)$ olarak ifade edilir. Bu durumda, durağan olmayan bir seri farkları alınarak durağanlaştırılabilmektedir (Tarı, 2003: 394).

$$H_0 : \delta = 0 \quad Y_t \text{ serisi durağan değildir} \quad (6)$$

$$H_1 : \delta < 0 \quad Y_t \text{ serisi durağandır.}$$

$\delta = 0$ esas hipoteziyle, geleneksel yolla hesaplanan t istatistiği yani Dickey Fuller sınaması olarak adlandırılır. Bu istatistiğin kritik değerleri Dickey-Fuller

tarafından Monte Carlo benzetmeleriyle tablolastırılmıştır (Dickey and Fuller, 1979: 427).

Dickey- Fuller istatistiğini bulmak için tahmin edilecek α katsayısının kendi standart hatasına bölünmesiyle elde edilecek olan değerin t istatistiği sonucunda $\alpha=1$ esas hipotezinin reddedilip reddedilmediğini görmek amacıyla Dickey-Fuller çizelgesine bakılır. Bu çizelgeler MacKinnon tarafından yeterli düzeyde olmadığı gerekçesiyle genişletilmiştir. Dickey- Fuller t istatistik değerinin MacKinnon kritik değerinden mutlak anlamda büyük olması durumunda serilerin durağan olduğu sonucuna varılır (Gujarati, 2001: 718).

Dickey-Fuller sınavasının mutlak değeri ($|\tau|$) MacKinnon kritik değerinden büyükse serinin birim kök ihtiva ettiği hipotezini reddedilemez. Fakat bu değer MacKinnon kritik değerinden küçükse seri durağan değildir yani birim kök ihtiva etmektedir.

Dickey-Fuller testi aşağıdaki regresyon denklemlerine uygulanır.

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + u_t$$

$$\Delta Y_t = m_0 + \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (7)$$

$$\Delta Y_t = m_0 + \gamma Y_{t-1} + m_1 t + u_t$$

t trend değeri veya zaman değeridir. Her durumda sıfır hipotezi $\gamma = 0$ ise bir kök vardır (Kutlar, 1998: 242).

4.2.2. Eş Bütünleşme Analizi (Koentegrasyon Testi)

Koentegrasyon yaklaşımı, zaman serilerinin durağan olmaması halinde, fark alma işlemi ile durağanlaştırılan serinin değişkenleri etkileyen bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşım değişkenler dışsal şoklara maruz kalsa bile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olabileceğini gösterir (Dikmen, 2009: 301).

Eş bütünleşme testi için iki ayrı metot kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi Engle-Granger metodudur. İkincisi ise Johansen (1991) ve Johansen ve Jeselius (1990) geliştirmiş olduğu metottur.

Johansen metot şu şekilde VAR(p) ifade edilmektedir.

$$\Delta Z_t = \Delta Z_{t-1} + \Pi_1 \Delta Z_{t-1} + \dots + \Pi_{p-1} \Delta Z_{t-p+1} + \mu + \psi D_t + u_t \quad (8)$$

Bu modelde, μ sabit vektör, D merkezi mevsimsel değişkenler matrisi, Z ise $N \times 1$ 'lik değişkenler vektörü, $\Pi_1, \dots, \Pi_{p-1}$ $N \times N$ 'lik bilinmeyen parametreler matrisi, π katsayıların uzun dönem matrisi ve u_t ise çok değişkenli dağılımlı dönemleri olarak ifade edilir (Aktaran: Erdoğan, 2006: 84-85).

4.2.3. Nedensellik Testi

Regresyon analizi, değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkileri ile uğraşmaktadır. Fakat, değişkenler arasındaki bu bağımlılık, mutlaka bir nedensellik ilişkisi ifade etmez. Yani, mutlaka bağımsız değişken X'in sebep ve bağımlı değişken Y' nin sonuç olduğu anlamına gelmez. İstatistiksel olarak, iki değişken arasındaki sıkı bir ilişki, bir birlikteliğin ifadesidir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise, iktisat teorisi tarafından doğrulanmalıdır. Kısaca nedensellik analizinde ilişkinin yönü araştırılmaktadır (Tarı, 2006: 418).

X ve Y gibi iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin açıklanmasının şu amaçları vardır (Işığışık, 1994: 90):

- Mevcut verilere dayanarak X ve Y değerlerinin tahmin edilmesi,
- Y gibi bir değişkenin sadece kendi geçmiş değerleri ile mi, yoksa X gibi bir değişken ile mi daha iyi tahmin edilebileceğinin belirlenmesi,
- Ekonometrik modellemede hangi değişkenlerin içsel, hangi değişkenlerin dışsal olduğu belirlenerek nedenselliğin yönünün tespit edilmesi,
- Bir değişkendeki değişimin diğer değişken üzerindeki değişim kaç dönem sonra ortaya çıkacağının belirlenmesi,

- Parametrelerdeki yapısal değişimin tespit edilmesidir.

4.2.3.1. Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testi bir değişkenin cari değeri ile diğer bir değişkenin geçmiş değerleri arasındaki korelasyonun derecesini ölçmektedir. Bu işlem, ön raporlanacak değişkenin kendi geçmiş değerleri ve ön raporlama gücünün test edileceği diğer bir değişkenin geçmiş değerleri üzerinde regres edilmesi ile sağlanır. Buna göre, Granger testi ön raporlayan değişkenin geçmiş değerleri üzerindeki katsayıların tümünün sıfıra eşit olduğunu gösteren sıfır hipotezinin bir F-testidir (İşyar, 1999: 560).

Granger nedensellik testinde dört farklı durum söz konusudur (Akın, 2002: 676):

- X'in Y'yi tek yönlü etkilemesi ($X \rightarrow Y$)
- Y'nin X'i tek yönlü etkilemesi ($Y \rightarrow X$)
- X ve Y'nin karşılıklı birbirini etkilemesi durumu ($X \leftrightarrow Y$)
- X ve Y'nin birbirini etkilememesi, birbirinden bağımsız olması durumu.

Granger nedensellik testi yukarıda verilen değişkenler (X ve Y) ile şu şekilde yapılır (Tarı, 2006:419):

$$\begin{aligned} Y_t &= a_0 + \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m b_i X_{t-i} + u_i \\ X_t &= c_0 + \sum_{i=1}^m c_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m d_i Y_{t-i} + u_i \end{aligned} \quad (9)$$

a, b, c ve d gecikme sayılarını ifade eder. m bütün değişkenler için ortak gecikme derecesini ve u hata terimlerini ifade etmektedir.

Granger nedensellik testi altı aşamada gerçekleşir. Bu altı aşama aşağıdaki gibidir:

I. Aşama: Hipotezlerin Kurulması

Burada test edilen hipotez, $H_0: b_1 = b_2 = b_3 = \dots = b_m = 0$ olup, $X_{t-1}, X_{t-2}, \dots, X_{t-m}$ gecikmeli değişkenlerin ilişkide yeri olmadığı ve dolayısıyla X'ten Y'ye nedensellik olmadığı,

$H_1: b_j$ 'lerden en az biri sıfırdan farklıdır olup, $X_{t-1}, X_{t-2}, \dots, X_{t-m}$ gecikmeli değişkenlerin ilişkide yeri olduğu ve X'ten Y'ye bir nedenselliğin olduğunun ifadesidir.

II. Aşama: Kısıtlamadaki ilişkideki hata terimleri kareleri toplamının bulunması,

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i} + u_t \quad (10)$$

ilişkisi tahmin edilerek, bu kısıtlamalı ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı $\sum_{t=1}^n e_t^2$ bulunur. Bu RSS_R olarak ifade edilir.

III. Aşama: Kısıtlamasız ilişkideki hata terimleri kareleri toplamının bulunması,

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m b_i X_{t-i} + u_t \quad (11)$$

Şeklindeki kısıtlamasız ilişki tahmin edilerek, bunun da hata terimleri kareleri toplamı $\sum_{t=1}^n e_t^2$ bulunur. Bu RSS_{UR} olarak gösterilir.

IV. Aşama: Test İstatistiğinin hesaplanması

Hipotez testinde F değeri hesaplanır.

$$F = \frac{(RSS_R - RSS_{UR})/m}{RSS_{UR}/(n-k)}$$

Formüldeki, RSS_R : Kısıtlamalı ilişkideki hata terimleri kareleri toplamı, RSS_{UR} : Kısıtlamasız ilişkideki hata terimleri kareleri toplamı, m: dışarıda bırakılan gecikmeli değişken sayısı, n: örnek hacmi, k: kısıtlamasız regresyonda tahmin edilen parametre sayısını gösterir.

V. Aşama: Tablo değerinin bulunması

F tablosundan $F_\alpha (m, n-k)$ değeri bulunur.

VI. Aşama: Karşılaştırma ve karar aşaması

Bulunan F değeri ile tablodaki F değeri karşılaştırılır. Hangi hipotezin red hangi hipotezin kabul edileceğine karar verilir. Hesaplanan F değeri tablodan bulunan F değerinden küçük ise X'den Y'ye doğru nedensellik olmadığı hipotezi kabul edilir. Büyük ise, hipotez red edilerek, X'den Y'ye nedensellik vardır şeklindeki hipotez kabul edilir.

Granger nedensellik testi yapılırken gecikme uzunluğunun belirlenebilmesi için bir ön bilgi bulunmamaktadır. Gecikme sayıları genellikle araştırmacılar tarafından belirlenmektedir. Literatürde gecikme değerleri aylık veriler kullanılan çalışmalarda 12 yada 24, mevsimsel veriler kullanılan çalışmalarda ise 4 ve 8 yada 12 olmak üzere genellikle aynı ele alınmaktadır (Kadılar, 2000: 54).

4.3. Veri Tanımlaması

Bu çalışmada kullanılacak olan ihracat ve GSYİH verileri Devlet Planlama Teşkilatı ve Türkiye İstatistik Enstitüsü online veri tabanlarından temin edilmiştir.

TL cinsinden ifade edilen veriler ortalama döviz kuru üzerinden dolara çevrilmiştir. Ekonometrik çalışmalarda kullanılan değişkenlerin sembolleri aşağıda verilmiştir.

İHRACAT: Toplam İhracat Değerleri (-000 \$) – log (ihracat)

GSYİH: Toplam GSYİH Değerleri (- 000 \$)- log (GSYİH)

Bu veriler ışığında, her iki değişkenin (1980-2011) yıllarına ait değerlere bakılarak trend analizi çerçevesinde meydana gelen gelişmeler analiz edilmiştir. 1980-2011 yılı Türkiye ekonomisi göz önüne alınarak 1980 sonrası dışa açık büyüme politikası sonrası ve öncesi analiz edilerek aradaki fark ortaya konmuştur.

4.4. Ekonometrik Sonuçlar

Bu çalışmada, 1980-2011 yılları arası GSYİH ve İhracat değerleri ele alınarak birbiri arasındaki etkileşim ele alınmıştır. Türkiye ekonomisi 1980 yılından sonra ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimsemiştir. Bu farklılaşma dikkate alınarak 1980 yılı itibariyle ele alınıp 2011 yılına kadar incelenmiştir. Her bir dönemde ele alınan değişkenler zaman serisi içerdiğinden öncelikle durağan olup olmadığı test edilir. Serilerin durağan hale getirilmesinden sonra, değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi yani koentegrasyon incelemesi yapılmıştır. Seriler kendi aralarında kointegre olmuşlarsa uzun ve kısa dönem ilişkisiyi ifade eden hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Hata düzeltme sonucunda oluşturulan regresyon model sonuçlarına göre değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilmiş ve aralarındaki nedensellik Granger nedensellik testi yardımıyla test edilmiştir.

4.4.1. Birim Kök Testi

Birim Kök, koentegrasyon ve nedensellik analizleri için, öncelikle değişkenlere ait gecikme sayısının belirlenmesi gerekir. Gecikme değerlerinin belirlenmesi için, serilerin bir, iki, üç veya dört gecikmeli değerleri ile oluşturulan modeller sonucu elde edilen en iyi gecikme sayısı Akaiki Bilgi Kriteri (AIC) değeri yardımı ile tespit edilmiştir. Buna göre, her dönem verileri için, yapılan test sonucunda Akaiki değeri en küçük olan model gecikme sayısı en iyi gecikme olarak belirtilmiştir. Bu durumda

logGSYİH için en iyi gecikme 0 gecikme ve logİhracat için en iyi gecikme 1 gecikmedir.

Tablo 32: Değişkenlere Ait Gecikme Değerlerinin Seçilmesi (AIC Değerleri) 1980-2011

Değişkenler	0 Gecikme	1 Gecikme	2 Gecikme	3 Gecikme	4 Gecikme
logGSYİH	-0,768754*	-0,686446	-0,604346	-0,524292	-0,517898
logİhracat	-1,112552	-1,276918*	-1,238406	-1,229512	-1,198358
Değişkenlerin Birinci Farklarında AIC Değerleri					
logGSYİH	-1,107421*	-1,013473	-0,962142	-0,980695	-0,896468
logİhracat	-1,360879*	-1,309345	-1,303343	-1,275114	-1,242633

Logaritmik değerleri alınan değişkenlerin 1980-2011 yılları arasındaki veriler Genişletilmiş Dickey Fuller testine tabi tutulması sonucu ile elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Testte ilk olarak yapılan değişkenlere ait test sonuçları aşağıda verilmiştir. GSYH ve ihracat verilerinin yalın değerinde birim kök vardır. Sıfırıncı dereceden durağan değildir.

Tablo 33: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi (Yalın Değer)

		MacKinnon	Değerleri	
Değişkenler	ADF Değeri	% 1	% 5	% 10
LogGSYİH	- 0,018659	-3,661	-2,9627	-2,6200
Logİhracat	-0,2234421	-3,6752	-2,9665	-2,6220

Yalın değerinde durağan olmayan serilerin, diferansiyel olarak birinci derece farkları alınması sonucu yapılan ADF Birim Kök testine göre, her bir serinin % 5 anlamlılık düzeyinde birim kök içermediği görülmüştür.

Tablo 34: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi (Birinci Dereceden Farkı)

		MacKinnon	Değerleri	
Değişkenler	ADF Değeri	% 1	% 5	% 10
LogGSYH	- 5,556423*	-3,6752	-2,9665	-2,6220
Logİhracat	-5,878712*	-3,6752	-2,9665	-2,6220

*% 1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeylerinde birim kök içermiyor.

4.4.2. Koentegrasyon Testi

Aynı dereceden durağan olan bu serilere Engle- Granger yöntemi kullanarak yapılacak olan koentegrasyon testinde ilk olarak aşağıda ifade edilen her bir döneme ait parametreler en küçük kareler yöntemi ile hesaplanır.

$$gsyih = a_0 + a_1 ihracat + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$ihracat = b_0 + b_1 gsyih + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

EKKY Yöntemi ile tahmin edilen modellere ait katsayılar aşağıda tabloda verilmiştir. Buna göre, gerek ihracatın GSYİH üzerine etkisi gerekse GSYİH'nın ihracat üzerine etkisi pozitif yönde olmaktadır.

Tablo 35: EKKY ile hesaplanan regresyon modeller

Modeller	Yıllar	a_0	a_1
$gsyih = a_0 + a_1 ihracat + \varepsilon_{1t}$	1980-2011	11,45	0,61
		b_0	b_1
$ihracat = b_0 + b_1 gsyih + \varepsilon_{2t}$	1980-2011	-16,12	1,51

Tahmin edilen bu modellerde bir eş-bütünleşme (koentegrasyon) varsa, modeldeki katsayılar arasında yüksek dereceden bir uyum söz konusudur. Bu modellere ait tahmini hata terimleri değerleri (ε_t) ise uzun dönem ilişkisi bozucu terimini ifade eder (Erdoğan, 2006: 99). Buna göre aşağıda her bir model için elde edilen hata terimlerinin durağan olup olmadığı ADF birim kök testi ile araştırılmıştır.

Tablo 36: Modellerde Hata Terimlerinin Durağanlık Testi

Modeller	Yıllar	ε_{t-1}	Standart Hata	t değeri
$(gsyih = a_0 + a_1 ihracat + \varepsilon_{1t})$	1980-2011	-0,445	0,143	-3,016
$(ihracat = a_0 + a_1 gsyih + \varepsilon_{2t})$	1980-2011	0,203	0,157	1,141

Her bir modelde hata terimlerinin gecikmesi arasındaki ilişkide hesaplanan t değeri tablo değerinden küçük olması nedeniyle esas hipotezi ifade eden birim kök vardır ifadesi reddedilir. Bu durumda gecikme değerleri birim kök ihtiva etmektedir.

Hata terimleri yalın değerleri durağan olduğu anlaşıldığından değişkenlerin kendi aralarında birinci dereceden kointegre olduğu $C(1,1)$ olduğu anlaşılır.

4.4.2.1. Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testinin sonuçlarını belirlemeden önce otoregresif modele ait gecikmenin belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için kullanılan iki yöntem vardır: Granger Nedensellik Testi ve Schwarz kriteri değeri. Tablo 32’ de Akaiki değerleri belirlenmiş olup, GSYİH için en iyi gecikme 0 ve İhracat için en iyi gecikme 1 gecikmedir.

Buna göre seçilen modeller 1980-2011 yılları arasında aşağıdaki şekilde formüle edilir.

$$\Delta \log gsyih_t = c + \alpha_1 \Delta \log gsyih + \beta_1 \Delta \log ihracat$$

$$\Delta \log ihracat_t = c + \alpha_1 \Delta \log gsyih_{t-1} + \beta_1 \Delta \log ihracat_{t-1} + \varepsilon_{1t}$$

Değişkenlere ait en uygun gecikme sayısı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 37: Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Sonuçları (1980-2011)

Değişkenlerin Nedensellik Yönü	F- Değeri	P Değeri	Sonuç**
İhracat GSYİH’ nın nedenidir.	0,06	0,98*	RET
GSYİH İhracatın nedenidir.	0,07	0,76*	RET

*% 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde

** Sonuçlar (H0): Esas Hipoteze göre yapılmıştır.

% 5 ve %10 anlamlılık düzeyinde 1980-2011 yılları arasında değişkenler arasında kısa dönemde karşılıklı olarak bir nedensellik ilişkisinin olmadığı gözlenmiştir.

SONUÇ

İhracata dayalı sanayileşme stratejileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun yıllar boyunca tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmada ekonomik büyüme ile ihracata dayalı sanayileşme çerçevesinde kuramlar araştırılmış ve ortaya konmuştur. İhracat'ın bir üst kavramı olarak niteleyebileceğimiz dış ticaret kavramı da genel özellikleri ortaya konmuştur. Sonraki dönemde, Türkiye ekonomisinde, ihracat ve ekonomik büyüme süreci, dönemin içinde bulunduğu konjonktüre bağlı olarak, Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar belli tarihler baz alınarak gruplara ayrılmıştır. Bu inceleme yapılırken ihracat ve GSYH rakamları incelenerek analiz yapılmıştır.

Türkiye ekonomisi 1980 yılına kadar ithalata dayalı sanayileşme stratejisini benimsemiştir. 1980 yılı Türk ekonomisi ve dış ticaret politikaları açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. 1970'li yıllarda yaşanan iki petrol krizi sonrasında dünya ekonomisinde baş gösteren olumsuz gelişmelere paralel olarak Türkiye ekonomisinde de yaşanmaya başlayan sorunlar, radikal kararların alınmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu nedenle, 24 Ocak Kararları olarak bilinen geniş kapsamlı bir ekonomik paket uygulamaya konulmuştur. Bu paket ise ihracata dayalı kalkınma stratejisini benimsemiştir. Bu dönemde ihracat artmış, kriz sonrasında negatif değer taşıyan büyüme bu dönemde artış gösterip pozitif değer almıştır.

90'lı yılların başında gerek dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve “Körfez Krizi” gibi dış faktörler, gerek ekonomideki yüksek enflasyon oranı, kamu açıkları, artan iç ve dış borç stoğu gibi kronikleşen sorunların sonucunda, ülkemiz, 1994 yılında ekonomik kriz yaşamış ve bu kriz sonrasında 5 Nisan Kararları olarak bilinen, ekonomik istikrarın sağlanmasının teminen bir dizi tedbirler paketini uygulamaya koymuştur. Bu dönemde ihracatımız çok yavaş artmıştır. 17 Ağustos 1999 depreminin ardından ülke ekonomisi daralmış, 1980 yılından itibaren yükselen ihracatımız düşmeye başlamıştır.

2001 yılında ortaya çıkan kriz firmaları ihracat yöneltmiş, bu dönemde ihracatımız artış göstermiştir. 2001 yılı Şubat ayında görülen ekonomik krizin

ardından ihracatımızda ciddi oranda bir artış görülmüştür. Kriz sonrasında serbest dalgalanmaya bırakılan Türk Lirası'nın büyük oranlı devalüe edilmesi ve krizin etkisiyle birlikte büyük oranda daralan iç talep sonucunda, firmalar, krizden çıkış yolu olarak ihracata yönelme gereği duymuşlardır. 2002 yılında da ihracat artışı devam etmiştir.

2003 yılında sürdürülebilir ihracat artışını sağlayacak ihracat yapısını oluşturmak amacıyla hazırlanan 2004-2006 İhracat Stratejik Planı, 2004 yılı Ocak ayı itibarıyla yürürlüğe geçirilmiştir. Bu stratejik plan çerçevesinde ihracat özendirilmiş ve ihracat rakamlarında artış gözlenmiştir.

2007 yılının ortalarında ABD'de konut piyasasında başlayan kriz, 2008 yılının Eylül ayında ABD'nin önde gelen yatırım bankalarından Lehman Brothers'ın iflasıyla küresel hale gelmiştir. Lehman Brothers'ın iflasını Amerika ve Avrupa'daki diğer finansal kuruluşlarının iflasları takip etmiştir. Finansal krizin reel ekonomiye yansması ise, 2008 yılının son çeyreğinde belirgin şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Krizin Türkiye'yi en fazla etkilediği kanal dış ticaret kanalı olmuştur. Krizle birlikte Türkiye'nin dış ticareti ve ekonomik büyüme azalmıştır.

2009 yılında ihracatımız, bir önceki yıla göre %22,6 oranında azalarak 102,1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede ihracatımız, 2010-2012 Orta Vadeli Program'ında öngörülen 98,5 milyar dolar ihracat hedefini 3,6 milyar dolar aşmıştır.

2010 yılında ihracatımız 107,5 milyar dolar olarak öngörülmüştür. 2011- 2013 Orta Vadeli Programda 111,7 milyar dolar olarak revize edilmiştir. İhracatımız 113 686 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2011 yılında ihracatımız 2010 yılına göre % 18' lik bir artış sağlayıp, 134,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında gerçekleşen bu rekor Cumhuriyet tarihinin en yüksek rekorudur.

Çalışmamızın son kısmında ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için, literatür taraması ve ekonometrik analiz yapılmıştır. 1980 sonrası

benimsenen ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ülkemizde bir dönüm noktası konumu halini almıştır. Bu kapsamda 1980 sonrası dönem bir bütün olarak analiz edilmiştir. 1980-2011 yılları arasındaki ihracat ve büyüme arasındaki ilişki nedensellik analizi doğrultusunda incelenmiştir. Çalışmada öncelikle değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri tespit edilmiştir. Durağanlık olarak tanımlanan birim kök testinde değişkenlerin birinci farkında durağan olduğu tespit edilmiştir. Serilerin birinci farklarında durağan olduğunun tespitinin ardından uzun dönemli ilişkinin analizi için eşbütünleşme analizi (koentegrasyon testi) yapılmıştır. Koentegrasyon testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin bulunmasının ardından vektör hata düzeltme modelinin kurulması gerekmiştir. Vektör hata düzeltme modelinde oluşturulan her bir denklemin açıklayıcı değişkenler için sıfırdan farklı olup olmadığı araştırılmıştır. Nedensellik testi sonucunda % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ihracat ile büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Bu bağlamda incelenen dönemde % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Çalışmada ihracattan büyümeye doğru nedenselliğin bulunmadığına ilişkin elde edilen sonuçlar Ram (1987), Hatemi-J ve Irandoust (2000), Demirhan (2005), Taban ve Aktar (2005), Yavuz (2006), Takım (2010)'ın Türkiye'nin de içinde bulunduğu çalışmaları destekler nitelikte sonuçlar elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, Yalçın (2002). İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri. Bursa: Vipaş Yayınları.
- Acar, Yalçın (1999). Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963) (5. Baskı). Bursa: Vipaş Yayınları.
- Acar, Yalçın (1998). Büyüme Teorileri. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Afxentiou, P.C. ve Serletis, A. (1991). Exports And GNP Causality In The Industrial Countries: 1950-1985. *Kyklos*, Vol.44, S: 167-179.
- Akın, Fahamet (2002). Ekonometri. Bursa.
- Alantar, Doğan (2009). Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme.
www.finanskulup.org.tr/.../Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuc_lari_MFY81.pdf - Erişim Tarihi: 23.01.2012.
- Alkin, Erdoğan, Yıldırım, Kemal ve Özer, Mustafa (2007). İktisada Giriş. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Alkin, Erdoğan (1975). Gelir ve Büyüme Teorileri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Alpar, Cem (1982). Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Alptekin, Erdem (2009). Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi ile Sanayisine Yansımaları ve Dipten En Az Zararla Çıkış Yolları, http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/7475BDA1-95B7-4855-B3519ADCE4362AFE/12472/k%C3%BCreselkrizinyans%C4%B1malar%C4%B1_ealptekin.pdf, Erişim Tarihi: 23.01.2012.
- Altın, Onur ve Kaya A. Ayşe (2009). Türkiye’de ARGE Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi. *Ege Üniversitesi Ege Akademik Bakış Dergisi*, S: 251-259.
- Altınok, Serdar ve Çetinkaya, Murat. Devalüasyon ve Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 47-64.

- Apak, Sudi (1993), Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Atamtürk, Burak (2007). Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı: 1, S: 89-103.
- Ay, Ahmet (2007). Türkiye’de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Ay, Ahmet ve Karaçor, Zeynep (2006). 2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S: 67-86.
- Ay, Ahmet, Erdoğan, Savaş ve Mucuk, Mehmet (2004). Türkiye’de İhracata Dayalı Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Sınaması (1980-2003). www.ekodialog.com/Makaleler/ihracat_dayali_buyume.html, Erişim Tarihi: 23.01.2012.
- Aydoğuş, Osman, Türkcan, Burcu, Tunalı Çalışkan, Elif, Kopurlu, Barış Serkan (2009). Kriz Teorileri: Kondratieff, Schumpeter ve Wallerstein. <http://iibf.ege.edu.tr/economics/papers/wp09-01.pdf>, Erişim Tarihi: 21.01.2012.
- Aykırı, Murat (2008). Ekonomik Büyüme-Enflasyon-İşsizlik İlişkisi:Türkiye Üzerine Bir Uygulama(1980-2005), Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Bahmani-Oskooee, M. ve İlker Domaç (1995). Export Growth and Economic Growth in Turkey: Evidence from Cointegration Analysis. ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 22, Sayı: 1 ; 67-77.
- Balassa, Bela (1986). Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açılma ve Döviz Kuru Politikaları: Türkiye Deneyimi, Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını.
- Balassa, B. (1985). Exports, Policy Choices, And Economic Growth İn Developing Countries After The 1973 Oil Shock. Journal of Development Economics, Vol.18, S: 23-35.

- Balassa, Bela (1978 A). Exports and Economic Growth: Further Evidence. Journal Of Economic Development Economics, Sayı: 5.
- BALASSA, B. (1978 B).Export İncentives And Export Performance İn Developing Countries: A Comparative Analysis. ElsevierScienceDirect.
- Bayraktutan, Yusuf (2003). Bilgi ve Uluslar arası Ticaret Teorileri. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, S: 175-186.
- Berber, Metin (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Trabzon: Derya Kitapevi.
- Berber, Metin ve Kurt, Serdar (2008). Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme. e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/view/3783, Erişim Tarihi: 27.12.2010.
- Berksoy, Taner (1982). Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme. İstanbul: Belge Yayınları.
- Boratav, Korkut (2009). Türkiye İktisat Tarihi:1908-2007 (13. Baskı). Ankara: İmge Kitapevi.
- Boratav, Korkut (1998). Türkiye İktisadi Tarihi (1908-1985) (6. Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Buluş, Abdülkadir (2003). Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri. Konya: Tablet Kitapevi.
- Büyük, S.Seçkin (2003). 5 Farklı Türkiye. Capital Dergisi.
- Coşkun, Ali (2003). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi. Atatürkçü Düşünce Dergisi, Sayı: 4, S: 72-77.
- Crespo, Jesus ve Wörz, Julia, (2003). On Exports Composition And Growth. Http://www.Wiiw.Ac.At/Pdf/Crespo_Worz_Etsg_2003.Pdf, Erişim Tarihi: 21.01.2012.
- Çarıkçı, Emin (1982). Dışa Açılma Politikaları, Türk Ekonomisinin Dışa Açılması Semineri. ATO, Ankara.
- Çelebi, Esat (2011). Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000). journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/download/226/240, Erişim Tarihi: 23.01.2012.

- Çelebi, Işın (1991). Dışa Açık Büyüme ve Türkiye. İstanbul: e Yayınları.
- Çetinkaya, Murat ve Şahin, Afşin (2009). Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Üretim İlişkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S: 105-115.
- Çiftçi, Cemil ve Aykaç, Gökhan (2011). İçsel Büyüme Modelleri ve Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerin Konumları. Hacettepe Üniversitesi Sosyo Ekonomi Dergisi, S: 159-180.
- Demirhan, E., Akçay, S. , (2005). İhracat Artışı Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Seçilmiş Mena Ülkeleri İçin Amprik Kanıt. İktisat – İşletme Ve Finans, 20: 230, Mayıs.
- Demirhan, Erdal (2005). Büyüme Ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 60 – 4, Ekim – Aralık, 75-88 .
- Dickey, David A. ve Fuller, Wayne (1979). Distribution of the Estimators of Autoregressive Time Series With a Unit Root. Journal of the American Statistical Association, C: 74: 427-431.
- Dikmen, Nedim (2009). Ekonometri Temel Kavramalar ve Uygulamalar (1. Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Dinler, Zeynel (2000). İktisada Giriş (6. Baskı). Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.
- Doğanlar, M. ve Fisunoğlu, M. (1999). Causality Between Exports and Economic Growth in Asian Countries. Yapı Kredi Economic Review, Vol. 10, No.11, S: 3-11.
- DOLLAR, D. (1992). Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence From 95 LDCs, 1976-1985. <http://www.tcd.ie/Economics/staff/minnsc/EC4020/dollar%20edcc%201992.pdf>, Erişim Tarihi: 21.01.2012.
- Doğruel Fatma ve Doğruel Suut (2006). Bıçak Sirtında Büyüme ve İstikrar, Arjantin, Brezilya, Meksika, İsrail, Türkiye Deneyimleri. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 134.

- Egeli, Hüseyin Avni Egeli (2006), Türkiye Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/manasdergi/sbd/sbd2/sbd-2-11.pdf>, Erişim Tarihi: 25.12.2010.
- Eker, Aytaç, Altay, Asuman ve Sakal, Mustafa (1994). Maliyet Politikası Teori, İlkeler ve Yöntemler. Ankara: Takav Matbaacılık , Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş..
- Ekzen, Nazif (1980). 1946-1958-1970 Devalüasyonları, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları.
- Emery, R.F. (1967). The Relation Of Exports And Economic Growth. Kyklos, Vol.20, S: 470-486.
- Erdoğan, Savaş (2006). Türkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması, Doktora Tezi , Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ergün, Suzan ve Gökdemir, Levent (2010). Küresel Krizin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi, <http://ozal.congress.inonu.edu.tr/pdf/131.pdf>, Erişim Tarihi: 28.12.2010.
- Erkan, Hüsnü, Uysal, Yaşar, Erkan, Canan, Çetinkaya, Mevlüt, Şanlısoy, Selim, Başer, Nuri Erkin, Afşar, Kerim Eser ve Aydın, Üzeyir (2007). Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi, ubsvakfi.org/husnuErkan/sanayileşme_stratejisi.pdf , Erişim Tarihi: 26.12.2010.
- Ertek, Tümay (2000). Ekonometriye Giriş (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Ertürk, Emin (1999). Makro İktisat: Küresel Ekonomide Makroekonomik Analize Giriş. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Feder, G. (1983). On Exports And Economic Growth. Journal of Development Economics, Vol.12, S: 59-73.
- Göktaş Yılmaz, Özlem (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkisi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonomi ve İstatistik Dergisi, Sayı:2, 63-76.

- Greenway,D. ve Sapsford (1994). What Does Liberalisation do for Exports and Growth , Weltwirtschaftliches Archiv, 130, 1: 152-74.
- Gujarati, Domador N. (2001). Temel Ekonometri. (Çevirenler: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Esen). İstanbul. Literatür Yayıncılık.
- Gujarati, Domador N. (1999). Temel Ekonometri. (Çevirenler: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Esen). İstanbul. Literatür Yayıncılık.
- Günay, Ayşe. Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'de İktisadi Büyüme. <http://www.ekodialog.com/Makaleler/cumhuriyetten-bugune-iktisadi-buyume.html>, Erişim Tarihi: 23.01.2012.
- Han, Ergül (2006). Kalkınma Ekonomisi, Teori, Politika ve Uygulama. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Han, Ergül ve Kaya, Eyten Ayşe (2004). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Hatemi-J, A. ve Irandoust, M. (2000). Time-Series Evidence for Balassa's Export-Led Growth Hypothesis. Journal of International Trade and Economic Development, 9(3), S: 355-365.
- Heller, P.S. ve Porter, R.C. (1978). Exports and growth: An empirical reinvestigation. Journal of Development Economics, Vol.5, No:2, S:191- 193.
- Henriques, I. ve Sadorsky, P. (1996). Export-Led Growth or Growth-Driven Exports. The Canadian Case. Canadian Journal of Economics, Vol.29, Num.3, S: 540–555.
- Hepaktan, C. Erdem (2007). Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelir Yönlü Analizi, http://www.uedtp.org.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/dergi/2007_II_kbahar/Erdem_Hepaktan.pdf, Erişim Tarihi: 27.01.2011.
- Hepaktan, C. Erdem (2006). 1980'den günümüze Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Yapısal Değişimin Dış Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- İşığışok, Erkan (1994). Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları.

- İlkin, Akın (1988). Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi (5. Baskı). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- İnanlı, Taylan (2010). Türkiye’de Üretim ve Dış Ticaret Yapısındaki Dönüşüm ve Cari İşlemler Dengesi Sorunu, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Mesleki Yeterlilik Tezi. Ankara.
- İşyar, Yüksel (1999). Ekonometrik Modeller. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- İyibozkurt, Erol (1999). İktisada Giriş (4.Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Jung, W. S. ve Marshall, P. J. (1985). Exports, Growth and Causalty in Developing Country . ElsevierScienceDirekt. Vol.18, S: 1-12.
- Kadılar, Cem (2000). Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kar, Muhsin ve Taban, Sami (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S:145-169.
- Karaçor, Zeynep (2006). Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000- Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S: 379-391.
- Karagöz, Murat (2003). Doğrusal Zaman Serisi Modelleri ile Bazı İktisadi Göstergelerin Analiz ve Ön Tahmini. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları.
- Karakayalı, Hüseyin ve Hepaktan, C. Erdem (2009). 1980-2008 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, S: 181-210.
- Karluk, Rıdvan (2005). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm (10. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Kavoussi, R. (1984), “Export Expansion and Economic Growth: Further Empirical Evidence”, Journal of Development Economics, 14; 241-250.
- Kazgan, Gülten (1999). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi (8.Basım). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kazgan, Gülten (1985). Ekonomide Dışa Açık Büyüme. İstanbul: Altın Kitaplar.

- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2007). Türkiye Ekonomisi. 19. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kepenek, Yakup (1990). Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi (5. Baskı). Ankara: Verso Yayıncılık.
- Kibritçioğlu, Aykut. (1999). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri, [http:// www.econturk.org/Türkiye ekonomisi/aykut4.pdf](http://www.econturk.org/Türkiye_ekonomisi/aykut4.pdf), Erişim Tarihi: 25.12.2010.
- Kösekahyaoğlu, Levent ve Şentürk, Canan (2006). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Yıl: 2. Sayı: 4.
- Kravis, I.B. (1970). Trade As A Handmaiden Of Growth: Similarities Between The Nineteenth And Twentieth Centuries. JSTOR, Vol. 80, S: 850-70.
- Krueger, A. (1978), Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalisation Attempts and Consequences. Ballinger, Cambridge, MA.
- Kunst, R.M. ve Marin, D. (1989). On Exports and Productivity: a Causal Analysis. Review of Economics and Statistics 71, 699–703.
- Kutlar, Aziz (2005). Uygulamalı Ekonometri (2.Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kutlar, Aziz (1998). Bilgisayar Uygulamalı Ekonometri. İstanbul: Beta Yayınları.
- Mangır, Fatih (2012), Export and Economic Growth in Turkey: Comtegration and Causality Analysis. Economics, Management and Financial Markets, Vol. 7 (1), S: 67-80.
- Marin, D. (1992). Is The Export-led Growth Hypothesis Valid for Industrialized Countries?. <http://ideas.repec.org/a/tpr/restat/v74y1992i4p678-88.html>., Erişim Tarihi: 23.01.2012.
- Michaely, M. (1977), “Exports and Growth: An Empirical Investigation”, Journal of Development Economics, 4; 49-53.
- Oktay, Nüvit (2008). Dış Ticarete Giriş. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

- Önder, İzzettin (2009). Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi. <http://journal.mufad.org.tr/attachments/article/238/2.pdf>, Erişim Tarihi: 23.01.2012.
- Özbey, Funda (1999). Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Türkiye’de Sanayileşmenin Değerlendirilmesi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Özer, Mustafa ve Erdoğan, Levent(2006). Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme İlişkilerinin Zaman Serisi Analizi. Ekonomik Yaklaşım, Cilt 17,sayı:60-61, S: 61-69.
- Özmen Ahmet (2009). Zaman Serisi Çözümlemesi. (Editör: Ali Fuat Yüzer). İstatistik. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. S: 293-320.
- Özmen A. , Özer M. Ve Türkyılmaz S.(1999) . Türkiye’de İhracat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğe İlişkin Bir Uygulama Denemesi”, Marmara Üniversitesi Yayınları, No:640. 379-392.
- Özmen E. ve Furtun G. (1997). Export – Led Growth Hyphotesisi And The Turkish Data: An Emprical İnvestigation, Erc Working Paper, No:97/5.
- Özsağır, Arif (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği, http://iibfdergi.kmu.edu.tr/usesfiles/file/haziran2008/Cilt8/say14/332_647.pdf, Erişim Tarihi: 27.12.2010.
- Panas, E. ve Vamvoukas, G. (2002). Further Evidence on the Export – Led Growth Hypothesis. Applied Economics Letters, Vol.9, S:731-735.
- Parasız, İlker (2004). Türkiye Ekonomisi. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Parasız, İlker (2003). Ekonomik Büyüme Teorileri. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Parasız, İlker (1995). Kriz Ekonomisi. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Ram, R. (1987). Exports and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from Time-Series and Cross-Section Data. http://desafios.ipea.gov.br/pub/td/1980/td_0020.pdf, Erişim Tarihi: 23.01.2012.

- Shan, J. ve Tian, G.G. (1998). Causality Between Exports and Economic Growth: The Empirical Evidence From Shanghai. Australian Economic Papers, vol. 37, issue 2, S: 195–202.
- Sanlı, Ateş (1998). Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Saraçoğlu, B. (1997). İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası ve Türkiye İhracatında Beklenen Yapısal Değişiklikler. İktisat, İşletme ve Finans, Ağustos, 32–51.
- Savaş, Vural Fuat (1999). İktisadın Tarihi (3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Savaş, Vural Fuat (1997). İktisadın Tarihi. Liberal Düşünce Topluluğu, İstanbul: Aval Matbaacılık.
- Serin, Necdet (1971). Kalkınma ve Dış Ticaret; Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden. Ankara: AÜSBF Yayınları, No: 310.
- Seyidoğlu, Halil (2003). Uluslar arası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama. 15. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, Halil (1988). Uluslar arası İktisat. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- SHAN, J. ve F., SUN (1998 A), “On The Export-Led Growth Hypothesis For The Little Dragons: An Empirical Reinvestigation”, Springerlink Vol. 26, s.353-71.
- Shan, J. ve F., Sun (1998 B). On The Export-Led Growth Hypothesis: The Econometric Evidence From China. Applied Economics, Vol. 30, S:1055-1065.
- Sheehey, E.J. (1990). Exports And Growth: A Flawed Framework. ElsevierScienceDirekt, Vol. 27, S: 111-16.
- Skousen, Mark (2003). İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası, (Çevirenler: Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak). Ankara: Adres Yayınları.
- Syron, R. ve Walsh, B. (1968). The Relation Of Exports And Economic Growth. Kyklos, Vol. 21, S: 541-545.
- Şahin, Hüseyin (2007). Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi, ve Bugünkü Durumu (9. Baskı). Bursa: Ezgi Kitapevi.

- Şahin, Hüseyin (2002). Türkiye Ekonomisi (7. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Şahin, Hüseyin (1997). İktisada Giriş (5.Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Şahinöz, Ahmet (2001). Türkiye Ekonomisinin Sektörel Analizi. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Şimşek, M. Ve Kadılar, C. (2010). Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı:1, S: 115-140.
- Şimşek, M. (2003). İhracata Dayalı-Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi, 1960–2002. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi Cilt:18 Sayı:2, S:43–63.
- Taban, S. ve Aktar I. (2008). An Empirical Examination of the export-led growth hypothesis in Turkey. Journal of Yasar University, S:1535-1551.
- Taban, S. ve Aktar, İ. (2005). An Empirical Examination Of The Export Led-Growth Hypothesis In Turkey. First International Conference On Business, Management And Ecoomics, Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- Takım, A.(2010). Türkiye’de GSYH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/SBED/article/viewFile/5978/5764>, Erişim Tarihi: 23.01.2012.
- Tarı, Recep (2006). Ekonometri (4. Baskı). İstanbul: Avcı Ofset.
- Taşkın, Murat (2005). 1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları. http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/murat.htm_64k, Erişim Tarihi: 27.12.2010.
- Thornton, J. (1997). Exports and economic growth: evidence from nineteenth century Europe. Economics Letters, Vol. 55, s. 235-40.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes Journal of Econometrics, 66, S: 225–250.

- Tokgöz, Erdinç (2001). Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihinin Ana Çizgileri (1914-2001) (5.Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- TÜİK, (2010). İstatistik Göstergeler 1923-2009. Türkiye İstatistik Kurumu, No: 3493.
- Tuncer, İ. (2002). Türkiye'de İhracat, İthalat Ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 9, S:90-106.
- Tunç, Havva (2004). Uluslar arası Ticaret, Para ve Finans. İstanbul: Alfa Yayınları.
- TYLER, W. (1981). Growth And Export Expansion İn Developing Countries: Some Empirical Evidence. Journal of Development Economics, Vol. 9, S: 121-130.
- Uludağ, İlhan ve Arıcan, Erişah (2003). Türkiye Ekonomisi: Teori-Politika-Uygulama. İstanbul: Der Yayınları.
- Unay, Cafer (1999). Makro Ekonomi (7. Baskı). Bursa: Vipaş A.Ş..
- Uygur, Ercan (2001). Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri. www.tek.org.tr/dosyalar/KRIZ-2000-20013.pdf, Erişim Tarihi: 23.01.2012.
- Varol, Müge(2003). Cumhuriyetimizin 80. Yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi. Dış Ticaret Dergisi, Yıl 8, Özel Sayı, Ekim.
- Yapar Saçık, Sinem (2009). Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme, iibf.dergi.kamu.edu.tr/userfiles/file/haziran2009/162_171.pdf, Erişim Tarihi: 25.12.2010.
- Yapraklı, S. (2007). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Ekonometri ve İstatistik, 5, S: 67-89.
- Yardımcı, Pınar (2006). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı:10, S: 96-115.

- Yavuz, Nilgün (2006). Türkiye’de İhracat ve İktisadi Büyüme Arasında Nedensellik Analizi. <http://www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/view/493>, Erişim Tarihi: 23.01.2012.
- Yeldan, Erinç (2009). Ekonomi Politik Krizden Çıkış ve Sonrası, www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Yeldan219_17Haz09.pdf, Erişim Tarihi: 28.12.2010.
- Yeldan, Erinç (2002). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Bölüşüm, Birikim ve Büyüme (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yener Ercan, Nihal. (2000). İçsel büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. Devlet Planlama Dergisi, Özel Sayı- DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ercanny.pdf>, Erişim Tarihi: 21.01.2012.
- Yıldırım, Kemal (2009). Ekonomik Büyüme (Editör: Mustafa Özer), İktisat Teorisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 399-423.
- Yıldırım, Kemal, KARAMAN, Doğan ve TAŞDEMİR, Murat (2007). Makro Ekonomi. Eskişehir: Seçkin Yayınevi.
- Yiğidim, A. Ve Köse, N. (1997).İhracat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996). Ekonomik Yaklaşım, S: 71-85.
- Yiğitbaşı, Şehabettin ve Atabey, Ata (2001). İktisada Giriş (2. Baskı). Konya: Sel-Ün Yayınları.
- Yörükoğlu, Mehmet (2009), Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisi, www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Yorukoğlu_ActiveAcademy.pdf, Erişim Tarihi: 28.12.2010.
- Yülek, Murat A. (1997), İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/hazine28.pdf>, Erişim Tarihi: 21.01.2012.
- <http://www.ekodialog.com/Konular/ekonomik-buyume-modelleri-teorileri.html>, Erişim Tarihi: 21.02.2012.
- http://www.ekodialog.com/Konular/iktisatcilar/heckscher_ohlin.html, Erişim Tarihi: 21.02.2012.

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko-program/program.pdf>, Erişim Tarihi:
21.02.2012.

www.dtm.gov.tr/dtadmin/upload/IHR/Türkiye_ihr_gelişimi.doc, Erişim Tarihi:
21.02.2012.

www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/klasik.ppt, Erişim Tarihi: 15.01.2010.